

Sosyal Bilimlerde Güncel Paradigmalar ve Uygulama Pratikleri

Editörler:

Sidar ATALAY ŞİMŞEK • Gökhan KARHAN

ÖZGÜR
YAYINLARI

Sosyal Bilimlerde Güncel Paradigmalar ve Uygulama Pratikleri

Editörler:

Sidar ATALAY ŞİMŞEK

Gökhan KARHAN

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

Sosyal Bilimlerde Güncel Paradigmalar ve Uygulama Pratikleri

Editörler: Sıdar ATALAY ŞİMŞEK • Gökhan KARHAN

Language: Turkish-English

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8554-97-7

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1130>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>. This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Atalay Şimşek, S. (ed), Karhan, G. (ed) (2025). *Sosyal Bilimlerde Güncel Paradigmalar ve Uygulama Pratikleri*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1130>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguryayinlari.com/>

Ön Söz

21. yüzyılın hızla değişen toplumsal, ekonomik ve çevresel koşulları, sosyal bilimlerde yeni araştırma perspektiflerine ve çok boyutlu uygulama yaklaşımlarına olan ihtiyacı artırmıştır. Bu kitap, sosyal bilimlerin farklı alanlarında güncel paradigma değişimlerini ve bu değişimlerin pratik yansımalarını disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele almaktadır. Kitapta yer alan bölümler, yalnızca kuramsal analizlerle sınırlı kalmayıp, saha çalışmaları ve uygulamalı örneklerle sosyal bilimlerin sahadaki etkisini de göstermektedir.

İlk bölümde yer alan “Kültürel Miras ve Çevresel Sürdürülebilirlik: İklim Değişikliğinin Kültürel Miras Üzerindeki Etkileri” başlıklı çalışma, iklim değişikliğinin yalnızca doğal çevre değil, aynı zamanda insanlığın ortak kültürel mirası üzerindeki çok yönlü tehditlerini ortaya koymaktadır. UNESCO’nun da altını çizdiği bu tehditler, kültürel süreklilik, toplumsal kimlik ve dayanıklılık açısından önemli riskler barındırmakta; bu bağlamda kültürel miras ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Kitabın önemli katkılarından biri de, iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde sosyal adaletin rolünü tartışan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu kapsamda “Adil Geçiş, Dirençlilik ve İklim Adaleti Kavramlarının Kesişim Noktaları” başlıklı ikinci bölüm, çevresel dönüşüm politikalarının yalnızca teknik ya da ekonomik bir boyutla sınırlı kalamayacağını, aynı zamanda toplumsal eşitlik, adalet ve dayanıklılık ilkeleriyle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bölümde, adil geçişin toplumsal maliyetlerin paylaşımı, dirençliliğin kurumsal uyum kapasitesi ve iklim adaletinin etik temelleri bir araya getirilerek, bütüncül bir “adil dirençlilik” çerçevesi sunulmaktadır. Bu yaklaşım, iklim politikalarının sosyal boyutlarını görünür kılmakla kalmayıp, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir stratejiler geliştirilmesine de olanak tanımaktadır.

Bir diğer önemli katkı, “AB’nin Yeni Göç Paktı ve Türkiye’nin Konumu: Fırsatlar, Riskler ve Uyum İhtiyaçları” başlıklı bölümde sunulmaktadır. Avrupa Birliği’nin göç politikalarındaki yeni düzenlemeleri çerçevesinde Türkiye’nin karşı karşıya olduğu fırsatlar ve tehditler kapsamlı bir şekilde analiz edilmekte; bu doğrultuda sürdürülebilir ve hak temelli göç yönetimi politikalarına duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır.

Bu kitapta yer alan “Kentli Haklarının Uluslararası Normatif Çerçevesi: Belgeler, İlkeler ve Uygulama Sınırlılıkları” başlıklı bölüm, insan haklarının kentsel bağlamda nasıl ele alındığını uluslararası belgeler üzerinden incelemekte ve kentli haklarının tarihsel, kurumsal ve normatif gelişimine ışık tutmaktadır. Bölümde, kentlerin yalnızca hak ihlallerinin yaşandığı değil; aynı zamanda hakların somutlaştığı ve yerel yönetimler aracılığıyla kurumsallaştığı mekânlar olduğu vurgulanmakta, kentli hakları ise barınma, çevre, katılım, eşitlik, kültür, dijital haklar ve sürdürülebilirlik gibi alanları kapsayan bütüncül bir yaklaşım olarak sunulmaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Avrupa Kentsel Şartları, Dünya Kent Hakkı Şartı, UCLG Küresel Şartı ve BM-Habitat belgeleri gibi önemli metinler aracılığıyla yapılan analizler, kentli haklarının zamanla genişleyen içeriğini ve buna karşın uygulamadaki sınırlılıkları ortaya koymaktadır. Bölüm, bu normatif çerçevenin, hak temelli ve katılımcı bir kentsel yönetişimi destekleyen güçlü bir referans sunduğunu belirtirken, yerel düzeyde etkili bir uygulama için yönetişim kapasitesinin, kurumsal yapının ve kaynak adaletinin güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bu kitapta bulunan “Yönetişim Kalitesi ve Sürdürülebilir Piyasaların Kurumsal Sınırları: Türkiye’den Kanıtlar” başlıklı bölüm, yönetişim kalitesinin Türkiye’nin sürdürülebilir ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini veri temelli bir analizle değerlendirmektedir. Dünya Bankası’nın Yönetişim Göstergeleri kullanılarak, iyi yönetişimin reel kişi başına GSYİH üzerindeki asimetrik etkileri NARDL modeli ile incelenmiş; hem pozitif hem de negatif yönetişim şoklarının ekonomik performansı daraltıcı etkiler yarattığı görülmüştür. Bulgular, yönetişim kalitesindeki değişimlerin piyasa sonuçları üzerinde doğrudan ve kısa vadeli uyum maliyetleri yaratabileceğini ortaya koymakta; yönetişim ile büyüme ilişkisine dair daha eleştirel ve çok boyutlu bir bakış açısı sunmaktadır.

Finansal davranışlar ve tüketim alışkanlıkları üzerine odaklanan “Kredi Kartı Kullanımının Türkiye’de Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi” başlıklı bölüm ise, geleneksel iktisat yaklaşımlarının ötesine geçerek davranışsal iktisat teorileri ışığında tüketim dinamiklerini değerlendirmekte, kredi kartlarının psikolojik ve sosyolojik etkilerini analiz etmektedir.

Ekonomi ve finans ekseninde, “Döviz Rezervleri ve Borsa: Merkez Bankası Politikalarının Pazar Üzerindeki Rolü” başlıklı çalışma, Merkez Bankası politikalarının döviz rezervleri ve borsa üzerindeki etkilerini Türkiye örneği üzerinden incelemekte; finansal piyasa dengelerinin korunmasında merkez bankalarının oynadığı yapısal rolü gözler önüne sermektedir.

Çalışma yaşamı ve örgütsel davranış konusuna katkı sunan “Özel Güvenlik Personelinde İş Doyumu ve Psikolojik Güçlendirme Uygulamalarının Yaşam Kalitesine Etkisi” başlıklı bölüm ise, Batman ili örneğinde özel güvenlik görevlilerinin iş doyumu, psikolojik güçlenme düzeyleri ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkileri detaylı biçimde ele almakta; özellikle bölgesel koşulların çalışan refahı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu kitap; sosyal bilimlerin güncel yönelimlerini disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alarak hem teorik derinlik hem de pratik uygulanabilirlik açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Ele alınan her bir bölüm, günümüzün karmaşık toplumsal, çevresel, ekonomik ve yönetsel sorunlarını analiz etmekle kalmayıp, çözüm önerileriyle de sosyal bilimlerin dönüştürücü gücünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda eser, yalnızca akademik dünyaya değil, aynı zamanda politika yapıcılar, uygulayıcılar ve sivil toplum aktörleri için de önemli bir başvuru kaynağı olma niteliği taşımaktadır. Sosyal bilimlerde yenilikçi yaklaşımların ve bütüncül analizlerin gerekliliğini vurgulayan bu çalışma, güncel sorunlara daha adil, sürdürülebilir ve insan merkezli çözümler geliştirmek isteyen tüm paydaşlara ilham verecektir.

Editörler

Sidar ATALAY ŞİMŞEK

Gökhan KARHAN

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

Kültürel Miras ve Çevresel Sürdürülebilirlik: İklim Değişikliğinin Kültürel Miras Üzerindeki Etkileri	1
<i>Makbule Şiriner Önver</i>	
<i>Günay Gönüllü</i>	

Bölüm 2

Adil Geçiş, Dirençlilik ve İklim Adaleti Kavramlarının Kesişim Noktaları	25
<i>Ayşegül Kanbak</i>	

Bölüm 3

AB'nin Yeni Göç Paktı ve Türkiye'nin Konumu: Fırsatlar, Riskler ve Uyum İhtiyaçları	47
<i>Merve Öztürk</i>	

Bölüm 4

Kentli Haklarının Uluslararası Normatif Çerçevesi: Belgeler, İlkeler ve Uygulama Sınırlılıkları	59
<i>Nihal Şirin Pınarcıoğlu Ocakhan</i>	

Bölüm 5

Yönetişim Kalitesi ve Sürdürülebilir Piyasaların Kurumsal Sınırları: Türkiye'den Kanıtlar	83
<i>Hamdullah Dönmez</i>	
<i>Zeynep Karhan</i>	

Bölüm 6

Kredi Kartı Kullanımının Türkiye’de Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi	103
---	-----

Hamza Şimşek

Seda Özcan

Bölüm 7

Döviz Rezervleri ve Borsa: Merkez Bankası Politikalarının Pazar Üzerindeki Rolü	113
---	-----

Esat Atalay

Bölüm 8

Özel Güvenlik Personelinde İş Doyumu ve Psikolojik Güçlendirme Uygulamalarının Yaşam Kalitesine Etkisi: Batman İli Örneği	129
---	-----

Hamza Şimşek

Nalan Altun

Kültürel Miras ve Çevresel Sürdürülebilirlik: İklim Değişikliğinin Kültürel Miras Üzerindeki Etkileri 6

Makbule Şiriner Önver¹

Günay Gönüllü²

Özet

İklim değişikliği, 21. yüzyılın en önemli sorunlarından birisidir. Sera gazı emisyonlarının atmosferdeki artışı beraberinde sıcaklık artışlarını, değişen yağış rejimlerini, deniz seviyesinin yükselmesini, aşırı hava olaylarının sıklığındaki artışı getirmiştir. Bu aşırı hava olaylarındaki sıklık, iklim değişiminin göstergeleridir. İklim değişimi ekosistemler ve sosyoekonomik yapılar üzerinde etkili olmaktadır. Kültürel miras da değişen iklimden doğrudan ve/veya dolaylı bir biçimde etkilenmektedir.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) iklim değişikliğini doğal ve kültürel miras açısından benzeri görülmemiş bir tehdit olarak tanımlamaktadır. Bundan dolayı iklim değişikliğinin doğal ve kültürel mirasın korunmasına yönelik mevcut yaklaşımların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü iklim değişikliği, çevresel bir sorun olmanın ötesinde, aynı zamanda insanlığın ortak mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da çözülmesi gereken temel bir sorundur.

Kültürel miras, geçmişin hatırasını yaşatmanın ötesinde, toplumsal kimliğin, bilincin ve kültürel sürekliliğin aktarılması açısından önemlidir. İklim değişikliği, kültürel miras üzerinde fiziksel, kimyasal, biyolojik ve sosyal boyutlarda olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ancak, konuya ilişkin küresel değerlendirme eksikliği, sınırlı bilimsel kanıtlar ve yasal çerçevelerin yetersizliği, koruma çalışmalarını yavaşlatmaktadır.

1 Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, makbule.siriner@batman.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5377-7521.

2 Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gunay.aydin@kocaeli.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5187-4934.

Bu çalışma, kültürel miras ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi iklim değişikliği bağlamında ele almaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle kültürel miras ve sürdürülebilirlik kavramlarının kesişim alanları tartışılmaktadır. Ardından iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkileri çok boyutlu bir çerçevede incelenmekte, somut kültürel miras üzerindeki fiziksel, kimyasal, biyolojik etkiler ve ortaya çıkan riskler ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra somut olmayan kültürel miras ve toplumsal bellek üzerindeki etkiler de değerlendirmeye dahil edilmektedir. İklim değişikliğinin kültürel mirası yalnızca fiziksel olarak değil, kültürel süreklilik, kimlik ve toplumsal dayanıklılık açısından da tehdit ettiği vurgulanmaktadır.

1. Giriş

İklim değişimi yaşamımızın pek çok alanını etkilemektedir. İklim değişikliği atmosferdeki sera gazı emisyonlarının özellikle karbondioksit (CO₂) emisyonunun artışı sonucunda dünyanın iklimindeki uzun süreli değişimi ifade eder. İklim değişimi, ağırlıklı olarak fosil yakıtların tüketiminin sanayi devrimi ile başlayan artışı sonucunda 21. yüzyılın en önemli küresel sorunlarından birisi haline gelmiştir. Çünkü iklim değişimi yaşamın tüm alanlarını etkilemekte ve yıkıcı sonuçlara yol açma potansiyelini taşımaktadır.

Dünya Meteoroloji Örgütü'ne (World Meteorological Organization – WMO) (2024) göre iklim değişikliği sadece kısa süreli hava olayları değil, uzun dönemli ortalama iklim koşullarındaki değişimdir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2022), raporunda insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının küresel sıcaklıkları arttırdığını belirtmektedir. Artan sıcaklıklar yağış rejiminin değişiminden, ekstrem hava olaylarının görülme sıklığının artışına, deniz seviyelerinin değişiminden kuraklığa kadar pek çok biçimde kendini göstermektedir. Küresel ölçekte ısınan dünyada, önceden görülmemiş sıcaklık artışları, kuraklıklar, seller, fırtınalar gibi olayların sıklığı ve şiddeti artırmıştır. İklim değişimi ekosistemlerden, sosyoekonomik sistemlere kadar pek çok alanda geri dönülemez değişimlere yol açmaktadır.

Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO) Dünya Mirası Merkezi de iklim değişikliğini günümüzün belirleyici bir sorunu olarak tanımlamakta, doğal ve kültürel miras varlıkları için benzeri görülmemiş bir tehdit olarak görmektedir (Ottone, 2021). İklim değişikliği sadece bir çevresel sorun değil, aynı zamanda insanlık mirasının korunması, gelecek kuşaklara aktarılması konusunda da temel çözülmesi gereken bir sorundur. İklim değişikliği, UNESCO tarafından belirlenen Dünya Mirası alanları için tehditler oluşturmakta ve korumaya yönelik stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması acil olarak gerekli görülmektedir.

İklim değişimin etkisiyle dünya mirasının korunması günümüzde giderek daha karmaşık bir sorun alanı haline gelmiştir. Artan kentleşme baskıları, turizm faaliyetleri, savaşlar vs. gibi tehditlerin yanı sıra artık iklim değişikliği de son yıllarda kültürel mirasın sürdürülebilirliği için en ciddi risklerden biridir. İklim değişikliği, buzul erimeleri ve mercan ağarmasından, şiddetli orman yangınları ve kuraklıklara kadar uzanan etkileri ile dünya mirası varlıklarında ciddi tahribatlara yol açmaktadır (ICOMOS, 2019).

İklim değişikliği çevresel sistemleri değiştirdiği gibi sosyo-ekonomik yapıyı, kültürel yapıyı, kentleşme süreçlerini, su ve gıda güvenliğini, toplumsal dayanıklılık, kentsel direnç gibi çok daha geniş alanları da etkilemektedir. Bu bağlamda kültürel miras da iklim değişiminden etkilenmektedir. Kültürel mirasın korunması sadece geçmişin hatırasını yaşatma değil, gelecek kuşaklara kültürel sürekliliği aktarma, kimliği, toplum bilincini koruma gibi işlevleri de içerir. İklim değişikliği ile bağlantılı risklerin kültürel mirasa yönelik sonuçları, kültür ve çevre, koruma pratiği ve iklim politikaları arasında kesişen içiçe geçmiş bir alanı işaret eder. Dünya Mirası insan varoluşunun bir unsurudur. Ancak kültürel mirasın korunması konusundaki küresel değerlendirme eksikliği, sınırlı bilimsel kanıtlar, iklim değişikliğinin tehdidi altındaki miras alanlarını korumaya yönelik çalışmaların yapılmasını, stratejilerin belirlenmesini yavaşlatmaktadır (UNESCO, 2023).

Kültürel mirasın öneminin anlaşılması ve bir gerçeklik olarak var olduğu artık kabul edilen iklim değişiminin etkilerinin bilinmesi, kültürel mirasın korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi yönünde destek olabilir. Bu çalışma kültürel mirasın önemini, iklim değişikliği ile karşı karşıya kaldığı tehditleri ve önerilen çözümleri anlatmaktadır. Çalışmanın amacı geçmişten geleceğe bir köprü olan kültürel mirasın sürdürülebilirlik yaklaşımı ile aslında içiçe geçtiğini göstermektir.

Bunun için çalışma kapsamında öncelikle kültürel miras ve sürdürülebilirlik ilişkisine bakılmaktadır. Devamında iklim değişiminin kültürel miras üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu kısımda öncelikle somut kültürel miras üzerinde iklim değişimini etkileri fiziksel, kimyasal, biyolojik etkiler ve kentsel ölçek bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca sosyal ve somut olmayan kültürel mirasa olan etkilerine de bakılmaktadır. Etkilerin ardından sürdürülebilir bir korumanın nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin çeşitli koruma stratejilerine bakılmaktadır. Sonuç kısmında ise kültürel mirasın insanlık için önemi, iklim değişikliğinin etkilerinin önlenmesi ve iklim değişikliği ile mücadele yol gösterici olabileceği vurgulanarak çalışma bitirilmektedir.

2. Kültürel Miras

Miras kelime anlamı olarak Arapça irs kökünden türeyen, “kök, temel, birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamına gelmektedir (Aktan, 2020). İngilizcede kullanılan heritage, “bir öncekinden aktarılan veya edinilen şey” anlamına gelmektedir. İngilizcede farklı durumlar için kullanılan miras olarak çevrilen çeşitli kelimeler (legacy, inheritance ...) olmakla birlikte heritage kelimesi “bir grup veya ulusun tarihinin parçası olan gelenekler, başarılar, inançlar vb.” de içermektedir (Merriam-webster.com, 2025). 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi kültürel ve doğal mirası Dünya Mirası olarak kabul etmektedir. Kültürel mirası (somut) “anıtlar, yapı toplulukları, sitler” oluşturmaktadır. Doğal miras, “estetik veya bilimsel açıdan istisnai evrensel değeri olan fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından oluşan doğal anıtlar, ... jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği ... alanlar, ... doğal güzellik açısından istisnai evrensel değeri olan doğal sitler ... doğal alanlar”dır (Kültür Bakanlığı, 2025). Somut olmayan kültürel miras, 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile gündeme gelmiş ve resmileşmiştir. Somut olmayan kültürel miras somut kültürel ve doğal miras arasında köklü karşılıklı bir bağ olduğu gerçeğinden hareket ederek bu sözleşme hazırlanmıştır. Bu sözleşmeye göre somut olmayan kültürel miras “toplulukların grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan, bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir” (UNESCO Türkiye, 2025a).

Kültürel miras temelde şimdiki nesillere, önceki nesillerden miras olarak kalan ve korunarak gelecek nesillere şimdiki nesillerin aktardığı toplumların, bireylerin ürettiği fiziksel ve somut olmayan eserlerdir. Somut miras, belirli bir kültürün mimarisi, bilimi, teknolojisi için önemli olan binalar, tarihi yerler, anıtlar ve nesnelerdir. Bunlar insanlık tarihinin bilinmesi, incelenmesi ve bağ kurulabilmesi için önemlidir (UNESCO Türkiye, 2025b).

Geçmiş nesillerden, bizlere kadar ulaşan ve gelecek nesillerin yararına sunulan fiziksel ve somut olmayan niteliklerin bütünü kültürel mirastır. Fiziksel, somut miras olarak binalar, tarihi alanlar, anıtlar ve benzeri iken sözlü gelenekler, ritüeller, geleneksel el sanatları, doğa ile ilgili bilgi ve uygulamalar vs. nesiller boyunca aktarılan somut olmayan kültürel mirası ifade etmektedir (Pearson, Jakson, McNamara, 2021). Kültürel miras, somut ve

somut olmayan kültürel mirastan oluşur. Doğal miras ise bir bakıma kültürel miras ile içiçe geçmiştir. Çünkü ekosistemler, biyolojik çeşitlilik, türler, kutsal dağlar, mağara sanatı, yerel toplulukların, yerli hakların yaşamlarını devam ettirmeleri için kritik öneme sahip alanlar, vb. birbirini beslemekte ve yaşatmaktadır (Simpson vd., 2024).

Kültürel miras, yalnızca geçmiş uygarlıkların maddi kalıntıları değil, aynı zamanda yaşayan toplumların kimliğini, aidiyet duygusunu ve kolektif belleğini şekillendiren temel unsurlardandır. Kültür, toplumları birbirinden farklı kılan, toplumun geçmişten itibaren değişerek getirdiği, devam eden, kendine has, örf ve adetleri, davranışları, anlayışı, inançları ve sanatı ile o toplumun kimliğini oluşturan bir yaşayış ve düşünüş biçimi olarak tanımlanabilir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.a). Bir anlamda kültür bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, toplumların kendine has değerlerini ifade eder. Toplumların yaşam deneyimi ve yaşam tarzıdır (Türker ve Çelik, 2014). Kültürel miras soyut ve somut değerleri kapsayan çok boyutlu bir kavramdır (UNESCO-WHC, 1972).

UNESCO üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal miras alanlarının korunmasını teşvik amacı ile çalışmalarında bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme 1972 yılında kabul edilmiştir. Bu sözleşme bütün dünya halkları için kültürel ve doğal mirasın önemli olduğunu ve korunmasının bütün milletlerin görevi olduğunu özellikle belirtmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.). Toplumsal belleğin somutlaşmış hali olan kültürel miras, kimlik aidiyetinin yanı sıra özellikle kuşaklar arası bağın inşasında önemli bir yapı taşıdır. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmeye Türkiye 1983'te taraf olmuştur (UNESCO Türkiye, 2025b).

Kültürel miras üzerinde en büyük olumsuz etkilere iklim değişikliğinin yol açtığı ve açacağından hareketle, iklim değişikliğinin Dünya Mirası üzerindeki etkilerini anlamak üzere İklim Değişikliğinin Dünya Mirası Üzerindeki Etkilerinin Tahmin Edilmesi ve Yönetilmesi konusunda stratejiler içeren bir rapor taraf devletlere yardımcı olması için hazırlanmıştır. 2007 yılında ise Dünya Mirası Sözleşmesine Taraf Devletler Genel Kurulu tarafından İklim Değişikliğinin Dünya Mirası Varlıkları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Politika Dokümanı kabul edilmiştir. 2014 yılında iklim değişikliğine uyum için bir rehber hazırlanmıştır (UNESCO Türkiye, 2025a). 2000'lerin başlarından itibaren iklim değişikliğinin kültürel mirasa yönelik artan bir risk oluşturduğunun kabul edilmesi beraberinde bir dizi çalışmayı da getirmiştir. Ancak kültürel mirasın iklim değişiminden kaynaklı artan

risklerden korunması için iklim değişikliğine uyum ve afet riskinin azaltılması konusundaki ulusal planlara özel olarak dahil edilmemiştir.

İklim değişikliği yeni bir olgu olmamakla beraber, iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkisi ve kültürel mirasın iklim değişikliği ile mücadelede kullanılması nispeten yeni bir politika ve araştırma alanını oluşturmaktadır. Kültürel miras üzerinde iklim değişikliğinin etkisi 2019 yılında gerçekleştirilen Taraflar Konferansı 25'te (Conference of the Parties - COP) ele alınmış ve sonraki COP'larda da görünür olmaya devam etmiştir (Pasikowska-Schnass, 2024).

Küresel düzeyde İklim Miras Ağı (Climate Heritage Network-CHN-2019) kültürün iklim dayanıklılığı çabalarına entegre edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Bonazza ve Sardella, 2023). Bu bakımdan COP27'de gerçekleştirilen hasar ve uyum konularındaki tartışmaları etkilemiştir. Kültürel kaynakların iklim eylem planlarına entegre edilmesi uyum ve risk yönetiminde giderek daha fazla sinerji yarattığını göstermektedir (Paloma ve Cathy, 2025). Ama buna rağmen örneğin, Avrupa Birliği İklim Değişikliğine Karşı Kültürel Miras Dayanıklılığının Güçlendirilmesi (2022) raporunda katılımcı 28 ülkeden sadece 12 ülke, iklim değişikliği politikalarında kültürel mirasın varlığından söz etmektedir. İklim değişikliği ve kültürel mirası koordine etmek için planları olan ise 7 ülke bulunmaktadır. Halbuki sürdürülebilir ve dayanıklı kentlerin geliştirilmesinde kültürün politika ve planlamaya entegre edilmesi önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Bonazza ve Sardella, 2023). Buna rağmen hala sınırlı bir oranda yapılmaktadır.

İklim araştırmalarını ortaklaşa koordine eden ve Avrupa ülkelerini iklim bilgisi bakımından bir araya getiren Ortak Programlama Girişimi (JPI Climate) 2022 yılında yayımladığı White Paper'de kültürel miras ve iklim değişimini ele almış bu konuda yapılan çalışmaların eksikliğini vurgulamıştır. İklim değişimine yönelik olarak yapılan çalışmalar içerisinde iklim değişiminin kültürel miras üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların adaptasyon ve hafifletme kapsamında da kültürel mirası ele alması beklenmektedir. Bu ele alma özellikle yerli nüfusun bilgi ve geleneksel yaşamlarını sürdürmek için kullandıkları bilginin öneminin de açığa çıkmasını sağlayacaktır. İklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkisine ilişkin yapılan çalışmaların, somut olmayan mirası fazlaca dikkate almadığı da görülmektedir (Ballard vd., 2022).

2.1. Sürdürülebilirlik ve Kültürel Miras

Küresel ölçekte çok sayıda tarihi yapı iklim değişiminden kaynaklanan etkilere maruz kalmakta, erozyon, tuz kristalleşmesi, yoğun yağışlar

sonucunda gerçekleşen yapısal bozulmalar oluşmaktadır. İklim değişikçe kültürel mirasın karşı karşıya olduğu riskler de artmaktadır. Klasik miras koruma çalışmaları ile iklim bilimini bir araya getiren yaklaşımlar temel olarak çözüm üretilmesi konusunda katkı sağlayabilirler (Deniz Demirel ve Umar, 2023).

İklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkilerini anlamak, yalnızca bilimsel ve teknik bir mesele değil, aynı zamanda sosyo-politik ve etik bir sorumluluktur. Çünkü miras, yalnızca geçmişi korumak için değil, geleceğe sürdürülebilir bir yaşam biçimi aktarmak için de hayati bir değere sahiptir (IPCC, 2022). Bu nedenle iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki çok boyutlu etkilerinin ortaya konulması ve bu etkilerin nasıl yönetileceğine ilişkin stratejilerin geliştirilmesi, günümüzün önemli konularından birisini oluşturmaktadır.

İnsan kaynaklı iklim değişikliği, küresel çapta kayıplara ve değişimlere yol açmaktadır. Ekonomik ve somut kayıplar daha çok dikkat çekmesine karşın kültürel miras kapsamında biyolojik çeşitlilik ve sosyal uyum, yerli ve yerel bilgi de artık görülmektedir (Pearson, Jackson ve McNamara, 2021). Kayıplar kültürel boyuta vardığında insanlığın tüm birikimine yönelmiş bir risk söz konusu olmaktadır. Bunun için sürdürülebilirlik, gelecek kuşakları gözeterek kaynakların kullanılması yaklaşımı olarak asıl insanlığın tüm birikimini temsil eden kültürel mirası içermektedir.

İklim değişiminin insanların yaşadıkları yerleri, mekanları etkilemesi somut ve somut olmayan kültürü de etkilemektedir. Maddi kayıplar, hasarlar insanların kültürlerini, geleneklerini yaşam biçimlerini de etkilemekte, onları zayıflatmakta veya kaybetmelerine sebep olmaktadır. Örneğin buzulların erimesi İnuitlerin yaşam biçimlerini, geleneklerini etkilemekte; onları yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirmektedir (Pearson, Jackson ve McNamara, 2021).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) içerisinde Sürdürülebilir Kentler ve Topluluklar hakkındaki SKH 13 ve 11 kültürel mirasın korunmasının önemini vurgular. Aynı zamanda SKH 11 ve 12 kültürel mirasın karşı karşıya bulunduğu tehdit ve risk ile mücadele edilmesi ile doğrudan uyumludur (ICOMOS, 2019; Chen vd., 2025). Kentleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmayı hedefleyen SKH 11, “dünyanın kültürel ve doğal mirasını korumaya ve sahip çıkmaya yönelik çabaları güçlendirmek, yerel malzemeler kullanarak sürdürülebilir ve dayanıklı binaların inşası...” ile somut ve somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınma için önemini altını çizmektedir. SKH 12 “...yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizme

erişmek için sürdürülebilir kalkınma..(için) Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Kalıplarını Sağlamak” hedefi ile kültürel mirasın turizmle ilişkisine değinmektedir. Ayrıca İklim Değişikliği ve Etkileri ile Mücadele için Acilen Eyleme Geçmek hedefi olan SKH 13 iklim eylemi doğrudan kültürel mirasın karşı karşıya olduğu tehlike ve riske değinmektedir (küreselamaçlar.org, 2025). Kültürel mirasın potansiyelinden yararlanarak aidiyet duygusunu, kültürel zenginliği artırmak ve sürdürülebilir geçim kaynakları yaratmak sürdürülebilir kalkınmaya hizmet eder. İklim değişikliğine karşı toplumsal dayanıklılığı ve sosyal uyumu destekleyebilecek şekilde kültürel miras kullanılabilir. Kültürel miras ayrıca sürdürülebilir üretim ve tüketim için bir başlangıç noktası da olabilir. Geleneksel tekniklerin ve bilgilerin kullanılması, onlardan ilham alınması enerji verimliliği kullanımı konusunda sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilir (Labadi vd., 2021). Kültürel mirasın sürdürülebilirliği, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için önemli bir basamak olarak değerlendirilebilir.

İklim değişimine uyum çalışmaları kapsamında bazı durumlarda kültürel miras unsurları zarar görmektedir. Özellikle kültürel miras içinde değerlendirilen tarihi binalar enerji verimliliği düşük binalar olarak değerlendirilmekte ve bunların yıkımı enerji verimliliğinin sağlanması adına istenebilmektedir. Aslında birçok tarihi yapı, çağdaş yapılarda olmayan pasif iklimlendirme yöntemlerine sahiptir. Elektrik enerjisine gerek duymadan aydınlatma ve iklimlendirme yapabilmektedir. Ayrıca tarihi yapılar enerji verimliliğini artıracak biçimde yeniden uyarlanabilir. Bu uyarlama SKH 11’in kültürel ve doğal mirası koruma ve sahip çıkma çalışmalarını desteklediği gibi daha sürdürülebilir bir yöntem (Kayasü, 2020) olarak da ifade edilebilir.

Kültürel miras ile sürdürülebilirlik birbirini destekler ve aslında bu iki unsurun içiçe geçmiş bir şekilde birbirine entegre edilmesi mümkündür. Kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınmaya sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarda katkısı bulunmaktadır. Somut ve somut olmayan miras, sosyal uyumu kolaylaştırabilir, ekonomik fayda sağlayabilir. Kültürel mirasın, doğal ekosistemlerin korunmasındaki katkıları da vurgulanmalıdır. Bu açıdan kültürel mirasın politika ve kalkınma stratejilerine entegre edilmesi bütüncül sürdürülebilirliğin sağlanmasındaki katkısını gösterir (Taga, 2025). Aksi durumda ise yani kültürel mirasın kaybı, iklim değişikliği ile başa çıkmayı, toplulukların uyum sağlamasını zorlaştırabilir, sürdürülebilir kalkınmanın başarısız olmasına neden olabilir (Pearson, Jackson ve McNamara, 2021). Bu açıdan Tarihi Kentler Birliği iklim değişimi krizi ve kültürel mirasın birlikte ele alınmasını ve değerlendirilmesinin gereğini vurgulamaktadır. Kültürel miras iklim değişiminden kaynaklı risk altında olan bir unsur olmanın yanı sıra sürdürülebilir kalkınmanın da önemli bir unsurudur. Bu unsur dayanıklılığın

artırılmasını sağlayabilir. Kültürel miras iklim değişimine karşı dayanıklılık oluşturma anlamında önemli bir kaynak olarak kullanılabilir (Akkaya, 2023).

Kültürel miras için doğal afetler, çatışmalar, kaynak yetersizliği her zaman tehdit olmuştur. Bu tehditlerin etkisini daha da kötüleştiren ise iklim değişikliği olmuştur. Sel, kuraklık, aşırı sıcaklık gibi yıkıcı hava olaylarının sıklığı ve yoğunluğu somut kültürel mirasın yapısını, malzemesini etkiler. Malzemeler üzerindeki fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulma süreçlerini çabuklaştırır, ağırlaştırır (Sesana vd., 2021). Bundan kaynaklı olarak somut kültürel mirasın korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında sürdürülebilir bir yaklaşım ile mücadele edilmelidir. Geçmişten devralınanların gelecek nesillere en az kayıpla aktarılması, gelecek nesillerin yararına korunması yerel olduğu kadar küresel politikalara ve uygulamalara da ihtiyaç duymaktadır (Kutlu ve Ali, 2024).

3. İklim Değişikliğinin Kültürel Miras Üzerindeki Çok Boyutlu Etkileri

UNESCO, kültürel miras varlıklarının yaklaşık %17'sinin iklim değişikliğinin etkileri nedeni ile tehdit altında olduğunu belirtmektedir. Dünya kültürel mirasının %70'inin kentsel alanlarda olmasından dolayı kültürel miras varlıkları kentleşme ve iklim değişikliğinden etkilenmektedir (WHC-UNESCO, 2025a). Bu kültürel miras varlıkları çevre ile etkileşim içindedir. Genellikle bu etkileşimler aşınma ve değişime maruz kalma şeklinde ortaya çıkar. İklim değişikliği ise bu beklenen bozulma oranlarını kötüleştirmekte, kötüleştiren etkenlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu için bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Sesana vd., 2021).

3.1. Fiziksel ve Hidrolojik Etkiler (Sel, deniz seviyesi, sıcaklık, erozyon, yangın): İklim değişikliğinin en doğrudan etkilerinden birisi aşırı hava olaylarının sıklığı ve şiddetindeki artıştır. Sel, fırtına, aşırı yağış, sıcak hava dalgaları, kuraklık ve yangınlar, kültürel miras alanlarının fiziksel bütünlüğünü tehdit etmektedir. UNESCO ve WHC analizleri, Dünya Mirası listesindeki kültürel miras varlıklarının %73'ünün kuraklık, su kıtlığı, nehir ve kıyı taşkını gibi su ile ilgili tehlikelere maruz kaldığına dikkat çekmektedirler. Kuraklık ve su stresinin olumsuz etkilediği 600 sit alanından %90'ını kültürel miras sit alanları oluşturmaktadır (WHC-UNESCO, 2025b). Küresel ısınma buzulların hızla erimesine yol açarak su baskınlarının artışına yol açmaktadır. Dünya mirası listesinde yer alan dağların üçte birindeki buzulların 2050'ye kadar tamamen erimesi beklenmektedir. Bu erimeler, kıyı kentlerinde deniz erozyonu, toprak kaymaları ve heyelan riskini artırmaktadır. Akdeniz kıyılarının %60'ında su baskınları ve erozyon rapor

edilmiştir. Kurak iklim şartları ise yangın riskini artırmakta ormanlı alanlar ile iç içe geçmiş kültürel peyzajlardaki miras varlıklarına zarar vermektedir. İklim değişikliğinin bozduğu hidrosfer erozyon, toprak hareketleri ve su baskınları gibi fiziksel süreçlerle taşınmaz kültürel mirasın temellerinde ve çevresinde önemli hasarlar yaratmaktadır (WHC-UNESCO, 2025a). 2021’de Akdeniz havzasında artan orman yangınları, yalnızca doğal ekosistemleri değil, aynı zamanda arkeolojik alanları ve kırsal mimari örneklerini de yok etmiştir (Chen vd., 2025).

3.2. Kimyasal ve Malzeme Bazlı Bozulmalar (Asit yağmuru, hava kirliliği): İklim değişikliğinin tetiklediği atmosferik süreçler kültürel miraslarda malzeme düzeyinde bozulmalara yol açmaktadır. Yükselen sıcaklık, nem değişimleri ve atmosferik kirleticiler yapı elemanları üzerinde kimyasal bozulmalara yol açmaktadır (Cassar ve Pender, 2005). Asit yağmurları, taş yapılarda çözünme, yüzey kaybı yaratmaktadır. Artan sıcaklıklar, sıcak hava dalgaları malzemelerde ısıl genişmesi ve çatlama sorunlarını yaratmaktadır. Benzer şekilde hava kirliliği ve kimyasal süreçlerin özellikle yoğun nüfuslu kentlerdeki kültürel miraslar üzerinde yıpratıcı etkiler oluşturduğu gözlenmektedir (Coletti, 2024). Kuzey Avrupa’da kültürel miras yapılarında donmadan kaynaklı hasarlar ve tuz kristalleşmeleri belirgin şekilde artış göstermektedir. Tuz çökmesi ve higroskopik nem dalgalanmaları, malzemede mikroyapısal bozulmalara yol açar, duvarlara nüfus eden tuzlar kristalleşip çözüldükçe zamanla parçalanma gerçekleşir (Vyshkvarkova ve Sukhonos, 2023). Karbonat taşlarda biriken atmosferik CO_2 , taşın çözünmesine neden olmakta, SO_2 gazı ise kalsiyum karbonatla reaksiyona girerek sert kalsiyum sülfat kabuklarının oluşmasına yol açmaktadır. Kültürel miras yapılarının dış yüzeyleri böylece kara kabuk tabakaları ile kaplanmakta, detaylar silinmektedir (Coletti, 2024). Bu kimyasal süreçler sabit ve taşınabilir tüm yapıları ve yapıları oluşturan malzemeleri etkilemektedir. Kültürel miras yapılarının yapısal dayanımı ve estetiği zamanla zayıflamakta ve yok olmaktadır.

3.3. Biyolojik Etkiler (Mantar, yosun, istilacı türler): Kültürel varlıkların bozulma etkenleri arasında biyolojik faktörler de bulunmaktadır. Bu faktörler kültürel varlıkların yapıldığı çeşitli malzemelerin bozulmasına ayrıca koku ve renk değişimine yol açmaktadır (Im ve Han, 2025). Dünyadaki somut kültürel mirasın büyük çoğunluğu taştan oluşmaktadır. Bu miras yavaş yavaş ama geri dönüşsüz bir şekilde yok olmaktadır. Taşın toprağa dönüşümü yeryüzündeki döngünün bir parçasıdır. Doğal bir geri dönüşümdür (Scheerer, Ortega-Morales ve Gaylarde, 2009). Ancak somut kültürel mirasın bozulmasında iklim değişikliğinin de etkisi bulunmakta, iklimdeki kaynaklı dönüşüm doğal süreci hızlandırmaktadır.

Yükselen ortalama sıcaklıklar, gün içinde ve mevsimlere göre değişen nem dalgalanmaları ile bir araya geldiğinde bakteri, mantar, alg gibi mikro-organizmaların ve likenlerin çoğalmasını, biyofilm oluşumunu kolaylaştırmaktadır. Yani biyokimyasal süreçler yoluyla malzeme bozulması artabilmektedir. Nitekim iklim değişikliği bu anlamda kültürel miras üzerinde biyolojik etkilere yol açmaktadır (Scheerer, Ortega-Morales ve Gaylarde, 2009). Biyolojik etkiler, kararma, renklenme, yüzey/derinlik kaybı, gözenek tıkanması gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır (Gaylarde ve Baptista-Nero, 2021). Bu etkilerden sadece açık alandaki (arkeolojik kalıntı, tarihi binalar vb.) değil, kapalı alandaki (müzeler, arşivler vb.) kültürel miras yapıtları da etkilenir (Im ve Han, 2025). Süreç içinde estetik bozulma, yapının/malzemenin tamamen bozulmasını getirebilir. Kültürel açıdan önemli yapıların biyolojik bozulmasını önlemek, etkili koruma stratejileri üretebilmek için yüzeylerde hangi mikroorganizmaların bulunduğunu, tükettikleri enerji kaynaklarını ve diğer mikroorganizmaları ile olan etkileşimini de bilmek önemlidir (Gaylarde, 2020).

3.4. Kentsel Ölçekteki Etkiler (Isı adası, yoğun yapılaşma): İklim değişikliğinin şiddeti ve hızı kentler için önemli bir tehdit oluşturmakta, insan refahını ve kentsel yaşamı olumsuz olarak etkilemektedir. İklim değişiminin kentlerdeki en belirgin sonuçları kentsel ısı adalarının oluşmasıdır. Yapılaşmış alanlarda kentsel iklim olarak aşırı sıcakların yaşandığı günlerin sayısının artması ile bu durum daha da kötüleşir (Privitera ve Jelo, 2025). Kültürel miras üzerinde iklim değişikliğinin çok boyutlu etkilerinden birisi kentsel ölçekte ortaya çıkmaktadır. Hızlı kentleşme, yüzey geçirimsizliğinin artışı, enerji tüketimi, yoğun yapılaşma gibi nedenler kentlerde, kentsel ısı adalarını oluşturmaktadır. Kentsel ısı adaları, kent içi sıcaklığının kırsal alanlara göre 4-7 santigrat derece daha yüksek olmasını getirmektedir (Çelik, 2023; Santamouris, 2020).

Kentteki ısının daha yüksek olması kentteki tüm yapıları, yaşamı etkilediği gibi tarihi eserleri de etkilemektedir. Kentsel ısı adası, kentlerde bulunan somut kültürel miras üzerinde, termal gerilme, genleşme-büzülme döngüleri ve malzeme yorgunluğu gibi mikroklimatik deformasyon süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu tür streslere karşı hassas olan yapı malzemelerinde sürekli sıcaklık farklarının olması yüzeyde mikro çatlakların birikmesine ve yapısal deformasyonun ilerlemesine yol açmaktadır (Santamouris, 2020). Kentsel ısı adası etkisinin tetiklediği yüzey kuruması-ıslanma döngülerinin sıklaşması, tuz krisatallenmelerini-çözünmelerini daha yoğun hale getirmektedir. Bunlar özellikle kıyı ya da kentsel kirlilik etkisine açık tarihi cephelerde mikro çatlak ilerlemesini hızlandırabilir. Ayrıca kent içi hava akımlarının zayıflaması, doğal havalandırmanın engellenmiş

olması, yoğunlaşma-rutubet sorunlarını artırarak biyofilm/küf gelişimini de kolaylaştıran bir ortam yaratmaktadır. Böylece fiziksel/kimyasal bozulma ile bir risk setine dönüşme zemini ortaya çıkmaktadır (Sesana vd., 2021). Bu bağlamda iklim değişikliğinin olumsuzluklarından kentsel ölçekte kültürel mirası koruyabilmek, risk tabanlı bir yönetim oluşturmakla mümkün olabilir. Kent içi mikroiklim ve kirlilik haritalarıyla birleştirilerek, ısı adasının tarihi alanlardaki etkisini hesaplamak, buna yönelik çalışmalar yapmak gerekir. Ayrıca kültürel miras yapılarını yalnızca ısı-nem-kirlilik baskılarının pasif mağduru olarak ele almak yerine, yapıların gölgeleme, pasif iklimlendirme kapasitelerini de dikkate alarak kentsel iklimlendirme sistemlerine entegre edilmesi de mümkün olabilir.

3.5. Sosyal ve Somut Olmayan Kültürel Mirasa Etkiler: Sosyal ve somut olmayan kültürel mirasa yönelik iklim krizinin etkileri çoğunlukla göz ardı edilir. Geleneksel mutfak becerilerinden tarımsal bilgiye, sözlü kültürden ritüellere kadar pek çok sosyal ve somut olmayan kültürel miras unsurları iklim değişikliğinin zincirleme etkilerinden doğrudan zarar görmeye açıktır. Su kıtlığı, kuraklık geleneksel tarım bilgisi ve mutfak kültürlerinin uygulanmasını imkânsız hale getirebilir (Aktürk ve Lerski, 2021). İklim değişikliği somut olmayan kültürel mirasın yaşatıcısı olan yerli toplulukları da doğrudan etkilemektedir. İklim krizine bağlı olarak gerçekleşen göçler geleneksel toplulukların dağılması ile onların tören, bayram, çeşitli ritüellerini sürdürmez hale getirmektedir. İklim değişimi ile ilgili göçler sonucunda topluluk üyelerinin farklı yerlere dağılması, kuşaktan kuşağa aktarılan dans, müzik, ritüeller, dil, zanaatlar gibi sosyal ve somut olmayan kültürel mirası olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca el sanatlarında kullanılan materyallerin iklim değişikliği ile yok olması, yaşam alanlarının tahrip olması nedeni ile yerli topluluklar, toplumsal pratiklerini ve yaşayış biçimlerini değiştirmek zorunda kalabilirler (Tarihi Kentler Birliği, 2022).

4. Kültürel Mirası Korumak ve Sürdürülebilir Duruma Getirmek: Strateji ve Çözümler

Kültürel mirasın korunması, somut ve somut olmayan, sosyal kültürel mirasın da korunmasını kapsar. Sadece fiziksel yapıları değil, toplumsal ve kültürel değerleri de kapsayan bütüncül ve risk temelli bir yaklaşım ile sürdürülebilir bir koruma sağlanabilir. Sürdürülebilir bir koruma için miras alanlarının uyum kapasitelerinin artırılması, zarar riskinin azaltılması, yerel toplulukların bilgi birikimlerinin de koruma süreçlerine dahil edilmesi gerekir (Sesana vd., 2021; Tarihi Kentler Birliği, 2022).

Öncelikle kültürel mirasın karşı karşıya olduğu risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesinin yapılması ve önleyici korumanın nasıl alınabileceğinin netleştirilmesi gerekir. Sürdürülebilir koruma, izlemenin sürekliliğini ve bunun devamı olarak erken uyarı ve bilgi toplanmasını, bilginin kullanılmasını gerektirir. Kültürel mirasın korunması için uygulanan yöntemlerin iklim değişiminin belirsizliğini absorbe edebilecek düzeyde adapte edilebilir, esnek ve dayanıklı olması sağlanmalıdır. Tüm bu sürdürülebilir koruma sağlanmasına yönelik çalışmalar yeni bilgi ve teknolojilerden yararlanıyorsa bir o kadar da yerel bilgiden yararlanması, yerel toplulukların korumaya katılması ve topluluk temelli bir uyum stratejisinin oluşturulması gerekir. İklim değişimine bu alanda uyumun sağlanabilmesi hem iklim hem de kültürel miras ile ilgili kurumların kapasitelerinin bu alanda da geliştirilmesine bağlıdır. Aynı zamanda kurumsal iş birliği bu alandaki sürdürülebilirliği güçlendirebilir. Son olarak da kurumsal iş birliğini daha geniş kapsamda gerçekleştirebilmek için entegre bir planlama ve politikalar arasında uyumun sağlanması, iklim değişiminin yarattığı risklerden kültürel mirası koruyabilmek, gelecek kuşaklara bırakabilmek için önemli aşamalardır. Kültürel mirasın adaptasyonu ve entegre edilmesi ile ilgili farkındalık oluşmaya başlamıştır. Ancak somut olmayan kültürel miras üzerindeki iklim değişikliğinin etkisi daha az fark edilmekte ve önemsenmektedir. İklim değişikliği ve kültürel mirasın korunmasının küresel iş birliği ve bilgi alışverişine, bilgi üretimine bağlı olduğu görülmektedir (Orr, Richards ve Fatoric, 2020).

Kültürel mirasın mevcut ve öngörülen iklim risklerine karşı uyumu konusunda önemli engeller bulunmaktadır. Bu engellerin en önemlileri kültürel miras için iklim değişikliğine uyum politikasının eksikliği ve çeşitli kültürel miras türleri için iklim hassasiyeti, risk değerlendirmelerinin eksik olmasıdır. Ancak uygulanabilir stratejiler ile bu engelleri aşmak mümkün olabilir (Fatoric ve Biesbroek, 2020). Kültürel mirasın sürdürülebilirliği konusunda iklim değişimine uyum politikasına dair engeller; kırılabilirliği azaltmak için somut eylemlerin tasarlanmaması, uygulamaların gecikmesi, gecikmeye sebep olan unsurlar ve kısıtlamaların ortadan kaldırılamamasıdır. Engeller iklim değişikliği sorununa yönelik uyum planlamasını dikkate almamaktan, izleme ve değerlendirmeye kadar politika sürecinin çeşitli aşamalarında ortaya çıkabilmektedir.

Genel olarak kültürel mirasın iklim adaptasyonuna yönelik önündeki engellerin; kurumsal, teknik, sosyo-kültürel ve finansal olduğu görülmektedir. Kurumsal engeller, kültürel miras için iklim değişikliğine uyum politikasının eksik olmasıdır. Hükümet düzeyinde yeterli yönergelerin/planların olmaması, çevre ve iklim değişikliği alanlarındaki paydaşlar ve politika yapıcılar arasında kültürel mirasın faydalarına ilişkin farkındalık eksikliğidir. Kültürel miras için

iklim adaptasyonu politikalarının geliştirilmesini kısıtlayabilecek kurumsal engellerdir. Teknik engeller, çeşitli kültürel miras türleri için iklim değişikliği riskleri ve kırılganlık değerlendirmelerinin eksik olmasıdır. Hangi kültürel mirasın korunup değiştirileceğine ilişkin bilgi eksikliği, miras değerlerinin bilinmemesini getirmektedir. Sosyo-kültürel engeller ise kamuoyu desteğinin eksikliğidir. Finansal engeller, sınırlı bir finansman olması ve uzun vadeli yatırım yol haritasının olmamasıdır. Tüm bu eksikliklerin üstesinden gelebilmek için yapılması gerekenler arasında iklim değişikliği ve kültürel miras hakkında geliştirilmiş bilgi, tüm hükümet düzeyleri ve çeşitli paydaşlar arasında iş birliğini teşvik etmek, kültürel mirasın diğer sektörlerle sağladığı farkındalığı artırmak, kültürel mirasın korunması ve uyum için kamu desteğini artırmak ve fon artışı sağlamak sayılabilir (Fatoric ve Biesbroek, 2020).

Fatoric ve Seekamp (2017), Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptıkları bir ankete dayanarak kültürel mirası korumaya yönelik olarak uzmanların en fazla zorluk olarak belirledikleri durumların, iklim adaptasyonu planlama süreçleri, politika rehberliği ve kurumsal engeller ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Kültürel mirasın iklim değişikliğine karşı sürdürülebilir ve uyarlamaları güçlendirecek biçimde süreç ve prosedürlerin geliştirilmesini acil olarak görmektedirler. Bunun için kültürel miras kaynaklarının önemini iklim değişikliği hassasiyetleriyle bütünleştiren uygulanabilir stratejiler hakkında çok düzeyli aktörlerin çeşitli müzakereler ile bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Çok düzeyli aktörlerin zararlı koşullar tam olarak ortaya çıkmadan önce iklim değişikliği etkileri konusunda farkındalık geliştirmeleri ve planlama yapmaları önemlidir. Ayrıca yöneticilerin savunuculuk ve bilgilendirme faaliyetlerine iklim değişikliğine uyum sağlama ve önceliklendirmeyi dahil etmeleri bir diğer önemli konudur. Kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanması için politika yapıcılar ve karar vericilerin faaliyetleri, çalışmaların sonuca ulaşması ve etkili olmasında önemlidir (Samuels, 2015). Ancak iklim değişimine karşı kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması teknik bir işten daha kapsamlı bir yaklaşım ve iş birliğini gerektirir. Bu iş birliği iklim bilimcilerden, coğrafi bilgi sistemleri uzmanlarına, mühendislerden sosyologlara, kent bilimcilerden kent yöneticilerine, politika yapıcılardan yerel topluluklara kadar geniş bir alanın birliktelikte hareket etmesi ile mümkün hale gelebilir.

Kültürel mirasın korunması ve iklim değişikliği ile mücadele içinde yer alması öncelikle yukarıda sayılan zorlukların üstesinden gelmeyi gerektirmektedir. Bunlarla birlikte Venedik Tüzüğü (1964), UNESCO

Dijital Mirasın Korunması Tüzüğü (2003) vb. uluslararası mevzuat fiziksel ve dijital varlıklar için belgelendirmeye ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler. Örneğin miras bina bilgi modellemesi (Heritage Building Information Modeling - HBIM) tarihi yapıların yapılandırılmış, nesne tabanlı dijital yönetimini sağlayabilmektedir (Sabbioni, Brimblecombe ve Cassar, 2010). Kültürel mirasa yönelik bu tehditlerin ölçeği ve karmaşıklığı göz önüne alındığında, dirençli ve disiplinlerarası koruma metodolojilerinin benimsenmesinin gereğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlar, gelişmiş bilimsel ve teknolojik araçlar, yaklaşımlar ile geleneksel yaklaşımları birleştirebilmelidir. Bu durumda ancak öngörücü, önleyici ve uyarlanabilir bir yaklaşım ile ortaya çıkabilir (Kuroczynski ve Argasinski, 2025). Zaten sürdürülebilirlik disiplinleri arası bir çalışmayı zorunlu kılan bir alandır. İklim değişikliğinde kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için iş birliğinin buna uygun inşa edilmesi gereklidir, ancak bu durumda hedeflere ulaşılabilir.

İklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkileri çok boyutludur. Bu etkiler genellikle tek tek ele alınsa da aslında bunların birbiri ile bağlantılı olduğu görülür. Çözüm önerilerinin de benzer şekilde çok boyutluluk dikkate alınarak sürdürülebilirlik kapsamında üretilmesi gereklidir. En genel anlamı ile kültürel mirasa yönelik risklerin belirlenmesi, izlenmesi ve değişimlere adapte edilmesi ile dayanıklılığı arttırılabilir. Temelde bunları içeren bir yönetim kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlayabilir.

4.1. Risk Değerlendirmesi, İzleme ve Erken Uyarı: Kültürel mirası üzerinde iklim değişikliğinin çok boyutlu etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle çok boyutlu koruma politikalarına gereksinim duyulur. Ancak politika yapımı için öncelikle bilginin toplanması, tehlike ve kırılganlık analizi yapılmalıdır. Risk kırılganlık, maruz kalma ve diğer faktörlerin etkisinden kaynaklanır. Genellikle değerli bir şeyin tehlikede ve sonucun belirsiz olduğu durumlarda ortaya çıkan risk, tehlikeli olayların meydana gelme olasılığını ifade eder (IPCC, 2014).

Kültürel miras yapılarının öncelikle malzeme özellikleri, konumları, mikroiklim koşulları ve afet riskleri belirlenmelidir (Cassar ve Pender, 2005). Risk değerlendirmesi toplumsal kırılganlıkları da kapsamalıdır. Önleyici tedbirler restorasyon sonrası bozulmayı azaltmak, taşınabilir eserleri korunaklı yerlerde korumaya almak, koruma planlarını reaktif müdahalelerden proaktif risk yönetim odaklı hale dönüştürmek ile alınabilir (UNESCO, 2021).

Sürdürülebilir koruma sürekli izleme ve veri temelli karar alma süreçlerine dayanır. Tarihi yapılarda nem, sıcaklık, su seviyesi, rüzgâr, hava kirliliği gibi parametreler düzenli olarak ölçülmeli ve analiz edilmelidir (Fatoric

ve Seekamp, 2017). Politika yapımcılar ve karar vericiler için en acil ihtiyaç kültürel ve doğal miras üzerindeki farklı senaryolar için gözlemlenen ve öngörülen etkilere ilişkin nicel verilerin mevcut olmasıdır. Bu veriler kabul edilebilir risk eşiklerinin belirlenmesi ve uyum ve azaltma stratejilerinin oluşturulması için temel öneme sahiptir. Ayrıca kültürel miras üzerindeki hasarın ölçeği ve oranları hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulması ve bu hasarın değerlendirilmesi için tutarlı bir metodolojinin bulunmaması da hala mevcut boşluklar olarak öne sürülmektedir. Bu boşlukları kapatmaya yönelik girişimler farklı ülkelerde azaltma ve uyum önlemlerinin doğru planlanmasına ve dolayısıyla müdahale önceliklerinin belirlenmesine ve bunların uygulanması için uygun kaynak tahsisine katkıda bulunabilir (Bonazza ve Sardella, 2023). Disiplinler arası çalışma ile veri bilimciler, sosyologlar, arkeologlar, iletişim uzmanları ile verilerin toplanması ve erken uyarı sistemlerinin oluşturulması sağlanabilir.

Risk haritalaması yapılarak maruziyet ve dayanıklılık verilerinin işlenmesi ile hassasiyet sıralaması yapılabilir. Böylece tehlike eğilimli alanlar belirlenebilir, geçmiş ve geleceğe yönelik haritalar oluşturulabilir. Temel risklerin incelenmesi, koruyucu ve iyileştirici önlemlerin alınmasındaki eksiklikleri de ortaya koyabilir. Ancak kültürel mirasın doğru yönetimi için bir paradigma değişimi de gereklidir. İklim ve hava kirliliğindeki sürekli değişimlerin neden olduğu yavaş ve kümülatif hasarla mücadele etmek için strateji ve önlemlerin uygulanmasında bilimsel araştırmalarla giderek daha fazla desteklenen iddialı politika tercihleri ile bu aşama desteklenmelidir. İklim değişikliğinin sinerjik etkilerinin anlaşılması ve çıktılarının pratik kullanımının iyileştirilmesi, somut miras nesneleri ve varlıklarının koruma ihtiyaçlarıyla ilgili önceliklerin belirlenmesine yardımcı olabilir (Bonazza ve Sardella, 2023).

4.2. Adaptif Yönetim ve Dayanıklılık: Kültürel mirasın risk değerlendirilmesinin yapılması için dokümantasyonun hazırlanmış ve iklim değişiminin etkilerinin izleme ve çeşitli hasarlara karşı erken uyarı sistemlerinin aktif hale getirilmiş olması gerekmektedir. Bu, riskin ortaya çıkma durumuna yönelik bir hazırlıktır. Daha kapsamlı ve uzun vadeli olarak ise kültürel mirasın iklim değişikliğine uyarlanması gerekmektedir. Adaptif yönetim, değişen iklim koşullarına ilişkin elde edilen bilgiler ile kültürel mirasın nasıl korunacağına ilişkin sürekli bir öğrenme ve gelişme yaklaşımını ifade eder.

Kültürel mirasın iklim değişikliğine adaptasyonu, mevcut ve/veya gelecekteki iklim değişikliğinden kaynaklanan hasarları hafifletmeyi, fırsatlardan yararlanmayı içerir. Adaptasyon, uyarılmanın genişletilmesidir.

Bu uyarlama, uyum çerçevesinde ihtiyaçlar-seçenekler, planlama-uygulama, fırsatlar-kısıtlamalar/sınırlar ve uyum ekonomisi olarak ele alınabilir. İklim değişikliğine kültürel mirasın adaptasyonu insan sistemlerinde uyum anlamına da gelir. Kültürel mirasların korunması konusunda doğal sistemlere yönelik insan müdahalesi, beklenen iklim değişimine uyumu kolaylaştırabilir (IPCC, 2014).

Adaptasyon süreci bazen herhangi bir müdahale, yönlendirme olmadan kendiliğinden gerçekleşebildiği (örneğin yağışların azalması, yapıların taşlarının yağmurdan kaynaklı erozyonunu azaltır) gibi kültürel miras adaptif bilgi ve tecrübe de sağlayabilir. Kültürel miras geleneksel ve doğa dostu uygulamalar da dahil olmak üzere risk ve afetlere karşı uyarlanabilir uygulamaların örneklerini oluşturan tarihsel eylemlerin bilgilerini temsil eder. Bu anlamda kültürel miras bir kaynak olarak kullanılabilir. Kültürel miras, iklim değişikliğine karşı duyarlılığı güçlendirerek kayıplara karşı dirençli topluluklar oluşturulmasına yardımcı da olabilir. Toplumun ortak kültürel değerlerini temsil ettiğinden sosyal uyuma katkıda bulunur. Stratejik bir kaynak olarak da kültürel miras kullanılabilir (Ballard vd., 2022).

Kültürel miras için iklim değişikliğine uyum önlemlerine ihtiyaç duyulmasına rağmen bunlar yaygın olarak uygulanmamaktadır. Ulusal düzeyde iklim değişikliği uyum stratejileri içinde çeşitli kültürel miras türlerini ele alan strateji sayısı azdır (Ballard vd., 2022). Benzer şekilde iklim adaptasyonunun geliştirilmesine yönelik çalışmalarda kültürel mirasın potansiyelinin değerlendirilmediği de görülmektedir.

Politika uygulayıcılarının iklim değişikliğinin etkilerini önlemek ve azaltmak, potansiyel fırsatları değerlendirmek, kayıpları, hasarları en aza indirmek için önemli roller üstlenmeleri gerekmektedir. Yerel olarak yönetilen adaptasyonu destekleyen yeni bilgi, araç ve uygulamalar, topluluklar üzerinde iklim değişiminin olumsuz etkilerini azaltabilir. İklim değişikliği, küresel olarak miras için benzeri görülmemiş riskleri ortaya çıkarmaktadır. İklim değişikliğinin özellikle yerli halklar ve doğaya daha doğrudan bağımlı olan, geçim kaynakları ile kültürel uygulamaların iç içe geçtiği topluluklarda hem ekonomik hem de aidiyetlik hissinden geri dönüşü olmayan kayıplara yol açabileceği öngörülmektedir. Buna rağmen, bu topluluklara yönelik (belirlenmiş alanlar ve korunan ve muhafaza edilen alanlar dahil) mevcut veya gelecekteki iklim değişikliğine karşı ne hazırlık ne de bunlara uyum çalışmaları yapılmaktadır (IPCC, 2022; Simpson vd., 2024).

5. Sonuç ve Öneriler

İklim değişikliği, yapılı mirasın korunmasına yönelik pratik, teknik ve felsefi yaklaşımlarımız üzerinde derin bir etki yaratmaktadır. Artan küresel ortalama sıcaklıklar, çölleşme, eriyen buzullar ve buz örtüleri ve bunun sonucunda yükselen deniz seviyesi, tarihi binaların bulunduğu bağlamı ve bunların uyum sağlaması gereken çevresel koşulları değiştirmektedir (Tam, Whitman, Prizeman, 2025). İklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkileri çok boyutludur. Bu etkilerin birbiri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Çözüm önerilerinin de bu bağlamda çok boyutluluk dikkate alınarak sürdürülebilirlik kapsamında üretilmesi zorunludur. Zaten sürdürülebilirlik disiplinler arası çalışmayı zorunlu kılan bir alandır. İklim değişikliğinde kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için iş birliğinin buna uygun inşa edilmesi gereklidir.

Kültürel miras, uluslararası sürdürülebilir kalkınma gündeminde de yer almaktadır. Kültürel miras ve değerleri, sosyal ve ekonomik dinamiklere fayda sağlayarak sürdürülebilirlikte giderek daha kritik bir rol oynamaktadır (Min, 2025). Sürdürülebilirliğin çevresel boyutu, özellikle miras söz konusu olduğunda öne çıkan diğer ekonomik, sosyal, kültürel ve jeopolitik konularla kaçınılmaz olarak bağlantılıdır.

Kültürel mirasın kırılganlığı ve iklim değişikliğinden kaynaklanan tehditler konusundaki farkındalık düşük düzeydedir. Konun anlaşılmasında eğitimin rolü büyüktür. Sektörün parçalı yapısı, koordinasyon eksikliği korumanın önündeki engellerdendir. Ayrıca kültürel mirasın ana akım iklim değişikliği politikalarına entegre edilmesi, iklim değişikliğinin kültürel mirasa verdiği hasar, kültürel mirasın kaybı, boyutları hakkında bilgi, hasarı azaltmak için teşvikler, araştırma ve uygulamalar için kaynaklar, maliyet ve fayda konusunda veriler, merkezi bilgi, sektörler arasında iş birliği vb konularda çalışmalar yapılması gerekmektedir (Taboroff, vd., 2023). Ancak birçok ülkede kültürel miras ve iklim değişikliği konusunda yasal bir çerçeve bulunmamaktadır. Kültürel miras iklim değişikliğine uygun hale getirirken uyumsuzluktan kaçınmak zordur. Kültürel mirası iklim değişikliğinden korumada araştırma ve inovasyonun rolü çok önemlidir. Çünkü hasarın tespit edilmesi, çözüme yönelik çalışmaların koordine edilmesi, konu ile ilgili bilgi toplanması zorunluluktur. Bu kapsayıcılığı ve bağlamsallığı önemseyen, iş birliğine dayalı, disiplinler arası bir yaklaşım gerektirmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, B. (2023). Değişen İklimde Kültürel Miras, <https://www.cekulvakfi.org.tr/makale/degisen-iklimde-kulturel-miras>
- Aktan, H. (2020). Miras, İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/miras>
- Aktürk, G., Lerski, M. (2021). Intangible Cultural Heritage: A Benefit to Climate-Displaced and Host Communities. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 11, s. 305-315. <https://doi.org/10.1007/s13412-021-00697-y>.
- Ballard, C., Baron, N., Bourges, A. vd. (2022). *White Paper, Cultural Heritage and Climate Change: New Challenges and Perspectives for Research*. JPI Climate.
- Bonazza, A. ve Sardella, A. (2023). Change and Cultural Heritage: Methods and Approaches for Damage and Risk Assessment Addressed to a Practical Application. *Heritage*, 6(4), s. 3578-3589. <https://doi.org/10.3390/heritage6040190>
- C. Sabbioni, Brimblecombe, P. ve Cassar, M. (2010). *The Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies*. Anthem environmental studies 19. sayı/EC cultural heritage research series 23590. (Luxembourg), The Anthem-European Union Series.
- Cassar, M., ve Pender, R. (2005). *The Impact of Climate Change on Cultural Heritage: Evidence and Response*. University College London, Centre for Sustainable Heritage.
- Çelik, M.R. (2023). Kentsel Isı Adası Etkisi. *Mühendis ve Makine*, s. 38-44.
- Chen, Z., Gao, Q., Wu, Y. et al. (2025). World Cultural Heritage Sites Are Under Climate Stress and No Emissions Mitigation Pathways Can Uniformly Protect Them. *Commun Earth Environ* 6, 628. <https://doi.org/10.1038/s43247-025-02603-8>
- Coletti, C. (2024). Climate Change Threats to Stone Cultural Heritage: State of The Art of Quantitative Damage Functions and New Challenges for a Sustainable Future. *Heritage*, 7(6), s. 3276–3290. <https://doi.org/10.3390/heritage7060154>
- Deniz Demirel, M. ve Umar, N. (2023). İklim Değişikliği Karşısında Kültürel Mirasın Etkilenebilirliği. *Resilience*, 7(2), s. 455-463. <https://doi.org/10.32569/resilience.1196873>
- Fatorić, S. ve Biesbroek, R. (2020). Adapting Cultural Heritage to Climate Change Impacts in The Netherlands: Barriers, Interdependencies, and Strategies for Overcoming Them. *Climatic Change* 162, s. 301–320 <https://doi.org/10.1007/s10584-020-02831-1>

- Fatoric, S., Seekamp, E. (2017). Are Cultural Heritage and Resources Threatened by Climate Change? A Systematic Literature Review. *Climatic Change*, 142: 227. <https://doi.org/10.1007/s10584-017-1929-9>.
- Gaylarde, C. C. (2020). Influence of Environment on Microbial Colonization of Historic Stone Buildings with Emphasis on Cyanobacteria, *Heritage*, 3(4), s. 1469-1482.
- Gaylarde, C. C. ve Baptista-Nero, J.A. (2021). Microbiologically Induced Aesthetic and Structural Changes to Dimension Stone. *npj-Mater Degrad*, 5,33.
- ICOMOS, (2019). *The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action*, Paris:ICOMOS.
- Im, I.G. ve Han, G. S. (2025). Risk of Damage Inside Wooden Cultural Heritage Sites Based on Temperature, Humidity, and Airborne Fungi in South Korea. *BioResources*, 20(1), s. 1838-1859.
- IPCC (2014). *IPCC Fifth Assessment Report: Climate Change 2014, Working Group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Summary for policymakers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- IPCC, (2022). *Summary for Policymakers, Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, s. 3–33, doi:10.1017/9781009325844.001.
- Kayasü, S. (2020). Kültürel Mirasın Korunmasının Çevresel Sürdürülebilirlik ile Ne İlgisi Var?, *Yeşilist*, <https://www.yesilist.com/kulturel-mirasin-korunmasinin-cevresel-surdurulebilirlik-ile-ne-ilgisi-var/>.
- Kültür Bakanlığı (2025). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263665/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.a). Kültür, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html#:~:text=K%C3%BClt%C3%BCr%2C%20bir%20toplumu%20di%C4%9Fer%20toplumlardan,olu%C5%9Fturun%20ya%C5%9Fay%C4%B1%C5%9F%20ve%20d%C3%BC%C5%9F%C3%BCn%C3%BC%C5%9F%20tarz%C4%B1d%C4%B1r>.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.b). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263665/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>.
- Küresel Amaçlar (2025). Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, <https://kureselamaclar.org/>.
- Kuroczynski, P., Argasinski, K. (2025). Implementing HBIM for Cultural Heritage Preservation From Documentation to Sustainable Management.

- ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume X-M-2-2025 30th CIPA Symposium “Heritage Conservation from Bits: From Digital Documentation to Data-driven Heritage Conservation”, 25–29 August 2025, Seoul, Republic of Korea.
- Kutlu, E. ve Ali, M. A. (2024). A Review on Conservational Methodologies of Tangible Cultural Artifacts from Environmental Corrosion. *IJEGEO*, 11(3), s. 24-29. doi. 10.30897/ijegeo.1478498
- Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, İ., Shetabi, L., Yıldırım, E. (2021). *Heritage and The Sustainable Development Goals: Policy Guidance for Heritage and Development Actors*, ICOMOS.
- Merriam-webster.com (2025). Heritage, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/heritage>.
- Min, W. (2025). A Scientometric Review of Cultural Heritage Management and Sustainable Development Through Evolutionary Perspectives, *npj, heritage science*, 13(215). <https://doi.org/10.1038/s40494-025-01708-9>
- Orr, S.A., Richards, J. ve Fatorić, S. (2021). İklim Değişikliği ve Kültürel Miras: Sistematik Bir Literatür İncelemesi (2016–2020). *Tarihi Çevre: Politika ve Uygulama*, 12 (3–4), s. 434–477. <https://doi.org/10.1080/17567505.2021.1957264>
- Ottone, E. R. (2021). Climate Change. World Heritage n° 100. UNESCO, <https://www.ees.ac.uk/resource/climate-change-world-heritage-n-100-october-2021-unesco.html>.
- Paloma, G. ve Cathy, D. (2025). Integrating Cultural Resources and Heritage in Climate Action: A Review of Nine Climate Plans. *Environmental Science & Policy*, 171 (September). <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2025.104127>
- Pasikowska-Schnass, M. (2024). The Impact of Climate Change on Cultural Heritage, Briefing, European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762282/EPRS_BRI\(2024\)762282_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762282/EPRS_BRI(2024)762282_EN.pdf)
- Pearson, Y. Jackson, G. ve McNamara, K. (2021). Climate-Driven Losses to Knowledge Systems and Cultural Heritage: A Literature Review Exploring the Impacts on Indigenous and Local Cultures. *Ther Antfropocene Review*, 10 (2).
- Privitera, R. ve Jelo, G. (2025). Built Heritage Preservation and Climate Change Adaptation in Historic Cities: Facing Challenges Posed by Nature-Based Solutions, *Sustainability*, 17(13), <https://doi.org/10.3390/su17135693>.
- Samuels, K. L. (2016). The Cadence of Climate: Heritage Proxies and Social Change. *J. Soc. Archaeol.* 16, 142–163.

- Santamouris, M. (2020). Cooling the Cities: A Review of Reflective and Green Roof Mitigation Technologies to Fight Heat Island and Improve Comfort in Urban Environments. *Solar Energy*, 103 (May), s. 682–703.
- Scheerer, S., Ortega-Morales, O. ve Garylarde, C. C. (2009). Chapter 5 Microbial Deterioration of Stone Monuments-An Updated Overview. *Advanced in Applied Microbiology*, 66, s. 97-139.
- Sesana, E., Gagnon, A. S., Ciantelli, C., Cassar, J., Hughes, J. J. (2021). Climate Change Impacts on Cultural Heritage: A Literature Review. *WIREs Climate Change*, 12(4). <https://doi.org/10.1002/wcc.710>
- Simpson, N., Sabour, S., Clarke, J., Tan, E., Wilkinson, E. ve Orlove, B. (2024). Heritage Adaptation to Climate Change, *ODI Working Paper*. London: ODI.
- Taboroff, J., Couté, P., Orr, S.A., Ali, S. ve Shawesh, S. (2023). *The British Council Strategic Literature Review: Climate Change Impacts on Cultural Heritage*. Final Report, TRIPLELINE-BRITISH COUNCIL.
- Taga, Amer Research, (2025). The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development. *Research Journal Article*, s. 136-145.
- Tam, L., Whitman, C.J., Prizeman, O. (2025). Global Climate Change and Built Heritage, *Built Heritage* 9(17), <https://doi.org/10.1186/s43238-025-00194-z>
- Tarihi Kentler Birliği, (2022). İklim Krizinde Dayanıklılık için Kaynak Olarak “Miras”, *Araştırma Raporu*, Ed. E. Alkan, ÇEKÜL Vakfı.
- Türker, A. ve Çelik, İ. (2014). Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistik Ürün Olarak Geliştirilmesine Yönelik Alternatif Öneriler. *Yeni Fikir*, 5 (1), s. 80-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1721329>.
- UNESCO (2021). *Climate Action for World Heritage: Updated Policy Document*. Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- UNESCO (2023). Policy Document on Climate Action for World Heritage. [https://whc.unesco.org/en/documents/204421\(2023\)](https://whc.unesco.org/en/documents/204421(2023)).
- UNESCO Türkiye (2025a). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Paris, 17 Ekim 2003. <https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>.
- UNESCO Türkiye (2025b). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme-Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, <https://www.unesco.org.tr/Pages/176/18/Somut-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras-%C4%B0htisas-Komitesi>.
- UNESCO Türkiye (2025c). İklim Değişikliği ve Dünya Mirası, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, <https://www.unesco.org.tr/Pages/1904/1358/%C4%B0klim-De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-ve-D%C3%BCnya-Miras-%C4%B1>.

- UNESCO-TMK (Türkiye Milli Komisyonu). (t.y.). Tangible Cultural Heritage Expertise Committee, <https://unesco.org.tr/Pages/654/295/Tangible-Cultural-Heritage-Expertise-Committee#:~:text=Cultural%20heritage%20is%20the%20legacy,the%20benefit%20of%20future%20generations>.
- UNESCO-WHC (1972) Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- Vyshkvarkova, E., ve Sukhonos, O. (2023). Climate Change Impact on the Cultural Heritage Sites in the European Part of Russia over the Past 60 Years. *Climate*, 11(3), 50. <https://doi.org/10.3390/cli11030050>
- WHC-UNESCO (2025a). Climate Change and World Heritage, <http://whc.unesco.org/en7climatechange#impacts>.
- WHC-UNESCO (2025b). UNESCO World Heritage Centre. Nearly Three-Quarters of World Heritage Sites Are at High Risk from Water-Related Hazards. UNESCO World Heritage News. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/news/2788/>.
- WMO (World Meteorological Organization), (2024). Climate Change, <https://wmo.int/topics/climate-change>.

Adil Geçiş, Dirençlilik ve İklim Adaleti Kavramlarının Kesişim Noktaları

Ayşegül Kanbak¹

Özet

Son yıllarda iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında geliştirilen azaltım ve uyum politikaları, yalnızca çevresel hedeflerle sınırlı kalmayarak, giderek artan biçimde toplumsal eşitlik ve adalet kaygılarını da içeren bir çerçeveye doğru genişlemektedir. Bu bağlamda adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramları, hem akademik literatürde hem de politika yapım süreçlerinde öne çıkan temel referans noktaları hâline gelmiştir. Ancak bu kavramlar çoğu zaman birbirinden bağımsız biçimde ele alınmakta; bu durum iklim politikalarının toplumsal boyutlarını kavramada parçalı ve sınırlı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bu kitap bölümü, adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarının kesişim noktalarını inceleyerek, bu üç yaklaşımın iklim politikalarının geliştirilmesi sürecinde nasıl bütüncül bir analitik çerçeve sunabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bölüm, adil geçişin düşük karbonlu ekonomilere yönelirken ortaya çıkan toplumsal maliyetlerin adil paylaşımına odaklandığını; dirençliliğin iklim şokları ve belirsizlikler karşısında toplumsal ve kurumsal uyum kapasitesini ön plana çıkardığını; iklim adaletinin ise dağıtımsal, usule ilişkin ve tanıma temelli adalet boyutlarıyla bu süreçlerin etik ve normatif zeminini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu üç kavramın kesişiminde şekillenen adil dirençlilik yaklaşımı, iklim eylemini yalnızca teknik bir uyum ya da ekonomik dönüşüm süreci olarak değil, toplumsal eşitlik, katılım ve dayanışma ilkeleri temelinde yeniden düşünmeyi mümkün kılan bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Bölüm, bu kavramsal çerçevenin iklim politikalarının sosyal boyutlarını görünür kılmada ve daha kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir politika tasarımlarının geliştirilmesinde önemli bir katkı sağlayabileceğini ileri sürmektedir.

1 Doç.Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, akanbak@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-4556-3582

1. Giriş

İklım değişikliği, günümüzde yalnızca çevresel bir sorun olmanın ötesinde, toplumsal şitsizlikleri derinleştiren ve ekonomik ile siyasal yapıları dönüştüren küresel bir kriz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, iklim değişikliğini anlamak ve bu krize yanıt geliştirmek, çevresel boyutlarının yanı sıra ekonomik, toplumsal ve siyasal yönleriyle birlikte ele alınmasını gerektiren çok boyutlu bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. İklım değişikliğinin olağanüstü karmaşıklığı ve geniş kapsamlı etkileri, etkili uyum stratejilerinin tasarlanabilmesi için farklı araştırma disiplinleri, yönetişim düzeyleri ve toplumsal aktörler arasında güçlü entegrasyon ve işbirliği ihtiyaını ortaya koymaktadır.

Son yıllarda, iklim değişikliğine ilişkin uluslararası anlaşmalar ve yerel politika erevesleri, çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra sosyal eşitlik ve adalet kaygılarını da içermeye başlamıştır (Newell ve Mulvaney, 2013). Bu gelişmeyle birlikte, Adil Geçiş (Just Transition), Dirençlilik (Resilience) ve İklım Adaleti (Climate Justice) kavramları, hem akademik literatürde hem de politika oluşturma süreçlerinde giderek daha fazla tartışılan ve yönlendirici referans noktaları haline gelen kavramsal erevesler olarak öne çıkmaktadır (Diedrich, 2024; Raub vd., 2023). Bu üç kavramın kesişim noktalarına odaklanan araştırmalar, iklim politikalarının yalnızca çevresel risklerin azaltılmasını değil, aynı zamanda toplumsal adaletin tesisini de hedeflemesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Ramaswami vd., 2023).

Bununla birlikte, adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarının politika geliştirme süreçlerinde bütüncül bir biçimde nasıl hayata geçirildiğine dair önemli bilgi boşlukları devam etmektedir (Cairney vd., 2023; Diezmartnez ve Gianotti, 2022). Mevcut alışmalar çoğu zaman bu kavramları birbirinden bağımsız ele almakta ya da bir boyutu diğerinin önüne çıkarmakta, bu da parçalı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.² Ayrıca, ekonomik büyüme, sosyal koruma ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengenin nasıl kurulacağı konusundaki tartışmalar sürmekte; kimi politikalar ise topluluk katılımı ve iklim adaletinin usule ilişkin boyutlarını göz ardı etmektedir (Klingler vd., 2025;). Bu eksiklikler, etkisiz politika uygulamalarına ve iklim geçişleri sırasında toplumsal şitsizliklerin artmasına neden olabilmektedir (Cavallo vd., 2024). Dolayısıyla bu tartışmaların ele alınması, adil iklim sonuçları üretmeyen “sahte çözümlerden” kaçınmak için kritik önem taşımaktadır (Bainton vd., 2021). Bu doğrultuda çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: *Adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarının*

2 Bu tür çalışma bilgileri için literatür taraması bölümüne bakınız.

kesişimi, iklim politikalarının geliştirilmesi sürecinde nasıl bütüncül bir analitik çerçeve sunabilir?

Bu çalışma, söz konusu kavramların birlikte okunabileceği bir analitik çerçeve geliştirmeyi tartışmayı amaçlamaktadır. İnceleme, adil geçiş, fosil yakıtlardan düşük karbonlu ekonomilere adil bir geçiş olarak tanımlamakta; işçilerin hakları ve toplumsal eşitlik ilkelerini merkeze almaktadır (McCauley, 2023). Dirençlilik, sosyal-ekolojik sistemlerin adalet boyutlarını gözeterek iklim şoklarına uyum sağlama kapasitesi olarak ele alınmaktadır (Raub vd., 2023). İklim adaleti ise dağıtıcı, usule ilişkin ve tanımaya dayalı boyutlarıyla dezavantajlı grupların adil muamele görmesini ve karar alma süreçlerine katılımını güvence altına almaktadır (Schlosberg, 2007). Bu kavramsal çerçeve, kapsayıcı ve etkili iklim politikalarının geliştirilmesinde bu üç kavramın karşılıklı bağımlılığını vurgulamakta ve çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, mevcut literatürde ayrı ayrı ele alınan adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarını birlikte değerlendirmeyi ve aralarındaki kavramsal bağlantıları görünür kılmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, izleyen bölümde adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarına ilişkin mevcut literatür ayrıntılı biçimde incelenecek; bu kavramların kuramsal kökenleri, ortak temaları ve farklılaşan yönleri tartışılacaktır.

2. Literatür Taraması

İklim politikalarının adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kesişiminde ele alınması, son yıllarda akademik literatürde giderek daha fazla tartışılan bir alan haline gelmiştir. Bu üç kavramın bütünleştirilmesi, farklı coğrafi bağlamlarda ve politika ölçeklerinde değişen biçimlerde ele alınmakta; kavramsal yaklaşımlardan uygulamalı örnekler kadar geniş bir yelpazede incelenmektedir. Bu çalışmanın literatür taraması, bu alanda güncel bilgi birikimini sentezlemeyi, mevcut boşlukları belirlemeyi ve söz konusu kavramların bu birbiriyle ilişkili kavramların politika çerçevelerine nasıl entegre edildiğine dair kapsamlı bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır.

Cairney vd. (2023), adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaletinin kuramsal entegrasyonunu ele almış; ancak usule ilişkin adalet boyutunda önemli boşluklar bulunduğunu ve politika idealleri ile uygulamalar arasında önemli farklar olduğunu ortaya koymuştur. Cotta (2024) ise çevresel ve sosyal hedefleri bir araya getiren eko-sosyal politika entegrasyonunu tartışarak Avrupa Birliği politikalarında vatandaş katılımını ve telafi edici önlemlerin önemini vurgulamıştır. McCauley (2023), Cañizares vd. (2024) ve Newell vd. (2021) gibi çalışmalar adil geçişin yalnızca ekonomik yeniden yapılanma süreci değil; aynı zamanda dağıtımsal, usule ilişkin ve tanıma dayalı adalet

boyutlarını kapsayan bütüncül bir çerçeve olduğunu ortaya göstermektedir. Bu yaklaşım, iklim adaletini parçalı kaygılardan ziyade sistemik ve dönüştürücü bir mesele olarak ele alan kuramsal bir kaymayı işaret etmektedir.

Bu üç kavramın kesişimi üzerine yapılan bazı araştırmalar, kavramları kısmı ya da orta düzeyde bütünlüştürmüştür. Örneğın Diedrich (2024), dirençlilik ve çevresel adaletin değerdendirme çerçevesinde birleştirildiğini; ancak tanıma boyutunun sınırlı kaldığını belirtmiştir. Benzer şekilde Klingler vd. (2025), düşük karbonlu konut ve sosyal adalet bağlamında orta düzey entegrasyonu ele alırken, enerji yoksulluğuna dikkat çekmiş; artan maliyetler ve eşitsizlikler nedeniyle politika etkinliğinin sınırlı olduğunu ortaya koymuştur.

Nguyen ve Leichenko (2022), kentsel planlama kapsamında iklim adaleti ile dirençlilik arasında güçlü bir kavramsal bağ kurmuş; topluluk öncülüğünde planlama ve taban örgütlenmesini kritik unsurlar olarak öne çıkarmıştır. Benzer biçimde Sze ve Yeampierre (2017), adil geçiş iklim adaletini dirençlilik perspektifleriyle bütünlüştürerek çevresel adalet örgütleri aracılığıyla aktif topluluk katılımını vurgulamıştır. Córdoba vd. (2022) ise tanıma ve dağıtımsal adalet boyutlarını öne çıkarırken, aktivist perspektifleri merkeze almış ve daha kapsayıcı politika entegrasyonuna çağrı yapmıştır.

Nordik bağlamda yapılan araştırmalar, adil yeşil dönüşümün sosyal adalet ve yeşil ekonomiyle ilişkilerini incelenmiştir. Cedergren vd. (2022), paydaş katılımının bölgesel politika süreçlerine yansımalarını tartışmış ve sosyal eşitliğin politika etkinliğiyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermiştir. Pucheta vd. (2021) ise emek–çevre gerilimlerine odaklanarak, işgücü piyasasındaki kırılanlıkların altını çizmiş ve politika etkinliğinin emek hakları ile çevresel hedefler arasındaki dengeye bağli olduğunu vurgulamıştır. Ciplet (2022), azaltım–uyum ikiliğinin ötesine geçen bir iklim yönetişimi çerçevesi sunarak adalet ilkelerini altı yönetim sütununa entegre etmiştir. Bu yaklaşım, çok düzeyli iklim yönetişimi sayesinde politika etkinliğinin artırılabilceğini göstermektedir. Raub vd. (2023) ise Just Resilience Index aracılığıyla adaletin dirençlilik planlamasına açık biçimde entegre edildiğini, ancak kentler arasında adalet entegrasyonunun dengesiz olduğunu tespit etmiştir.

Mevcut literatür, adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarının giderek daha fazla kesiştiğini, ancak bu bütünlüşmenin çoğunlukla sınırlı düzeyde kaldığını göstermektedir. Araştırmalar, farklı bağlamlarda adaletin belirli boyutlarına (örneğin dağıtımsal veya usule ilişkin adalet) ağırlık verildiğini, ancak bu boyutların birbirleriyle bütünlüşük biçimde ele alınmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, politika ölçekleri arasında uyum eksikliği ve topluluk katılımının yetersizliği, adalet ilkelerinin somut politika

uygulamalarına aktarılmasını güçleştirmektedir. Bu bulgular, kavramsal çerçeveler arasındaki ilişkilerin hâlâ parçalı kaldığını ve uygulamada dönüştürücü bir bütünlükten uzak olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu boşlukları dikkate alarak, adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaletinin kesişiminde bütüncül ve karşılıklı bağımlılığa dayalı bir analiz perspektifi geliştirmeyi amaçlamaktadır.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Adil Geçiş

“Geçiş” ya da “dönüşüm” kavramı, günümüzde hükümetlerin düşük karbonlu bir geleceğe yönelik siyasi söylemlerinde giderek daha fazla yer bulmaktadır. Adil geçiş kavramının kökenleri 1970’lerde ABD’ye dayansa da, 1990’larda ABD ve Kanada’daki iki kimya sektörü sendikasının çalışmalarıyla açık bir biçimde gündeme gelmiştir (Stevis ve Felli, 2015). Kavramın en erken versiyonu, kimya, madencilik ve enerji üretimi nedeniyle kirletilmiş bölgelerin etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulan Superfund programına atıfla, “İşçiler için Süperfon (Superfund for Workers)” olarak adlandırılmıştır (Mazzocchi, 1993). 1997’de Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası (OCAW), doğrudan “adil geçiş” çağrısı yapan bir karar kabul etmiştir. Bunu takiben, 2000 yılında Kanada İşçi Kongresi (CLC) bu konuda kapsamlı bir eylem programı benimsemiş (Bennett, 2007) ve 2007’de Britanya İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) kendi “adil geçiş” gündemini açıklamıştır (TUC, 2008).

Adil geçiş kavramı, son yıllarda çevre konusunun küresel sendikal gündeminin önemli bir parçası haline gelmiştir. Kavram yalnızca küreselleşmekle kalmamış; başlangıçta belirli tehlikeli sektörlerle (örneğin bazı kimyasal ürünler ve asbest) odaklanmasının ötesine geçerek, giderek tüm ekonomiyi kapsar hale gelmiştir. Ancak, küresel sendika örgütlerinin adil geçişe dair yaklaşımları ve yorumları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, hem örgütlerin konumlanışlarını hem de daha geniş siyasal ekonomi bağlamındaki siyasal tercihlerini yansıtmaktadır (Stevis ve Felli, 2015).

Adil geçiş kavramı, ilk olarak çevresel düzenlemeler nedeniyle iş kaybıyla karşı karşıya kalan çalışanların çıkarlarını savunmaya yönelik bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla etkilenen toplulukların ve diğer paydaşların çıkarlarını da içine alacak şekilde genişlemiş; farklı adalet kavramlarını ve kapsayıcı, katılımcı karar alma gibi usul adaleti unsurlarını da kapsar hale gelmiştir. Bugün adil geçiş, yalnızca iş dünyasına yönelik bir talep değil, düşük karbonlu ve sürdürülebilir ekonomilere yönelirken “kimseyi geride

bırakmama” ilkesini merkezine alan küresel bir vizyonu ifade etmektedir (UN-DESA, 2023). Kavram, zaman içinde genişleyerek iklim değişikliği bağlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu genişlemenin temelinde, iklim değişikliğinin insanlar üzerindeki eşitsiz etkileri ile karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik girişimlerin (örneğin fosil yakıt tesislerinin kapatılması, yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması) de toplumsal eşitsizlikler yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle, enerji yoksulluğu, enerji güvensizliği ve iklim değişikliğini hem mevcut hem de gelecek nesiller için adil bir biçimde ele almak, kavramın merkezinde yer almaktadır.

2015 yılı, kavramın uluslararası iklim gündeminde öne çıkışını hızlandırmıştır. Paris Anlaşması’nda adil geçişin açık biçimde yer alması ve ILO’nun “Herkes İçin Çevresel Açidan Sürdürülebilir Ekonomilere ve Toplumlara Adil Geçişe Yönelik Kılavuz İlkeleri”ni yayınlaması, adil geçiş enerji dönüşümünün hem ilkesel hem de pratik çerçevesini çizen önemli bir yaklaşım haline getirmiştir (Akgül vd., 2024).

Newell ve Mulvaney(2013), adil geçiş şöyle tanımlar: “Toplumu daha düşük karbonlu bir geleceğe yönlendirme çabalarının şu iki grup için eşitlik ve adalete dikkat edilerek desteklenmesi gerekir: güvenilir enerji kaynaklarına erişimi olmayıp enerji yoksulluğu içinde yaşayanlar ile geçim kaynakları fosil yakıt ekonomisine bağımlı olanlar.” Bu bağlamda adil geçiş, dünya net sıfır karbon emisyonuna ilerlerken daha adil sonuçlar elde etmeyi, iklim eyleminin faydalarını en üst düzeye çıkarmayı ve çalışanlar ile toplumlar üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, adil geçiş yalnızca sektörel dönüşüme değil; enerji yoksulluğu, erişilebilirlik ve temel kamu hizmetlerinin güvence altına alınmasına da odaklanır.

Literatürde kavram farklı yorumlarla ele alınmaktadır. Örneğin, ITF (2010),adil geçiş toplumdaki güç dengesiyle ilişkilendirerek radikal bir yorum ortaya koyar. Bu yaklaşım, düşük karbonlu ekonomiye geçiş için ekonominin “demokratik planlamasını”, teknoloji üretiminin toplumsallaştırılmasını ve mevcut fosil yakıt kaynaklarının “kamusal mülkiyetini ve demokratik denetimini” savunmaktadır. Son olarak, Wang ve Lo (2021) adil geçiş tartışmalarının yoğunlaştığı beş ana tema belirlemiştir:

1. Emek odaklılık
2. Çevre, iklim ve enerji adaleti için entegre bir çerçeve
3. Sosyo-teknik geçiş teorisi
4. Yönetişim, strateji ve toplum algısı
5. Katılımcı ve kapsayıcı adalet anlayışı

Bu temalar, adil geçiş tartışmalarının çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Kavramın ilk çıkış noktası emek ve istihdam odaklı yapısı daha sonraları çevre-iklim-enerji adaletinin entegrasyonu, yönetim ve katılım mekanizmalarının güçlendirilmesi ve sosyo-teknik dönüşümlerin toplumsal boyutlarını da kapsayan bir yapıya evrilmiştir. Bu gelişmeler, adil geçişin yalnızca ekonomik dönüşümün sosyal maliyetlerini hafifletmeye yönelik bir politika aracı olmaktan çıkıp, giderek kapsayıcı, adalet temelli ve çok düzeyli bir dönüşüm paradigması haline geldiğini göstermektedir.

Günümüzde adil geçiş, enerji sistemlerinden üretim ilişkilerine, kent planlamasından iklim yönetişimine kadar geniş bir yelpazede eşitlik, katılım ve dayanışma ilkeleriyle yeniden tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, adil geçişin başarısı, yalnızca düşük karbonlu ekonomilere geçişin teknik boyutuna değil, aynı zamanda bu dönüşümün toplumsal dirençlilik kapasitesini güçlendirme yeteneğine de bağlıdır. Dolayısıyla, adil geçişin kuramsal gelişimi, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarıyla etkileşim içinde düşünülmesi gereken bütüncül bir yaklaşımın temellerini oluşturmaktadır.

3.2. Dirençlilik

Her ne kadar dirençlilik kavramı hâlâ gelişmekte olan bir kavram olsa da, tanımları konusunda genel bir uzlaşa bulunmaktadır. Kavram, 1970'lerin başında doğrusal olmayan ekosistem dinamiklerini anlamak ve bunu doğal kaynak yönetimine uygulamak amacıyla sistem ekolojisi literatüründe ortaya çıkmıştır. 1990'larda ise özellikle doğal kaynaklara bağımlı topluluklarla ilişkili olarak toplumsal boyutları ve kurumsal yapıları da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Berbés-Blázquez, vd., 2017).

Ekolojik dirençlilik, bir sistemin alternatif bir denge durumuna geçmeden önce absorbe edebileceği bozulma düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Holling, 1996). Bu kavram, tek bir denge durumunun varlığına dayalı önceki anlayışa karşıt olarak geliştirilmiş; sistemlerin şoklara dayanabilme, kritik ilişkileri sürdürebilme ve birden fazla kararlı durumu koruyabilme gözlemlerinden türemiştir (Holling, 1973). Başka bir deyişle, dirençlilik bir sistemin değişim ve belirsizlik karşısında ayakta kalma, öğrenme ve yeniden yapılanma kapasitesini açıklamak için geliştirilmiştir. Kavram yalnızca "dirençlilik" halini değil, aynı zamanda esneklik, yenilik ve dönüşüm potansiyelini de içermektedir.

Bir sistemin ortaya çıkan bir özelliği olarak tanımlanan sosyo-ekolojik dirençlilik, üç boyut üzerine oturtulmuştur (Carpenter vd., 2001; Folke, 2006):

1. Sistemin hâlâ çekim alanı içinde kalarak absorbe edebileceği bozulma miktarı
2. Sistemin öğrenme ve uyum sağlama kapasitesi
3. Sistemin kendi kendini örgütleyebilme derecesi

Dirençlilik aynı zamanda dönüştürülebilirlik olarak da tanımlanmakta; yani bir sosyo-ekolojik sistemin mevcut durumundan arzu edilen bir yörünge üzerinden alternatif bir duruma geçişi yönetebilme kapasitesine karşılık gelmektedir (Folke vd., 2010). Bu nedenle, dirençliliğin güncel formülasyonları, bir sistemin arzu edilen özelliklerini koruyabilmesi için başa çıkma (coping), uyum sağlama (adapting) ve dönüşme (transforming) süreçleri arasındaki etkileşime dikkat çekmektedir.

Dirençliliğin inşasına ilişkin literatürde ise bir dizi ilke ortaya konmuştur. Bu ilkeler, farklı bağlamlarda dirençliliği artırmaya yönelik politika ve uygulamalara yön vermektedir. En sık atıf yapılan ilkeler şunlardır (Walker ve Salt, 2006; Biggs vd., 2015):

1. Çeşitliliği artırmak
2. Yedeklilik oluşturmak
3. Bağlantısallığı güçlendirmek
4. Yavaş değişkenleri yönetmek
5. Geri beslemeleri yönetmek
6. Sosyo-ekolojik etkileşimleri dikkate almak
7. Katılımı artırmak
8. Öğrenme ve deneme-yanılma için fırsatlar sağlamak
9. Çok merkezli yönetişi teşvik etmek

İlkeler arasında örtüşmeler bulunmakla birlikte farklı düzeylere gönderme yapmaktadır. İlk üçü (çeşitlilik, yedeklilik, bağlantısallık) bir sistemin yapısal özellikleriyle ilgilidir; sonraki üçü (yavaş değişkenler, geri beslemeler, sosyo-ekolojik düşünme) karmaşık sistemlerin işleyişine odaklanır; son üçü (deneme-yanılma, katılım, çok merkezli yönetim) ise yönetim ve yönetim boyutlarını öne çıkarır (Walker ve Salt, 2006). Bu ilkeler, dirençliliği yalnızca ekolojik bir özellik olarak değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal bir kapasite olarak kavramsallaştırmaya olanak tanımaktadır. Böylece dirençlilik, çevresel şoklara yanıt vermenin ötesinde, toplumsal uyum, eşitlik ve adalet ilkeleriyle bütünleştiğinde daha kapsayıcı bir dönüşüm yaklaşımına

dönüşmektedir. Bu yönüyle dirençlilik kavramı, sonraki bölümde ele alınacak olan iklim adaleti tartışmalarıyla doğrudan kesişmektedir.

3.3. İklim Adaleti

İklim adaleti üzerine evrensel bir uzlaşıya varılmış tek bir tanım bulunmamakla birlikte, kavram pek çok disiplinin kesişiminde yer alan kapsayıcı bir çerçeve işlevi görmektedir. Çevresel adalet kavramından türeyen iklim adaleti, iklim değişikliğine ilişkin sorumlulukları, etkileri, riskleri ve tepkileri adalet perspektifinden incelemeye olanak sağlayan kuramsal, analitik ve pratik bir alan olarak tanımlanmaktadır (Voltolini, 2025). İklim adaleti, iklim değişikliğine en az katkıda bulunanların bu değişikliğin etkilerinden en fazla zarar gördüğünü kabul eder ve iklim krizine yönelik yüklerin, risklerin ve faydaların adil biçimde paylaşılması gerektiğini savunur (Sovacool, vd., 2019).

Bu çerçevede iklim adaleti, adaletin farklı boyutlarını içermektedir: dağıtımsal (distributive), usule ilişkin (procedural), tanıma temelli (recognitional) ve düzeltici (corrective) adalet (Kuehn, 2004).

3.3.1. Dağıtımsal Adalet

İklim değişikliğinde dağıtımsal adalet, sorumlulukların, etkilerin ve risklerin insanlar ve toplumlar arasında eşitsiz biçimde dağılmasını inceler. Barrett (2013), bunu “çifte eşitsizlik (double inequality)” olarak tanımlar: iklim krizine en az katkı yapanlar, en büyük zararları görmektedir. Servet, toplumsal cinsiyet, sınıf, etnik köken gibi faktörlere bağlı olarak bu etkiler farklılaşır (Sultana, 2022). Dağıtımsal adalet aynı zamanda kuşaklararası eşitlik ilkesini içermektedir. Bu ilke, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılamayı zorunlu kılmaktadır (Kuehn, 2004).

3.3.2. Usule İlişkin Adalet

Usul adaleti, karar alma süreçlerinde eşit temsil, katılım ve şeffaflık ilkelerini öne çıkarır. Bu ilke karar alma sürecinin tüm ilgili paydaş gruplarını kapsaması gerektiğini; bu grupların tanınması, katılımlarına izin verilmesi gerektiğini ve kararlardan doğan etkilerin dengeli bir biçimde paylaşılması gerektiğini vurgular. Usule ilişkin adalet, kararların kim tarafından, hangi araçlarla ve kimin adına alındığına, ayrıca bu süreçlere kimlerin dahil edildiğine odaklanır. Temel amacı, kararlardan etkilenen birey ve toplulukların sürecin tüm aşamalarına etkin biçimde katılımını güvence altına almaktadır (Kuehn,

2004). Bu yaklaşım, yalnızca kararların sonuçlarına değil, aynı zamanda süreçlerin kendisine de odaklanarak adaletin uygulanabilirliğini güçlendirir.

İklim adaleti literatürü, iklim değişikliğinin özellikle soruna yönelik çözüm süreçlerinden dışlanan toplulukları ve toplumları orantısız biçimde etkilediğini vurgulamaktadır (McCauley ve Heffron, 2018; Newell vd., 2021). Bu bağlamda, çevresel karar alma süreçlerinin çoğu zaman uzman merkezli ve çıkar gruplarına dayalı biçimde ilerlemesi, kaynaklara ve siyasi güce sahip aktörleri, düşük gelirli topluluklar ve azınlık gruplar karşısında avantajlı konuma getirmektedir (Kuehn, 2004). Young, (2002) bu durumu şu şekilde özetler: Bir karar, etkilerinden etkilenen herkesin karar alma sürecine katılım hakkı olduğunda ve kararın sonucunu etkileme gücü bulunduğu anda meşru kabul edilebilir. Hukuk ve dirençlilik üzerine literatürde yer alan birçok araştırma, dağıtım adaleti ile usul adaleti arasında nedensel bir bağ olduğunu, dolayısıyla dağıtım adaleti olmadan usul adaletinin elde edilemeyeceğini ileri sürmektedir (Fraser, 1997).

3.3.3. Düzeltici Adalet

Düzeltici adalet, hukuk alanında kullanılan “adalet” kavramıyla en yakın ilişkiye sahip adalet türlerinden biridir. Literatürde kimi zaman usule ilişkin veya dağıtımsal adaletin bir alt boyutu olarak değerlendirilir (Bulkeley vd., 2013). Bununla birlikte, kavram kimi çalışmalarda onarımcı adalet olarak da adlandırılmakta ve haksızlıkların giderilmesiyle toplumsal dengeyi yeniden kurmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır (Trimmel vd., 2024).

Bu adalet anlayışı iki temel ilkeye dayanmaktadır (Kuehn, 2004):

1. Kural ihlali durumlarında, ihlalde bulunanların cezalandırılması yoluyla başlangıçtaki eşitliğin yeniden tesis edilmesi ve haksız kazancın engellenmesi
2. Zarar görenlerin telafisi, yani bir başkasının eylemi sonucunda ortaya çıkan zararların —bu eylemler yasa ihlali oluştursun ya da oluşturmaması (örneğin çevre suçu gibi), giderilmesi gerektiği anlayışı

Bu yönüyle düzeltici adalet, normatif bir çerçeve sunar: geçmişteki haksızlıkların onarılması ve yapısal dengesizliklerin giderilmesi yoluyla tüm taraflar için adil ve dengeli sonuçların sağlanmasını hedefler. Böylece düzeltici adalet, iklim politikalarında tarihsel sorumluluk ve zararların tazmini tartışmalarını yönlendiren temel bir etik çerçeve sunmaktadır.

3.3.4. Tanıma Adaleti

Tanınma adaleti, iklim politikalarının ve programlarının, etkilenen tüm grupların kültürlerini, değerlerini ve yaşam koşullarını adil biçimde dikkate almasını gerektirir. Bu adalet türü, özellikle yerli halklar, kadınlar, azınlıklar ve düşük gelirli topluluklar gibi grupların deneyimlerinin görünür kılınmasını hedefler (Whyte, 2011). Bu bağlamda tanıma adaleti, hem katılım süreçlerinin yeniden yapılandırılmasına hem de kurumsal pratiklerin dönüşümüne katkı sunmaktadır.

Bu dört boyut, iklim adaletinin yalnızca sonuçlara ilişkin bir eşitlik anlayışı değil, aynı zamanda süreç, temsil ve tarihsel sorumluluk temelli bütüncül bir adalet anlayışı sunduğunu göstermektedir. Böylece iklim adaleti, hem adil geçişin etik zeminini hem de dirençlilik politikalarının meşruiyetini güçlendiren bir normatif çerçeve haline gelmiştir.

4. Kesişim Analizi

İklim adaleti, dirençlilik ve adil geçiş kavramları, farklı kuramsal kökenlerden beslenmekle birlikte, günümüzün sosyo-ekolojik krizlerini anlamak ve bu krizlere yanıt geliştirmek açısından birbirini tamamlayan kavramsal çerçeveler sunmaktadır. İklim adaleti, iklim krizinin neden olduğu eşitsizliklerin dağılımsal, usule ilişkin ve tanınmaya dayalı boyutlarını görünür kılarak adil sonuçlar ve meşru süreçler talep eder. Dirençlilik, bu eşitsizliklerin içinden geçen toplulukların değişen koşullara uyum sağlama öğrenme ve dönüşme kapasitelerine odaklanır. Adil geçiş ise bu iki yaklaşım arasında bir köprü kurarak, düşük karbonlu ekonomiye geçişin yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal olarak adil bir yeniden yapılanma süreci olması gerektiğini vurgular.

Bu üç kavramın kesişimi, iklim politikalarının yalnızca emisyon azaltımı ya da risk yönetimiyle sınırlı kalmaması; aynı zamanda katılım, eşitlik ve dirençlilik ilkelerini birlikte gözetken bütüncül bir yaklaşım geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Böylece adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti arasındaki etkileşim, iklim eyleminin hem çevresel hem toplumsal sürdürülebilirliğini güçlendiren ortak bir normatif zemin oluşturmaktadır.

4.1. Adil Geçiş ve İklim Adaleti

Adil geçiş ve iklim adaleti kavramları, özellikle enerji politikalarının toplumsal etkileri bağlamında kesişmektedir. İklim değişikliğiyle yüzleşmek, enerji üretimi ve tüketiminde köklü dönüşümler yapılmasını gerektirir. Bu dönüşüm süreci, yalnızca teknolojik bir geçiş değil, aynı zamanda sosyal adaletin yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Adil geçiş, iklim

politikalarının toplumsal bedellerinin adil biçimde paylaşılmasını hedefleyen uygulamaya dönük bir çerçeve sunarken; iklim adaleti, bu dönüşümün etik ve normatif temelini oluşturur. Dolayısıyla iki kavram, enerji sistemlerinin dönüşümünde hem *nasıl* hem de *kimin için* sorularına birlikte yanıt verir (Heffron ve McCauley, 2018).

4.2. Dirençlilik ve İklim Adaleti

İklim dirençliliği, dirençlilik kavramının en yeni gelişmelerinden biridir. IPCC (2019), kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır: “Toplumsal, ekonomik ve çevresel sistemlerin tehlikeli bir olaya ya da eğilime karşı koyabilme kapasitesi; aynı zamanda uyum sağlama, öğrenme ve dönüşme kapasitesini de koruyabilme yeteneği.” Bu tanım, dirençliliğin temel unsurları olan uyarlanabilirlik (adaptivity) ve esneklik (flexibility) ilkelerine dayanmaktadır. Bu ilkeler, karmaşık sistemlerin —örneğin ekosistemlerin, toplumların, kültürlerin veya kentlerin—bir çok veya stres faktörü karşısında sistemin temel işlevlerini yitirmeden, etkileşim biçimlerini dönüştürerek varlıklarını sürdürebilmesini mümkün kılar.

Günümüzde dirençlilik, pek çok iklim uyum politikasına yön veren bir bir politika yönelimi hâline gelmiştir (Fitzgibbons ve Mitchell, 2019). Ancak dirençlilik, adalet boyutu göz ardı edildiğinde, yeni eşitsizlikler yaratma potansiyeli taşır. İklim değişikliği riskleri, etkileri ve sorumlulukları toplumlar arasında eşitsiz ve orantısız biçimlerde dağılmaktadır. Bu nedenle, yalnızca dirençliliğe odaklanmak yeterli değildir. Dağıtımsal adalet ilkesi gözetilmediğinde mevcut kırılganlıklar derinleşebilir ve yeni adaletsizlikler ortaya çıkabilir.

Eleştirel dirençlilik literatürü, bu nedenle dağıtımsal adaletin dirençlilik politikalarına entegre edilmesi gerektiğini savunmaktadır. “İklim açısından dirençli” bir toplumun sağladığı faydalar, farklı sosyal grupların kırılganlıkları gözetilerek geniş ve adil bir biçimde paylaşılmalıdır. Ayrıca, dağıtımsal adalet yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda zaman boyutuna da sahiptir. Dirençlilik ayrıca yalnızca mekânsal değil, zamansal (kuşaklar arası) bir boyuta da sahiptir. Çünkü dirençlilik, sistemlerin gelecekteki değişimlerle başa çıkma kapasitesini hedefler; bu nedenle gelecek kuşakların yalnızca adil uyum süreçlerinin yararlanıcıları değil, aynı zamanda bu süreçlerin etkin aktörleri olarak görülmesi gerekir (Raub vd., 2023).

Adaletin bir diğer boyutu olan tanınma, marjinalize edilmiş toplulukların deneyimlerinin ve farklılıklarının görünür kılınmasını gerektirir. Topluluklar arasındaki cinsiyet, yaş, göçmenlik veya etnik farklılıklar dikkate alınmadığında, “adil dirençlilik” hedefi eksik kalır (Whyte, 2011). Bu nedenle dirençlilik

yaklaşımları, iklim etkilerine eşitsiz maruz kalmayı ve uyum kapasitesindeki farkları hesaba katmalı; kimsenin geride bırakılmamasını garanti etmelidir (Coolsaet ve Néron, 2020).

Dirençlilik merkezli yaklaşımlar bazen telafi edici adalet meselelerini ihmal edebilir. Çünkü dirençlilik düşüncesi genellikle mevcut şoklara yanıt vermeye odaklanırken, bu şokların yapısal ve tarihsel nedenlerini göz ardı edebilir (Táíwò, 2022; Cañizares vd., 2024). Oysa onarımcı ve cezalandırıcı adalet ilkeleri, geçmişteki zararlardan sorumlu aktörlerin hesap verebilirliğini sağlar. Táíwò'nun (2022) önerdiği yaklaşıma göre, yüksek sera gazı (GHG) salımına sahip ülkeler ve sektörler, düşük salım yapanların uyum eylemlerini finanse etmekle yükümlü olmalıdır (Füssel, 2010). Böylece iklim dirençliliği, yalnızca risklere yanıt verme değil, aynı zamanda sorumluluk ve tazmin ilkelerini de içeren bir adalet anlayışıyla güçlenir.

Bu bağlamda, iklim dirençliliği ve iklim adaleti karşılıklı olarak birbirini tamamlayan iki çerçevedir. IPCC, 2022 (AR6), eşitliği iklim dirençli toplumların temel taşı olarak vurgulamaktadır. Güncel dirençlilik yaklaşımları, dağıtımsal, usule ilişkin, tanıma ve telafi edici adalet ilkelerini bütünleştirerek, hem iklim risklerindeki hem de temsil ve katılımındaki eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemektedir. Avrupa'daki İklim ve Sağlık Gözlemevi (European Climate and Health Observatory, 2021) gibi girişimler, bu ilkelerin pratik uygulamalarını göstermekte; sosyo-ekolojik dönüşümlerde eşitliği ve kapsayıcı uyumu güvence altına alan politika modelleri geliştirmektedir.

Sonuç olarak, iklim dirençliliği ve iklim adaleti arasındaki kesişim, adaletin yalnızca sonuçlarla değil, aynı zamanda süreçlerle de ilgili olduğunu göstermektedir. Eşitlik, hesap verebilirlik ve temsil ilkeleriyle güçlendirilen bir dirençlilik anlayışı, sürdürülebilir ve toplumsal olarak meşru iklim uyum stratejilerinin ön koşuludur.

4.3. Adil Geçiş ve Dirençlilik

Karbon azaltımına yönelik çabalara bağlı olarak gelişen adil geçiş kavramı, günümüzde iklim politikalarının yerleşik unsurlarından biri haline gelmiştir. Ancak son yıllarda dikkatler, gezegenin sınırları içinde iklim açısından dirençli ekonomiler ve toplumlar inşa etme hedefiyle bağlantılı, yeni ancak ilişkili bir kavrama — adil dirençlilik (just resilience) — yönelmektedir (Diedrich, 2024). Tıpkı iklimin azaltımına yönelik politikalar gibi, iklim uyumuna yönelik politika ve önlemler de toplumun tüm kesimlerine eşit biçimde fayda sağlamaz. Bu önlemler, uygulandıkları ekonomik ve sosyal bağlama bağlı olarak dağıtımsal sonuçlar doğurabilir. İnsanların gelir kaynakları, geçim biçimleri, mülkiyet hakları ve yaşam koşulları; ulusal, bölgesel ya

da küresel ölçekte uygulanan iklim uyum politikalarından farklı düzeylerde etkilenmektedir (Raub vd., 2023). Ayrıca, toplumdaki tüm gruplar iklim uyumu ve azaltım politikalarının tasarımı ve uygulanmasına eşit biçimde katılma veya etki etme gücüne sahip değildir.

Dolayısıyla, iklim uyumu süreçlerinde eşitlik ve adalet ilkeleri dikkate alınmadığında, yeni eşitsizlikler ortaya çıkabilir ve mevcut olanlar derinleşebilir; bu durum da arzu edilen dönüşümlerin gerçekleşmesini engeller (Táíwò, 2022; Füssel, 2010). Adil dirençlilik kavramı, hem iklim değışikliğinin hem de uyum politikalarının toplum üzerindeki asimetrik etkilerini kabul eder ve iklim dirençliliğine adil ve hakkaniyetli biçimde ulaşmanın, iklim uyumunun getirdiğı faydaların eşit dağılımı açısından zorunlu olduğunu vurgular (Diezmartínez ve Gianotti, 2022).

Bu anlayış, geleneksel adil geçiş yaklaşımının, adil dirençlilik çabalarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, düşük karbonlu ekonomilere geçişin yalnızca azaltım politikalarına odaklanması yeterli değildir; aynı zamanda iklim uyumunun toplumsal boyutlarını da içermesi gerekir. Bu bütüncül yaklaşım, Avrupa Birliğı'nin İklım Değışikliğine Uyum Stratejisi (European Commission, 2021) tarafından da desteklenmektedir. Strateji, adil ve kapsayıcı uyumun hem riskleri azalttığını hem de sosyal eşitlik ile dayanıklılığı güçlendirdiğini vurgular. Sonuç olarak, adil geçiş ve adil dirençlilik kavramları birlikte ele alındığında, iklim eyleminin hem dönüştürücü hem de kapsayıcı bir nitelik kazanması sağlanır. Bu birliktelik, enerji ve iklim politikalarının teknik yönlerini toplumsal adaletle bütünlüştirerek, sürdürülebilir dönüşümün etik, sosyal ve kurumsal meşruiyetini güçlendirir.

5. Üçlü Kesişim – Adil Dirençlilik Yaklaşımı

Adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramları, farklı kuramsal geleneklerden doğmakla birlikte, günümüzde iklim politikalarının sosyal boyutlarını bütüncül biçimde değerlendirmeyi mümkün kılan bir ortak zemin oluşturmaktadır. Bu üç kavramın kesişiminde şekillenen adil dirençlilik yaklaşımı, iklim eylemini yalnızca teknik bir uyum ya da ekonomik dönüşüm süreci olarak değil, toplumsal eşitlik, dayanışma ve dönüşüm kapasitesi üzerine kurulu normatif bir çerçeve olarak ele almaktadır (Ciplet, 2023; Diedrich, 2024).

Adalet, politika karar alma bağlamında ele alındığında, genellikle prosedürel ve dağıtımsal adalet kavramları üzerinden tanımlanmaktadır. Prosedürel adalet, politika karar alma sürecinin girdilerine odaklanırken; dağıtımsal adalet bu süreçlerin ortaya çıkardığı sonuçları ve etkilerin nasıl

paylaşıldığını ifade etmektedir. Prosedürel adalet, bir karar alma sürecinin tüm ilgili paydaş gruplarını kapsamasını; bu grupların tanınmasını, sürece katılımına olanak tanınmasını ve etkilerin dengeli bir biçimde dağıtılmasını gerektirir (Tyler vd., 1997). Prosedürel adalet, bir karar alma sürecinin tüm ilgili paydaş gruplarını kapsamasını; bu grupların tanınmasını, sürece katılımına olanak tanınmasını ve etkilerin dengeli bir biçimde dağıtılmasını gerektirir (Fraser, 2013). Karar alma süreçlerine geniş bir temsil yelpazesinin dâhil edilmesi (Pieraccini, 2019), dışsal kapsayıcılığı güçlendirirken (Young, 2002), tüm bireylerin hem karar alma hem de uygulama süreçlerine anlamlı katılımının sağlanması temel bir gerekliliktir (Agyeman ve Evans, 2003). Bununla birlikte, içsel dışlanma kavramı, kapsayıcılığın tek başına etkin katılımı garanti etmediğine işaret eder. Bu nedenle, tüm katılımcıların seslerinin duyulabilmesi ve farklı grupların görüşlerinin eşit ağırlıkta değerlendirilebilmesi için gerekli kaynaklara ve kapasitelere sahip olmalarının sağlanması önemlidir (Breil vd., 2021).

Bu bağlamda adil dirençlilik, iklim politikalarının kentlerde yalnızca teknik uyum stratejileri olarak değil, adalet, katılım ve eşitlik temelinde yeniden düşünülmesini gerektiren bütüncül bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

5.1. Adil Dirençliliğin İlkeleri

Literatürde, iklim uyum politikalarının uygulanmasında adil dirençlilik ilkelerinin nasıl dâhil edilebileceğine rehberlik edebilecek birtakım ilkeler tartışılmaktadır. Adil dirençliliği tanımlayan bazı temel ilkeleri şöyle sırlamak mümkündür (Ceolotto, vd., 2025);

1) Adil dirençlilik politikaları, kırılgan grupları koruyacak şekilde tasarlanmalıdır. Politika yapımcıların, (i) dirençlilik kavramının ne anlama geldiğine ve (ii) karşı karşıya kalınacak toplumsal kırılganlıklara ilişkin açık ve net bir anlayışa sahip olmaları temel bir gerekliliktir (Breil vd., 2021).

2) Planlama, uygulama ve izleme süreçlerine toplumsal grupların geniş ölçüde dâhil edilmesi hedeflenmelidir (Pieraccini, 2019).

3) Yalnızca geniş katılımın sağlanması değil, aynı zamanda tüm katılımcıların tanınması; tartışılan konuyu anlayabilmelerinin sağlanması; görüşlerini ifade edebilmeleri ve nihayetinde kararın sonucunu etkileyebilmeleri için gerekli koşulların oluşturulması gerekmektedir (Pieraccini, 2019; Breil vd., 2021).

4) Adil dirençlilik politikaları, politika önlemlerinin yüklerini ve faydalarını toplumsal gruplar arasında eşit bir biçimde dağıtmalıdır. Tüm topluluklar, iklim değişikliğinin ve buna bağlı politika uygulamalarının olumsuz etkilerinden korunmalı; olumlu etkiler ise toplumsal bir yanlılık

içermemelidir. Asgari düzeyde, bu politikalar mevcut toplumsal eşıtsizlikleri ve kırılğanlıkları derinleştirmemelidir (Breil vd., 2021).

5) Adil dirençlilik politikaları, ne belirli bir alanda ne de bölgeler ya da kuşaklar arasında yeni kırılğanlıklar yaratmamalıdır. Dahası, bu politikaların temel amacı riski azaltmak olmalı; riski ve kırılğanlığı bir topluluktan başka bir topluluğa yeniden dağıtmak olmamalıdır (Breil vd., 2021).

6) Tüm ilkelere uyulsa dahi, belirsizlik unsuru tamamen ortadan kalkmaz ve bazı durumlarda geriye dönük etkiler gözlemlenebilir. Ancak politika yapıcılar, adil dirençlilik kapsamında servet yeniden dağıtımının yalnızca araçlardan biri olduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Diğer araçlar arasında yeniden beceri kazandırma, rehabilitasyon ve fiziksel ile psikolojik iyilik hâlinin geliştirilmesi yer almaktadır (Ceolotto, vd., 2025).

6. Sonuç

Bu kitap bölümü, adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaleti kavramlarının kesişiminde şekillenen adil dirençlilik yaklaşımını, iklim politikalarının sosyal boyutlarını bütüncül biçimde değerlendirmeye imkân tanıyan kavramsal bir çerçeve olarak ele almıştır. Bu çerçevenin, iklim politikalarının sosyal boyutlarını bütüncül bir şekilde değerlendirmeye uygun olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. İklim krizinin yalnızca çevresel bir sorun değil aynı zamanda toplumsal eşıtsizlikleri derinleştiren, kırılğanlıkları yeniden üreten ve mevcut güç ilişkilerini görünür kılan çok katmanlı bir kriz olduğu dikkate alındığında, bu üç yaklaşımın birlikte düşünülmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Çalışmada ortaya konulduğu üzere, adil geçiş kavramı, düşük karbonlu ekonomilere yönelirken ortaya çıkabilecek toplumsal maliyetlerin adil biçimde paylaşılmasına odaklanmakta; özellikle emek, istihdam ve geçim kaynakları üzerindeki etkilerin altı çizilmektedir. Ancak adil geçiş, genellikle azaltım politikalarıyla sınırlı kaldığında, iklim krizinin uyum boyutunda ortaya çıkan eşıtsizlikleri yeterince ele alamamaktadır. Bu noktada dirençlilik kavramı devreye girmektedir. Dirençlilik yaklaşımı, iklim şokları ve belirsizlikler karşısında sistemlerin uyum, öğrenme ve dönüşüm kapasitelerine odaklanarak bu boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir. Ne var ki dirençlilik, adalet boyutuyla bütünleştirilmediğinde, mevcut kırılğanlıkları derinleştirme ve yeni eşıtsizlikler üretme riski taşımaktadır.

Bu durumda iklim adaleti, dağıtımsal, usule ilişkin, tanıma ve düzeltici adalet boyutlarıyla hem adil geçişin etik temelini hem de dirençlilik politikalarının meşruiyet zeminini güçlendiren bütüncül bir normatif çerçeve sunmaktadır. Çalışma, iklim adaletinin yalnızca politika çıktılarıyla değil,

aynı zamanda karar alma süreçleriyle ve temsil mekanizmalarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Karar alma süreçlerine anlamlı katılımın sağlanmadığı, kırılgan grupların tanınmadığı ve tarihsel sorumlulukların göz ardı edildiği durumlarda, iklim politikalarının adil ve sürdürülebilir sonuçlar üretmesi mümkün görünmemektedir.

Bu üç yaklaşımın kesişiminde geliştirilen adil dirençlilik çerçevesi, iklim eylemini teknik bir uyum ya da ekonomik dönüşüm sürecinin ötesine taşıyarak, toplumsal eşitlik, katılım ve dayanışma temelli normatif bir perspektif sunmaktadır. Adil dirençlilik, dirençliliğin “kimin için” ve “hangi bedellerle” inşa edildiğini sorgulamakta; iklim uyumunun faydalarının ve yüklerinin toplumsal gruplar arasında adil biçimde dağıtılmasını zorunlu kılmaktadır. Aynı zamanda, yeni politikaların mevcut eşitsizlikleri derinleştirmemesi ve yeni kırılganlıklar yaratmaması gerektiğini vurgulayarak, iklim politikalarının dönüştürücü potansiyelini güçlendirmektedir.

Bu bağlamda, adil geçiş, dirençlilik ve iklim adaletini birbirinden bağımsız kavramlar olarak değil, karşılıklı bağımlılık içinde ele alınması gereken bütüncül bir analitik çerçeve olarak tartışmasının daha işlevsel olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşım, iklim politikalarının tasarım ve uygulama süreçlerinde yalnızca emisyon azaltım hedeflerine değil; katılım, temsil, eşitlik ve toplumsal dirençlilik kapasitesinin güçlendirilmesine de odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, adil dirençlilik yaklaşımı, iklim krizine verilen yanıtların hem çevresel hem de toplumsal açıdan sürdürülebilir olabilmesi için güçlü bir kavramsal zemin sunmaktadır. Bu çerçeve, özellikle kentler ve yerel yönetimler açısından, iklim uyum ve dönüşüm politikalarının adalet temelli biçimde yeniden düşünülmesine önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Agyeman, J. ve Evans, T.(2003). Toward just sustainability in urban communities: Building equity rights with sustainable solutions. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590(1): 35–53.
- Akgül, O.,Baş, D.,Aşık, G.,Özenç,B. ve Şahin, Ü.(2024). Türkiye’de Adil Geçiş Algısı Ve Politikalar Yerel Vaka Çalışmaları: Yatağan Ve Çan, İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi.
- Bainton, N., Kemp, D., Lèbre, E., Owen, J. R., ve Marston, G. (2021). The energy-extractives nexus and the just transition. *Sustainable Development*, 29(4), 624–634. <https://doi.org/10.1002/sd.2163>
- Barrett, S.(2013). Local level climate justice? Adaptation finance and vulnerability reduction, *Global Environmental Change*, 23(6), 1819-1829.
- Bennett, D. (2007). Labour and the environment at the Canadian Labour Congress: The story of convergence. *Just Labour: A Canadian Journal of Work and Society*, 10, 1–7.
- Berbés-Blázquez, M., Mitchell, C.L., Burch, S.L. *et al.* Understanding climate change and resilience: assessing strengths and opportunities for adaptation in the Global South. *Climatic Change* 141, 227–241 (2017). <https://doi.org/10.1007/s10584-017-1897-0>
- Biggs, R., Schlüter, M., & Schoon, M. L. (Eds.). (2015). *Principles for Building Resilience: Sustaining Ecosystem Services in Social-Ecological Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Breil, M., Zandersen, M., Pishmisheva, P., Branth Pedersen, A., Romanovska, L., Coninx, I., Rogger, M. ve Johnson, K. (2021). 'Leaving No One Behind' in Climate Resilience Policy and Practice in Europe. European Topic Centre on Climate Change impacts, Vulnerability and Adaptation (ETC/CCA) Technical. paper 2.
- Bulkeley, H. A., Carmin, J., Castán Broto, V., Edwards, G. A. S., ve Fuller, S. (2013). Climate justice and global cities: Mapping the emerging discourses. *Global Environmental Change*, 23(5): 914-925.
- Cairney, P., Timonina, I. ve Stephan, H.(2023). How can policy and policymaking foster climate justice? A qualitative systematic review, *Open Research Europe*, 3:51.
- Cañizares, J. C., Copeland, S., ve Doorn, N. (2024). Embedding Justice Considerations in Climate Resilience, Ethics, Policy and Environment, 27(1): 63-88.
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J.M. ve Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?, *Ecosystems*, 4:765–781
- Cavallo, E. A., Hoffmann, B. ve Cricci, B. (2024). Assessing the distributional implications of transition policies. IDB Technical Note No. 2992.

- Cedergren, E., Tapia, C., Sánchez Gassen, N. ve Lundgren, A. (2022). Just green transition. Key concepts and implications in the Nordic Region. Nordregio discussion paper 2022:2. Stockholm: Nordregio.
- Ceolotto, S., Kakkar, P. Ve Farrell, N. (2025). "Ensuring just resilience to climate impacts: a framework for policy implementation," Papers WP806, Economic and Social Research Institute (ESRI).
- Ciplet, D. (2022). Transition coalitions: Toward a theory of transformative just transitions. *Environmental Sociology*, 8(3): 315–330.
- Coolsaet, B. ve Neron, P.Y. (2020). Recognition and environmental justice, *Environmental Justice: Key Issues*, Coolsaet, B. (Ed.) 1st ed.. Routledge, 52-63. <https://doi.org/10.4324/9780429029585>.
- Cotta, B. (2024). The eco-social aspects of the European Green Deal and the Farm to Fork. *Global Social Policy*, 25(1): 112-130.
- Córdova, T., Bravo, J.M., ve Acosta-Córdova, J.M. (2022). Environmental Justice and The Alliance for a Just Transition: Grist for Climate Justice Planning, *Journal of Planning Literature*, 38: 408 – 415.
- Diedrich, G. (2024). Evaluating local climate policy: Municipal action plans through the lens of resilience and environmental justice. *PLOS Clim* 3(9): e0000395.
- Diezmartínez, C.V ve Gianotti, A.G. (2022). US cities increasingly integrate justice into climate planning and create policy tools for climate justice, *Nature Communications*, 13, 5763.
- European Climate and Health Observatory (2022). Exposure of vulnerable groups and facilities to flooding and heat .
- Fitzgibbons, J., ve Mitchell, C.L. (2019). "Just urban futures? Exploring equity in "100 Resilient Cities", *World Development*, 122: 648-659.
- Folke, C. (2006). Resilience: the emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16:253–267
- Folke, C., S. R. Carpenter, B. Walker, M. Scheffer, T. Chapin, ve J. Rockstrom. (2010). Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society* 15(4): 20
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York Routledge.
- Füssel, H. (2010). How inequitable is the global distribution of responsibility, capability, and vulnerability to climate change: A comprehensive indicator-based assessment, *Global Environmental Change*, 20(4):597-611.
- Heffron, R J. ve McCauley, D. (2018). What is the 'Just Transition'?. *Geoforum*, 88:74–77.
- Holling, C.S. (1973). Resilience and stability of ecological systems, *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 1–23

- Holling, C.S. (1996). Engineering resilience versus ecological resilience, *Engineering within ecological constraints*, 31–44.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). *Climate Change 2022: Impacts Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2019). *IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*. Intergovernmental Panel on Climate Change.
- ITF, Climate Change Working Group in collaboration with Lara Skinner and Sean Sweeney, Cornell Global Labor Institute (Eds.). (2010). *Transport workers and climate change: Towards sustainable, low-carbon mobility*. London: International Transport Workers' Federation (ITF)
- Klingler, M., de Fontana, F. L. M., Gerdes, D., Plöchl, J., Scherhauser, P. ve Spittler, N. (2025). Systemic impacts of low-carbon transition policies: co-designing potential leverage points to mitigate housing and energy vulnerabilities in Innsbruck. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 27(3): 260–279.
- Kuehn, R.(2004). A Taxonomy of Environmental Justice. *Environmental Law Reporter* Vol. 30, p. 10681, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=628088>.
- Mazzaochi, T. (1993). An answer to the jobs-environment conflict? *Green Left* (September 8). <http://www.greenleft.org.au/node/5630> (Erişim Trh: 29.09.2025)
- McCauley, D. ve R. Heffron. (2018). Just Transition: Integrating Climate, Energy and Environmental Justice. *Energy Policy*, 119:1–7.
- McCauley, D.(2023). Just transitions. In: *Theorising Justice*. Bristol University Press, 240–256.
- Newell, P. ve Mulvaney, D.(2013). The political economy of the “just transition”, *The Geographical Journal*, 179 (2): 132–140.
- Newell, P., Srivastava, S., Naess, L.O., Torres, C.G. ve Price, R.(2021). Towards transformative climate justice: an emerging research agenda. University of Sussex. Journal contribution. <https://hdl.handle.net/10779/uos.23482907.v1>
- Nguyen, K. H., ve Leichenko. R.(2022). “Operationalizing Urban Climate Justice: A Case Study of Sunset Park, Brooklyn, New York City.” *Journal of Extreme Events*, vol: 09, no:02 n03, doi:10.1142/S2345737622410044.18 J.J. Brousseau et al.
- Pieraccini, M. (2019). Towards Just Resilience: Representing and Including New Constituencies in Adaptive Governance and Law. *Journal of Environmental Law* 31: 213–234.

- Pucheta, M., Álvarez Alonso, C., ve Silva Sánchez, P. (2021). Just Transition and Workers' Rights in the Global South: The Recent Argentine and Chilean Nationally Determined Contributions. *Sustainability*, 13(17): 9616.
- Ramaswami, A., Pandey, B., Li, Q., Das, K. ve Nagpure, A. (2023). Toward Zero-Carbon Urban Transitions with Health, Climate Resilience, and Equity Co-Benefits: Assessing Nexus Linkages, *Annual Review of Environment and Resources*, 48:81–121
- Raub, K. B., Platter, H., O'Mara, E., Panikkar, B. (2023). Evaluating the Incorporation of Climate Justice Concerns Within Resilience Plans Across Eleven U.S. Coastal Cities. *Journal of Climate Resilience & Climate Justice*, 1: 33–54.
- Sovacool, B.K., Lipson, M.M. ve Chard, R. (2019). Temporality, vulnerability, and energy justice in household low carbon innovations, *Energy Policy*, 12: 495-504.
- Schlosberg, D. (2007). *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*. Oxford University Press, Oxford, UK.
- Stavis, D. ve Felli. (2015). Global labour unions and just transition to a green Economy, *International Environment Agreements*, 15: 29–43.
- Sultana, F. (2022). Critical climate justice. *The Geographical Journal*, 188(1):118–124.
- Sze, E. ve Yeampierre, J. (2017). Just transition and just green enough: Climate justice, economic development and community resilience. I.W. Curra & T. Hamilto (Eds.), *Just green enough*. Routledge.
- Táíwò, O. O. (2022). *Reconsidering reparations: Worldmaking in the case of climate crisis*. Oxford University Press. <https://books.google.es/books?id=hs-ZzgEACAAJ>
- Trimmel, K.E., Kriechbaum, M., Lazou, R., Brudermann, T. (2024). Between distributive and procedural justice claims: Reframing patterns of discursive resistance against climate action, *Energy Research & Social Science*, 109, <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103424>
- TUC (2008). *A green and fair future. For a just transition to a low carbon economy*. Touchstone Pamphlet no.3. Trades Unions Congress: London.
- Tyler, T. R., Boeckmann, R. J., Smith, H. J. and Huo, Y. J. (1997). *Social Justice in a Diverse Society*. Routledge, New York, NY.
- UN-DESA (2023). Just transition, CDP Report (E/2023/33), <https://policy.desa.un.org/climate-change-just-transition> (Erişim trh: 11.09.2025).
- Voltolini, F., Balest, j. ve Tomaselli, A., (2025). Climate justice tenants, *Climate Justice What it is and how it relates to other justice concepts and components*, Jessica Balest, Federico Voltolini, Alexandra Tomaselli (eds), Eurac Research Center for Climate Change and Transformation

- Young, I. M. (2002). *Inclusion and Democracy*. Oxford University Press, Oxford, UK
- Walker, B. ve Salt, D. (2006) *Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*. Island Press, Washington, D.C.
- Wang,X. ve Lo, K. (2021). Just transition: A conceptual review, *Energy Research & Social Science*, 82, 102291.
- Whyte, K.P.(2011). The Recognition Dimensions of Environmental Justice in Indian Country, *Environmental Justice*, 4(4): 199-205.

AB'nin Yeni Göç Paktı ve Türkiye'nin Konumu: Fırsatlar, Riskler ve Uyum İhtiyaçları

Merve Öztürk¹

Özet

Avrupa Birliği'nin Yeni Göç ve İltica Paktı, üye devletlerarasında göç yönetimini daha hızlı, dayanışmacı ve uyumlu hale getirmeyi amaçlayan kapsamlı bir reform paketidir. Bu çalışma, söz konusu Pakt'ın Türkiye açısından doğurduğu fırsatları, riskleri ve uyum gereksinimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye-AB arasındaki göçle ilgili iş birliğinin geleceğine dair bütüncül bir değerlendirme sunmak ve Türkiye'nin politika seçeneklerini, ihtiyaçlarını ve risklerini ortaya koymaktır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin mevcut göç yönetimi çerçevesi, uygulama süreci ve AB ile kurumsal iş birliği mekanizmaları ele alınmıştır. Çalışmanın önemi, Yeni Göç Paktı'nın AB ile yakın iş birliği içindeki Türkiye gibi transit ve hedef ülkeler için de sonuçlar doğurmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye açısından mali desteklerin sürdürülmesi, işbirliklerin güçlendirilmesi ve kurumsal yapıların geliştirilmesi önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak yük paylaşımına ilişkin beklentiler, sorumluluk alanının genişlemesi ve insan hakları temelli eleştiriler de risk alanlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'nin Yeni Pakt'a uyum sağlayabilmesi için sürdürülebilir ve hak temelli bir politika çerçevesi geliştirmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedir.

1. Giriş

Avrupa Birliği (AB) göç politikası, insanların AB içinde ve AB'ye girişini düzenleyen çok yönlü bir çerçevedir. AB çağdaş göç zorluklarına göre uyarlanmış çeşitli politikaları bir araya getirmektedir. Birliğin göç politikasının merkezinde güvenlik, insan hakları, iltica, sınır kontrolü ve göçmen hakları bulunmaktadır (Deliversky, 2024: 45). Birlik, bir yandan sınır güvenliğini ve düzensiz göçle mücadeleyi sağlarken diğer yandan uluslararası

1 Arş. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, merve.simdi@batman.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-5902-6588.

koruma ihtiyacı olan kişilere iltica hakkı tanınmasını güvence altına almaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, hem üye devletlerin güvenlik kaygılarını gidermenin hem de göçmen ve mültecilerin haklarının korunmasına yönelik dengeli bir politika oluşturma çabasının yansımasıdır. AB, özellikle dış sınırların etkin biçimde yönetilmesi, insan kaçakçılığı ile mücadele edilmesi ve göçmenlerin yasal statülerinin korunması gibi alanlarda ortak bir çerçeveye geliştirmeye çalışmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkeleri, yeniden yapılanma ve ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için işgücüne ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla birçok AB üyesi ülke işçi göçü politikası uygulayarak özellikle dışarıdan işgücü kabulünü teşvik etmiştir (Martin ve Miller, 1980: 315). Savaş sonrası dönemde ekonomik amaçlarla yürütülen bu politika, Avrupa'nın kalkınma sürecine önemli katkı sağlamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda göç politikasının toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda çeşitli sorunlara yol açtığı görülmeye başlanmıştır (Ağır, 2019: 8). Göçmen nüfusunun artışıyla birlikte uyum sorunları, işsizlik oranlarında değişimler ve sosyal politikalar üzerindeki baskı gibi konular AB ülkelerinde tartışma yaratmıştır. Bu durum, göç politikasının yeniden değerlendirilmesi gerektiğine dair politik bir baskı oluşturmuştur.

1990'lı yıllara gelindiğinde AB üyesi ülkelerde göçmen karşıtlığına dair söylemler yükselişe geçmiştir ve göç konusu ulusal sınırları aşarak AB düzeyinde ele alınan “yüksek politika” alanlarından biri haline gelmiştir (Kessler ve Freeman, 2005: 826). Bu dönemde göç, yalnızca ekonomik bir mesele olarak değil, aynı zamanda güvenlik boyutu güçlü bir politik konu olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece AB’de göçün hızla güvenlikleştirilmesi süreci başlamıştır.

Özellikle 2011’de başlayan Suriye iç savaşının ardından yaşanan göç dalgası sonrasında, Avrupa Birliği içinde göçün hızla güvenlikleştirilmesi, AB göç politikaları üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Suriye iç savaşının başlaması kitlesel yer değiştirmeye yol açarak milyonlarca Suriyelinin Avrupa’ya sığınmasına neden oldu (Estevens, 2018: 2). Birçok AB ülkesi, bu göç akışlarını hızla güvenlikleştirerek, öncelikle insani bir krizden ziyade ulusal güvenlik sorunu olarak tanımladı. Göçmen sayısında meydana gelen artış sonrasında AB mevcut politikalarını eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilme ihtiyacı duymuştur. Göçmen krizini sınır kontrolü ve göçmenlik uygulamalarına yönelik politika değişiklikleri ile yönetmeye çalışmıştır.

Şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgaliyle başlayan savaş, Avrupa Birliği’nin göç politikalarını da etkiledi. Bu durum, Avrupa’ya önemli sayıda

Ukraynalı mültecinin akın etmesine yol açtı ve AB'nin mevcut göç çerçevesinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini gündeme getirdi (Ivasechko vd., 2023: 16). AB'nin uzun süredir yürürlükte olan iltica yasaları hakkında tartışmalar tetiklenmiş ve ele alınması gereken boşluklar ve tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır (Maurer vd., 2023: 220). Savaş, AB'nin daha geniş göç politikalarının kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilmesini de zorunlu kılmıştır. Bu değerlendirme, yalnızca mevcut krize yanıt olmakla kalmayıp, AB'nin gelecekte göçe yaklaşımında uzun vadeli politika önerilerine de işaret etmektedir.

2. AB'nin Yeni Göç Paktı

AB'nin Yeni Göç ve İltica Paktı (New Pact on Migration and Asylum), 23 Eylül 2020'de sunulan ve AB göç politikasını kapsamlı biçimde yeniden yapılandırmayı amaçlayan bir politika çerçevesidir (Cornelisse ve Reneman, 2020: 181). Reform paketi, göç süreçlerinin daha etkin biçimde yönetilmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede iltica başvurularının daha hızlı ve hakkaniyetli şekilde ele alınması hedeflenmektedir.

Temelde, Yeni Pakt, mevcut Ortak Avrupa İltica Sistemi'nde (CEAS) gözlemlenen operasyonel verimsizlikleri gidermeyi amaçlamaktadır (Mouzourakis, 2020: 172). **Bu sistem, sığınmacıların haklarını garanti altına almayı amaçlayan çeşitli AB düzenlemeleri ile uluslararası sözleşmelerden türetilen temel yasal araçları içermektedir (Nunzio, 2023: 41).** Pakt 2015 göç krizi sonrasında Ortak Avrupa Sığınma Sistemi'nin (CEAS) karşı karşıya kaldığı yapısal sorunlara kalıcı bir çözüm üretme amacı taşımaktadır (Hein, 2022: 41). Pakt, özellikle Dublin Sistemi'nin işlevsiz hale gelmesi, üye devletlerarasında sorumluluk paylaşımının sağlanamaması ve düzensiz göç ile geri gönderme mekanizmalarının etkin işletilememesi gibi sorunlara yanıt olarak geliştirilmiştir. Bu çerçevede Yeni Göç Paktı, AB göç politikasını kriz anlarına verilen geçici tepkilerden çıkararak daha bütüncül, öngörülebilir ve yönetilebilir bir yapıya kavuşturmayı hedeflemektedir.

Yeni Pakt'ın temelinde dayanışma ilkesi yer almaktadır. Bu ilke, üye devletlerin sığınma ve göç yönetimine ilişkin farklı kapasite ve tercihlerinin tanınmasını esas alır. Pakt, esnek bir dayanışma modeli öngörmektedir (Milazzo, 2023: 1180). Buna göre üye devletler, sığınmacıları kabul edecekler ya da geri dönüş prosedürlerini uygulayacaklardır.

Yeni düzenleme kapsamında düzensiz göçmenlerin kimlik bilgilerinin kayda alınması ile ortak bir tarama sistemi oluşturulmaktadır (Deliversky, 2024: 46). Tarama sonucunda ilgili kişiler, durumlarına uygun prosedürlere yönlendirilmekte; iltica başvuru sürecine dâhil edilmekte ya da geri dönüş

mekanizmalarına tabi tutulmaktadır. Tarama Tüzüğü'nde yapılan revizyon ile birlikte, başvuru sahiplerinin uyuğu, yaşı, parmak izi ve yüz görüntüsü gibi temel biyometrik ve kimlik bilgilerinin toplanmasını içeren bir ön değerlendirme süreci tanımlanmaktadır. Ayrıca, tarama aşamasında temel haklara riayet edilmesini güvence altına almak amacıyla bağımsız izleme mekanizmalarının kurulması zorunlu hâle getirilmiştir (Jakulevičienė, 2022: 81).

AB'nin iltica başvurularını yönetme programı kapsamında Eurodac Yönetmeliği oldukça önemlidir. Yeni Pakt ile Eurodac Yönetmeliğinde güncellemeler yapılmıştır. Eurodac Tüzüğü'nde yapılan değişikliklerle sistemin kapsamı genişletilmiştir. Bu güncellemeler, aynı kişinin birden fazla iltica başvurusunda bulunmasını engellemektedir (Latonero ve Kift, 2018: 2). Bu doğrultuda, sığınma başvurusunda bulunan kişilerin daha ayrıntılı kimlik ve kişisel verilerle birlikte doğrudan ortak veri tabanına kaydedilmesi öngörülmektedir.

Yeni Göç Paktı'nda geri gönderme politikalarının güçlendirilmesi merkezi bir konuma sahiptir. Geri dönüş oranlarının artırılması amacıyla üçüncü ülkelerle işbirliği mekanizmalarının derinleştirilmesi, geri kabul anlaşmalarının yaygınlaştırılması ve geri dönüş süreçlerinin daha etkin koordine edilmesi öngörülmektedir (European Parliament, 2021: 12). Bu bağlamda Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği Ajansı (FRONTEX), geri gönderme operasyonlarında daha geniş yetkilere sahip bir aktör haline gelmiştir. FRONTEX'in artan rolü, AB göç politikasının güvenlik ve sınır yönetimi ekseninde yeniden yapılandırıldığını göstermektedir (Kortkova ve Blahodarnyi, 2023: 34). Bu prosedürler aracılığıyla göçmenlerin kimlik tespiti, güvenlik ve sağlık kontrolleri sınırda gerçekleştirilmektedir. Düşük kabul oranına sahip başvuruların hızlı şekilde değerlendirilerek geri gönderme süreçlerine yönlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Yeni Pakt, güvenli üçüncü ülke uygulamasının kapsamının genişletilmesini öngörmektedir. Bu çerçevede, iltica başvurusu reddedilen kişilerin güvenli kabul edilen üçüncü ülkelere veya transit geçiş yaptıkları ülkelere geri gönderilme süreçlerinin hızlandırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca getirilen düzenlemelerle Avrupa Birliği İltica Ajansı'nın (European Union Agency for Asylum – EUAA) oluşturulması hedeflenmektedir.

Pakt aynı zamanda göç yönetiminin AB sınırlarının ötesine taşınmasını hedefleyen dışsallaştırma stratejilerini de kurumsallaştırmaktadır. Transit ve kaynak ülkelerle geliştirilen ortaklıklar, kalkınma yardımları ile göç kontrolü arasındaki bağın güçlendirilmesi ve göçün AB'ye ulaşmadan önce engellenmesi yönündeki politikalar bu yaklaşımın temel unsurlarını

oluşturmaktadır (Cassarino, 2010: 16). Bu durum, AB'nin göçü insan hakları ve uluslararası koruma çerçevesinde ele alan normatif yaklaşımından giderek uzaklaştığı ve göçü yönetilebilir bir güvenlik riski olarak konumlandığı yönündeki eleştirileri güçlendirmektedir.

AB'nin dışsallaştırma stratejilerinin temel unsurlarından biri, kalkınma yardımını göç kontrolüyle stratejik olarak ilişkilendirmektir. AB, üçüncü ülkelerden göç sorunlarını ele alma taahhütlerine bağlı olarak mali yardım sağlayarak işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Longo vd., 2023: 370). Ayrıca, güvenli sınırlara duyulan ihtiyaç, Avrupa ülkelerinin Türkiye gibi ülkelerle giderek daha fazla ikili anlaşma yapmasına yol açmıştır; bu anlaşmalarda göç reformları genellikle ekonomik veya diplomatik müzakerelere eşlik etmektedir (Norman, 2020: 2). AB göç politikasının dış boyutu giderek daha belirgin hale gelmiştir ve AB göçü yönetmek ve sınır güvenliğini artırmak için AB dışındaki ülkelerle ortaklıklar kurmaktadır.

3. Yeni Göç Paketi: Türkiye İçin Fırsatlar ve Zorluklar

23 Eylül 2020'de sunulan Avrupa Birliği'nin Yeni Göç Anlaşması, üye devletler içindeki göç ve iltica sistemini reforme etmeyi amaçlamaktadır. Bu politika, başta coğrafi konumu ve AB-Türkiye anlaşmasındaki rolü nedeniyle göçle ilgili konularda önemli ölçüde yer alan Türkiye olmak üzere çeşitli paydaşlar için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Geri gönderme süreçlerinin koordinasyonu, Yeni Göç Anlaşması'nın temel odak noktalarından biridir. Öneride, farklı ülkelerin göç vakalarını ele alma biçimlerindeki farklılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla, üye devletler arasında geri göndermeler için standartlaştırılmış prosedürlerin oluşturulması öngörülmektedir (Häkli vd., 2024: 2). Bu kapsamda, geri gönderme süreçlerinin daha etkin, hızlı ve hukuki güvenceyi gözetten bir şekilde yürütülmesi, üye devletler arasındaki uygulama farklılıklarının azaltılması ve ortak bir yaklaşımın oluşturulması amaçlanmaktadır.

Bu koordinasyon, özellikle İtalya ve Yunanistan gibi göç akışlarından orantısız şekilde etkilenen üye devletler arasında dayanışmayı geliştirmek açısından son derece önemlidir. AB, geri gönderme sorumluluklarını daha adil bir şekilde dağıtarak, Birlik içindeki iltica tartışmasını azaltmayı amaçlamaktadır (Rybakov, 2021: 71). Bu yaklaşım, üye devletler arasındaki yük paylaşımını güçlendirirken, ortak iltica politikasının işlevselliğini artırmayı hedeflemektedir. Ancak, AB'nin geri gönderme ve iltica politikalarında hedeflediği bu iç koordinasyon, Birlik sınırları dışındaki aktörlerle kurulan iş birliği mekanizmalarından bağımsız düşünülemez. Özellikle transit ve ev sahibi ülkelerle geliştirilen dışsallaştırılmış göç yönetimi stratejileri, AB'nin

iltica sisteminin sürdürülebilirliği açısından tamamlayıcı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye, AB'nin göç politikaları çerçevesinde kilit bir ortak ülke konumunda yer almaktadır.

Yeni Göç Paktı Türkiye için hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Türkiye için en önemli fırsatlardan biri, AB ile ekonomik desteğin ve ortaklığın artırılmasıdır. Yeni finansman mekanizmalarının anlaşmaya entegre edilmesi, göç yönetimi için mali yardımı kolaylaştırabilir. Türkiye'nin göç politikalarını AB beklentilerine uyacak şekilde adapte ederek, Türk vatandaşları için mali yardım ve daha hızlı vize işlemleri gibi avantajlar elde edebilmesi beklenmektedir (Casaglia ve Pacciardi, 2022: 1660). Bu tür faydalar, Türkiye ve AB arasında ikili ilişkilerin ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

Yeni Anlaşma, Avrupa Ortak İltica Sistemi'nde (CEAS) değişiklikler önermektedir (Corcodel, 2024: 52). Türkiye için bu, iltica başvurularını kolaylaştırmak ve birikmiş başvuruları azaltmak için fırsat yaratabilir ve iltica başvurularının daha organize bir çerçevede ele alınmasını sağlayabilir.

Potansiyel faydalarına rağmen, Türkiye Yeni Göç Anlaşması kapsamında önemli zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadır. Yeni önlemler, AB sınırlarında ön tarama sistemini teşvik ediyor ancak bu durum Türkiye'nin göçmenler için transit ülke rolünü daha da karmaşık hale getirebilir (Afailal ve Fernández, 2017: 220). Ön eleme politikaları, insan hakları hususları, sınır kontrolünün dışsallaştırılması ve artan yüklerin yönetimiyle ilgili zorluklar, Türkiye'nin etkili bir transit ülke olarak hizmet verme kapasitesine önemli tehditler oluşturmaktadır.

4. Türkiye'nin Uyum İhtiyaçları: Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler

Yeni Göç ve İltica Paktı, iltica başvurularının hızlandırılması, sınır prosedürlerinin yaygınlaştırılması ve geri gönderme süreçlerinin etkinleştirilmesi gibi alanlarda bağlayıcı nitelikte düzenlemeler öngörmektedir. AB ile yoğun göç ilişkileri bulunan ve hem transit hem de hedef ülke konumunda yer alan Türkiye açısından, bu yeni çerçeve önemli uyum gerekliliklerini beraberinde getirmektedir.

Türkiye açısından hukuki uyumun temel boyutu, mevcut yabancılar ve iltica mevzuatının AB standartlarıyla daha uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu önemli bir çerçeve sunmakla birlikte, uygulamada ikincil mevzuatın güncellenmesi ve prosedürel güvencelerin güçlendirilmesi ihtiyacı devam etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020: 121). Özellikle

geri gönderme kararlarına karşı etkili başvuru yollarının güçlendirilmesi, idari gözetim koşullarının AB insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi ve sınırda iltica prosedürlerine ilişkin açık hukuki düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, güvenli üçüncü ülke ve ilk iltica ülkesi kavramlarının uygulanmasına ilişkin hukuki çerçevenin daha net tanımlanması, Türkiye'nin AB ile geri kabul ve geri gönderme iş birliklerinde hukuki öngörülebilirliği artıracaktır.

Yeni Göç Paketi, göç yönetiminde güçlü kurumsal kapasiteye sahip ulusal otoritelerin varlığını temel bir ön koşul olarak kabul etmektedir. Türkiye'de Göç İdaresi Başkanlığı (GİB), bu alandaki ana kurumdur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024). Ancak artan sorumluluklar karşısında kurumsal kapasitenin daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Personel sayısının artırılması, uzmanlaşmanın teşvik edilmesi ve kurumsal iç koordinasyon mekanizmalarının geliştirilmesi bu bağlamda öne çıkmaktadır.

Ayrıca, GİB ile İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve yerel yönetimler arasındaki eşgüdümün kurumsallaştırılması büyük önem taşımaktadır. Yeni Göç Paketi'nin çok aktörlü yapısı dikkate alındığında, veri paylaşımı, ortak risk analizi ve politika uyumu alanlarında kurumsal entegrasyonun güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, AB kurumları ve ajanslarıyla (özellikle Frontex ve Avrupa İltica Ajansı) teknik iş birliğinin artırılması, Türkiye'nin kurumsal uyum sürecini destekleyici bir unsur olacaktır.

Türkiye'nin sınır yönetimi kapasitesinin güçlendirilmesi, biyometrik veri toplama sistemlerinin geliştirilmesi ve düzensiz göçle mücadelede teknik altyapının modernize edilmesi Yeni Göç Paketi'nin etkinliğini doğrudan etkileyen bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Özellikle geri gönderme merkezlerinin fiziki koşulları, kapasitesi ve yönetim standartlarının AB normlarına yaklaştırılması operasyonel uyum açısından kritik öneme sahiptir.

5. Sonuç

Avrupa Birliği tarafından önerilen Yeni Göç Anlaşması, geri gönderme politikalarının güçlendirilmesine, üçüncü ülkelerle işbirliğinin artırılmasına ve düzensiz göçmenlerin geri dönüş süreçlerinin kolaylaştırılmasına önemli bir vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımla AB göçü etkin bir şekilde yönetmeyi ve aynı zamanda insani yükümlülüklerini yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Düzensiz göçün yarattığı zorluklar, AB'nin yalnızca sınırlarını güçlendirmesini değil, aynı zamanda göç akışlarına hızlı yanıtlar verilmesini sağlayacak bir çerçeve geliştirmesini de gerektirmektedir. Yeni Anlaşma, AB dış sınırlarına gelen tüm üçüncü ülke vatandaşları için titiz bir tarama önermektedir. Bu

tür prosedürlerin getirilmesi, AB'nin göç yönetimini kolaylaştırırken sınır güvenliğini artırma ve yetkisiz girişi önleme amacını göstermektedir.

AB'nin Yeni Göç Anlaşması Türkiye için hem önemli fırsatlar hem de zorlu zorluklar sunmaktadır. Ekonomik faydalar ve AB ile iş birliğinin artırılması potansiyeli sağlarken göç yönetimi ve öncelikle transit ülke olarak muamele görmenin sonuçlarıyla da zorlukları ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, anlaşma Türkiye'yi AB politikalarıyla daha yakından uyumlu hale getirebilirken, aynı zamanda kendi ulusal çıkarları ve insani sorumlulukları arasında dikkatli bir denge kurulmasını da gerektirmektedir.

Türkiye'de iltica başvurularının daha hızlı ve etkin şekilde değerlendirilmesini sağlayacak dijitalleşme adımlarının oluşturulması gerekmektedir. Yeni Göç Paktı'nın öngördüğü hızlı sınır prosedürleri dikkate alındığında, Türkiye'nin göç süreçlerini hem insan hakları yükümlülüklerini gözetken hem de idari etkinliği artıran bir yaklaşımla yeniden yapılandırması gerekmektedir. Aynı zamanda, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleriyle iş birliğinin güçlendirilmesi, sahadaki uygulamaların şeffaflığını ve etkinliğini artıracığı öngörülmektedir.

Yeni Göç ve İltica Paktı, Türkiye için de çok boyutlu uyum gereklilikleri ortaya koymaktadır. Hukuki alanda mevzuat uyumu, kurumsal düzeyde kapasite artırımı ve koordinasyonun geliştirilmesi, teknik altyapı ve uygulama standartlarının iyileştirilmesi öncelikli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin bu uyum sürecini stratejik bir yaklaşımla ele alması, hem AB ile iş birliğinin derinleşmesine hem de ulusal göç yönetiminin daha sürdürülebilir ve etkin hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Afailal, H. and Fernández, M. I. (2017). The Externalization of European Borders: The Other Face of Coloniality Turkey as a Case Study. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 4(3), 215-224.
- Ağır, B. S. (2019). Migration and Immigrants as the “Usual Suspects” of European Insecurity. *Security Dialogues / Безбедносни Дијалози*, 1, 7-18.
- Cabańska, J. (2021). The future of the European Migration and Asylum Policy. Towards the „new Normal” After COVID-19 – A Post-Transition Economy Perspective, 54-62.
- Casaglia, A. and Pacciardi, A. (2022). A close look at the EU–Turkey deal: The language of border externalisation. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 40(8), 1659-1676.
- Cassarino, J. (2010). Unbalanced Reciprocities: Cooperation on Readmission in the Euro-Mediterranean Area. *SSRN Electronic Journal*.
- Corcodel, V. (2024). Fundamental Rights Challenges and the Pre-Entry Screening Procedure Under the New Pact on Migration and Asylum. *Future-Law*, Vol. V, 51-60.
- Cornelisse, G. and Reneman, A. (2020). Border procedures in the commission’s new pact on migration and asylum: a case of politics outplaying rationality?. *European Law Journal*, 26(3-4), 181-198.
- Deliversky, J. (2024). Illegal Migration Processes Management in the Light of the New European Union Pact on Migration and Asylum. *Environment. Technologies. Resources. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, 4, 45-48.
- Estevens, J. (2018). Migration crisis in the EU: developing a framework for analysis of national security and defence strategies. *Comparative Migration Studies*, 6(1), 1-21.
- European Parliament, (2021). The European Commission’s New Pact on Migration. European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/694210/EPRS_STU\(2021\)694210_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/694210/EPRS_STU(2021)694210_EN.pdf) Erişim Tarihi: 10.12.2025.
- Häkli, J., Kudžmaitė, G., & Kallio, K. P. (2024). Devaluing personhood: The framing of migrants in the EU’s new pact on migration and asylum. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 49(4), 1-15.
- Hein, C. (2022). Monitoring the debate on the new pact on migration and asylum. *Optime*, 13(2), 41-57.
- Ivasechko, O., Turchyn, Y., & Astramowicz-Leyk, T. (2023). Mechanisms for the Protection of Ukrainian Refugees in the EU Member States. *Nova Polityka Wschodnia*, 38(3), 15-37.

- Jakulevičienė, L. (2022). Pre-Screening at the Border in the Asylum and Migration Pact: A Paradigm Shift for Asylum, Return and Detention Policies?. *Reforming the Common European Asylum System*, 81-98.
- Kessler, A. E. and Freeman, G. P. (2005). Public Opinion in the EU on Immigration from Outside the Community*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 43(4), 825-850.
- Копрыкова, Т. and Blahodarnyi, A. M. (2023). Organizational and legal mechanism for ensuring EU migration security. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 127(2), 34-46.
- Kuźlewska, E. and Piekutowska, A. (2021). The EU Member States' Diverging Experiences and Policies on Refugees and the New Pact on Migration and Asylum. *Białostockie Studia Prawnicze*, 26(1), 23-36.
- Latonero, M. and Kift, P. (2018). On Digital Passages and Borders: Refugees and the New Infrastructure for Movement and Control. *Social Media + Society*, 4(1), 1-11.
- Longo, F., Panebianco, S., & Cannata, G. (2023). Mind the gap! Organized hypocrisy in EU cooperation with Southern neighbor countries on international protection. *Italian Political Science Review/Rivista Italiana Di Scienza Politica*, 53(3), 367-383.
- Martin, P. and Miller, M. J. (1980). Guestworkers: Lessons from Western Europe. *ILR Review*, 33(3), 315-330.
- Marzęda-Młynarska, K. (2019). Too much or too little integration? eu and asean responses to the 2015 migration crisis: a comparative analysis. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 64(1), 2-4.
- Maurer, H., Whitman, R., & Wright, N. (2023). The EU and the invasion of Ukraine: a collective responsibility to act?. *International Affairs*, 99(1), 219-238.
- Milazzo, E. (2023). Asymmetric interstate solidarity and return sponsorship. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 61(5), 1179-1193.
- Mouzourakis, M. (2020). More laws, less law: the european union's new pact on migration and asylum and the fragmentation of "asylum seeker" status. *European Law Journal*, 26(3-4), 171-180.
- Norman, K. P. (2020). Migration Diplomacy and Policy Liberalization in Morocco and Turkey. *International Migration Review*, 54(4), 1158-1183.
- Nunzio, P. D. (2023). The crisis of the Common European Asylum System: rethinking solidarity in light of Human Rights. *UNIO – EU Law Journal*, 8(2), 40-50.
- Rybakov, A. V. (2021). The Pact on Migration and Asylum as a the foundation of the new migration policy of the European Union. *Право И Полиика*, (10), 70-82.

- T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliğı Başkanlığı. (2020). Avrupa Parlamento-suna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Ko-mitesine Sunulan Komisyon Bilgilendirmesi. https://www.ab.gov.tr/site-images/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf Erişim Tarihi: 10.12.2025.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliğı Başkanlığı. (2024). Göç ve İltica Paktı ka-bul edildi. https://www.ab.gov.tr/goc-ve-iltica-pakti-kabul-edildi_53797.html Erişim Tarihi: 10.12.2025.
- Temur, N. S. (2024). The impact of eu's new pact on migration diplomacy. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 53-63.

Kentli Haklarının Uluslararası Normatif Çerçevesi: Belgeler, İlkeler ve Uygulama Sınırlılıkları

Nihal Şirin Pınarcıoğlu Ocakhan¹

Özet

Bu kitap bölümü, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl tanımlandığını, kapsamının hangi ilkeler çerçevesinde şekillendiğini ve insan haklarının mekânsal boyutunun bu metinlerde nasıl görünür kılındığını incelemektedir. Çalışma, insan haklarının klasik biçimde ulus-devlet merkezli bir yaklaşımla ele alınmasının, hakların gündelik kentsel yaşamda nasıl deneyimlendiğini açıklamakta yetersiz kaldığı varsayımından hareket etmektedir. Bu bağlamda kentler, hakların yalnızca ihlal edildiği değil; aynı zamanda somutlaştığı, müzakere edildiği ve katılımcı yerel yönetim pratikleri aracılığıyla kurumsallaştığı temel siyasal-toplumsal mekânlar olarak ele alınmaktadır.

Kentli hakları, insan haklarının kentsel ölçekte uygulanmasına odaklanan normatif bir çerçeve olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, kentli haklarının kurumsallaşma sürecini; Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (1985), Avrupa Kentsel Şartı I (1992), Dünya Kent Hakkı Şartı (2005), Avrupa Kentsel Şartı II (2008), Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem (UCLG, 2011), BM-Habitat Belgeleri (1976-2016) Avrupa Kentsel Şartı III (2023) gibi temel uluslararası ve bölgesel belgeler üzerinden analiz etmektedir.

Bulgular, kentli haklarının normatif içeriğinin zaman içinde barınma, çevre, katılım, eşitlik, kültür, dijital haklar ve sürdürülebilirlik gibi alanları kapsayacak biçimde genişlediğini göstermektedir. Bununla birlikte bu hakların ağırlıklı olarak yumuşak hukuk (soft law) araçlarıyla tanımlanması, bağlayıcılık ve uygulanabilirlik açısından önemli sınırlılıklar yaratmaktadır. Çalışma, kentli haklarının uluslararası ilkesel çerçevesinin yerel demokrasiyi ve hak temelli

1 Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nihalsirin.pinarcioğlu@batman.edu.tr, Orcid ID 0000-0002-4444-0783

katılımcı bir kentsel yönetimi güçlendiren önemli bir referans sunduğunu, ancak etkin bir uygulama için katılımcı yönetim, kurumsal kapasite ve yetki-kaynak dengesizliğini gideren daha güçlü mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

1. Giriş

Kentler, modern toplumsal düzen içinde yalnızca nüfusun yoğunlaştığı mekânlar değil; iktidar ilişkilerinin örgütlendiği, toplumsal eşitsizliklerin mekân üzerinden üretildiği ve insan haklarının gündelik yaşamda fiilen sınındığı siyasal-toplumsal alanlardır. Sanayileşme, kapitalist birikim ve küreselleşme süreçleriyle birlikte kentler, ekonomik büyümenin yanı sıra dışlanma, ayrışma ve hak mücadelelerinin yoğunlaştığı başlıca mekânlar hâline gelmiştir. Bu nedenle barınma, sağlık, eğitim, çevre, ulaşım, güvenlik, kültürel yaşama ve yönetime katılım gibi temel haklar, soyut normlar olarak değil, öncelikle kentsel mekânda deneyimlenen haklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Ne var ki insan haklarının klasik biçimde birey ile ulus-devlet arasındaki hukuki ilişki üzerinden tanımlanması, bu hakların kentte nasıl kullanıldığını, hangi mekânsal koşullar altında sınırlandığını ve kimler açısından erişilebilir hâle geldiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Günümüzde kentsel yoksulluk, güvencesiz barınma, kamusal hizmetlere eşitsiz erişim, çevresel adaletsizlikler ve yönetime katılım eksikliği gibi olgular, tekil hak ihlallerinden ziyade kent mekânında üretilen ve süreklilik kazanan yapısal adaletsizlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, insan haklarının korunmasının yalnızca evrensel normların tanınmasına değil, bu normların kent ölçeğinde nasıl somutlaştığına ilişkin yeni bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu değerlendirme ihtiyacı, insan haklarının mekânsal boyutunu görünür kılmayı amaçlayan kentli hakları yaklaşımının ortaya çıkışında belirleyici olmuştur. Kentli hakları, bireyi yalnızca hukuki yurttaşlık statüsü üzerinden değil, kentte yaşayan ve kentsel yaşamın maddi ve kurumsal koşullarına doğrudan temas eden bir özne olarak ele almakta; böylece insan haklarının evrensel içeriğini kentsel yaşamın somut gerçekliğiyle ilişkilendirmektedir. Ancak bu yaklaşımın, kentte yaşanan yapısal eşitsizliklere müdahale edebilmesi, kuramsal düzeyde tanımlanmasından öte aynı zamanda normatif bir çerçeveye kavuşturulmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda kentte ortaya çıkan eşitsizlikler ve mekânsal adaletsizlikler, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla tanımlanmasını ve kurumsal bir çerçeveye taşınmasını gerektirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kabul edilen uluslararası ve bölgesel belgeler, insan haklarını kent ölçeğinde yeniden ele

almış; kent mekânını hakların uygulanma, izlenme ve korunma alanı olarak ele alan bir yaklaşım geliştirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl tanımlandığını, kapsamının hangi ilkeler çerçevesinde belirlendiğini ve insan haklarının mekânsal boyutunun bu belgelerde nasıl görünür kılındığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma, insan haklarının klasik ulus-devlet merkezli çerçevesinin ötesine geçerek, kent mekânını hakların somutlaştığı ve yerleştiği bir ölçek olarak ele alan uluslararası metinleri incelemekte; kentli haklarının bu belgeler yoluyla hukuki ve siyasi bir normatif çerçeveye nasıl taşındığını analiz etmektedir.

2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kavramsal ve kuramsal çerçeve, kentli haklarının uluslararası belgelerde nasıl ele alındığını, hangi hak alanlarının öne çıkarıldığını ve insan haklarının mekânsal boyutunun bu belgeler aracılığıyla nasıl görünür kılındığını analiz etmek için bir okuma zemini sunmaktadır.

2.1. İnsan Haklarının Mekânsal Boyutu

İnsan hakları, tarihsel olarak birey ile ulus-devlet arasındaki hukuki ilişki çerçevesinde tanımlanmış; hakların evrenselliği, soyut ve mekândan bağımsız bir normatif dil üzerinden kurulmuştur. Ancak hakların fiili kullanımı, bu soyut çerçevenin ötesinde, belirli mekânsal, toplumsal ve kurumsal koşullar altında gerçekleşmektedir. Bu nedenle hakların tanınması ile haklara fiilen erişim arasında önemli farklar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle kent mekânı, barınma, sağlık, eğitim, çevre ve kamusal hizmetlere erişim gibi temel hakların gündelik yaşamda somutlaştığı başlıca ölçek olarak öne çıkmaktadır (Harvey, 2015).

Mekânın toplumsal olarak üretildiğini vurgulayan yaklaşımlar, hakların dağılımının da mekânsal olarak eşitsiz biçimde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Kentsel mekân, iktidar ilişkileri, piyasa dinamikleri ve kamusal politikalar aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilmekte; bu süreçler, bazı toplumsal grupların haklara erişimini kolaylaştırırken, diğerlerini sistematik biçimde dışlayabilmektedir (Brenner, 2019). Bu bağlamda insan hakları ihlalleri, yalnızca hukuki normların yokluğundan değil, mekânsal düzenlemeler ve kentsel politikalar yoluyla üretilen yapısal eşitsizliklerden de kaynaklanmaktadır.

2.2. Kent Ölçeği ve Hakların Yerelleşmesi

Ulus-devlet merkezli insan hakları rejimi, hakların tanınması ve korunmasında temel aktör olarak merkezi devleti konumlandırmaktadır. Bununla birlikte, hakların büyük bir kısmı doğrudan yerel düzeyde, özellikle de kentlerde kullanılmakta ve ihlal edilmektedir (Brenner & Schmid, 2015). Yerel yönetimler, konut, ulaşım, çevre, altyapı ve sosyal hizmetler gibi alanlarda aldıkları kararlarla, insan haklarının hayata geçirilmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu durum, insan haklarının uygulanma ölçeği olarak kentlerin önemini artırmaktadır (Lefebvre, 2017; Harvey, 2015).

Hakların yerelleşmesi, insan haklarının evrensel niteliğini ortadan kaldırmamakta; aksine bu hakların somut koşullara uyarlanmasını ve izlenebilir hâle gelmesini mümkün kılmaktadır. Kent ölçeği, hakların yalnızca tanındığı değil, aynı zamanda talep edildiği, müzakere edildiği ve uygulanmasının denetlendiği bir siyasal alan olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle kentler, insan haklarının soyut normlardan gündelik yaşam pratiklerine taşındığı temel mekânlar hâline gelmiştir (Brenner & Schmid, 2015).

2.3. Kentli Hakları Kavramı

İnsan haklarının mekânsal boyutuna ve kent ölçeğinin artan önemine paralel olarak, kentli hakları kavramı, insan haklarının kentsel yaşam bağlamında yeniden düşünülmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Kentli hakları, bireyi yalnızca ulusal yurttaşlık statüsü üzerinden değil; kentte yaşayan, kentsel hizmetlerden, kamusal alanlardan ve yerel yönetsel kararlardan doğrudan etkilenen bir özne olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, hakların fiili kullanımını kentsel mekân ve yerel karar alma süreçleriyle ilişkilendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Zira yurttaşların bu düzeyde sahip oldukları hak ve yetkilerin farkında olmaları ve bu haklara bilinçli biçimde sahip çıkmaları, yalnızca yerel demokrasinin işleyişi açısından değil, aynı zamanda ulusal ölçekte demokratik gelişmenin temel güvencelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Keleş, 2023).

Kentli hakları, çoğu zaman kent hakkı kavramıyla ilişkilendirilmekte birlikte², esas olarak insan haklarının kentsel ölçekte somutlaştırılmasına

2 Kentsel haklar literatürü, genel olarak iki kuramsal yaklaşımın kesişiminde şekillenmektedir. İlk yaklaşım, Henri Lefebvre'in (1968) geliştirdiği kent hakkı kavramına dayanan ve kenti kapitalist üretim ilişkilerine karşı kolektif bir yeniden üretim alanı olarak ele alan eleştirel kent kuramıdır (Lefebvre, 2017). İkinci yaklaşım ise, insan haklarının kentsel ölçekte somutlaşmasına odaklanan kentli hakları anlayışıdır. Kent hakkı yaklaşımı, kentsel mekânın metalaşmasına yönelik radikal ve dönüştürücü bir eleştiri sunarken, bu eleştiri uluslararası hukuk ve kurumsal karar alma mekanizmaları içinde doğrudan bağlayıcı normlara dönüştürülememiştir. Kentli hakları ise

odaklanan normatif bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yönüyle kentli hakları, eleştirel bir talep ve mücadele çerçevesi sunan kent hakkı yaklaşımından farklı olarak, hakların tanımlanması, kurumsallaştırılması ve uygulanmasına ilişkin daha doğrudan bir normatif zemine işaret etmektedir. Bu zeminin güçlenmesi ise, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla tanımlanması ve hukuki-siyasal bir çerçeveye kavuşturulmasıyla mümkün olmuştur.

Bu kavramsal ve kuramsal çerçeve, insan haklarının kent mekânında nasıl somutlaştığını ve bu sürecin neden ulus-devlet merkezli yaklaşımlarla sınırlı biçimde açıklanabildiğini ortaya koymaktadır. Kentlerin, hakların kullanımı ve ihlali açısından merkezi bir ölçek hâline gelmesi, insan haklarının kentsel bağlamda yeniden ele alınmasını ve bu alana özgü ilkelerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, kentli haklarının yalnızca kuramsal bir tartışma alanı olarak değil, uygulanabilir ve izlenebilir bir hak rejimi olarak tanımlanması ihtiyacını gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl tanımlandığı, hangi hak alanlarını kapsadığı ve kent ölçeğinde insan haklarının korunmasına ilişkin nasıl bir normatif çerçeve sunduğu soruları önem kazanmaktadır. Aşağıdaki bölümde, kentli haklarının uluslararası düzeyde normatifleşme süreci, başta Avrupa Kentsel Şartı – 1 (1992) olmak üzere, kent mekânını hakların uygulanma ve korunma alanı olarak ele alan temel küresel ve bölgesel belgeler üzerinden kronolojik olarak incelenmektedir.

3. Uluslararası Düzeyde Normatif Somutlaşma: Kentli Hakları Belgeleri

Kentli haklarının düşünsel ve kuramsal düzlemde ilkesel bir çerçeveye taşınması, büyük ölçüde uluslararası belgeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu belgeler, kentli haklarını bağlayıcı tek bir uluslararası sözleşme düzeyine taşımamış olmakla birlikte, insan haklarının kentsel ölçekte ele alınmasına yönelik önemli bir zemin oluşturmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan bu metinler, kentli haklarını tanımlamanın ötesine geçerek, hakların yerel düzeyde nasıl hayata geçirileceğine ilişkin bir çerçeve sunmuştur.

insan haklarının mevcut uluslararası rejimiyle uyumlu, yerel yönetimler eliyle uygulanabilir ve izlenebilir ilkesel çerçeveler sunduğu ölçüde uluslararası belgelerde benimsenmiştir. Ancak bu normatifleşme süreci, kentli haklarının eleştirel ve dönüştürücü siyasal içeriğini önemli ölçüde sınırlandırmış; hak taleplerini çoğu zaman kurumsal kapasite, yönetsel uygunluk ve yumuşak hukuk sınırları içinde yeniden tanımlamıştır. Bu nedenle literatürde kent hakkı ile kentli hakları arasındaki ilişki, eleştirel talepler ile normatif kurumsallaşma arasındaki farklar ve geçişler üzerinden tartışılmaktadır.

Bu çerçevede dikkat çeken temel özellik, kentli hakları belgelerinin ulus-devlet merkezli insan hakları rejimini tamamlayıcı biçimde yerel yönetimleri insan haklarının asli uygulayıcıları olarak konumlandırmasıdır. Kentler, insan hakları ihlallerinin en görünür hâle geldiği mekânlar olduğu kadar; barınma, ulaşım, çevre, kamusal alan ve katılım gibi hakların doğrudan politika ve hizmetlere dönüştürülebildiği yönetsel ölçeklerdir (Brenner, 2019). Bu nedenle uluslararası kentli hakları belgeleri, belediyeleri yalnızca hizmet sunan teknik birimler olarak değil; insan haklarının yerel düzeyde korunması, geliştirilmesi ve somutlaştırılmasından sorumlu siyasal aktörler olarak ele almaktadır (UCLG, 2011; UN-Habitat, 2009). Kentli haklarının uluslararası düzeyde normatifleşmesi süreci, aynı zamanda “yerelleşen insan hakları” yaklaşımının kurumsallaşmasına işaret etmektedir. Bu yaklaşım, insan haklarının yalnızca merkezi devletler aracılığıyla değil, çok katmanlı bir yönetsel yapı içinde, özellikle yerel yönetimler eliyle hayata geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kentli hakları belgeleri bu anlayışı benimseyerek, yerel yönetimlerin insan hakları bağlamında hesap verebilirliğini, katılım mekanizmalarını ve yerel demokrasiyi güçlendiren düzenlemeleri teşvik etmektedir.

Bununla birlikte söz konusu belgeler, bağlayıcılık ve uygulama bakımından önemli sınırlılıklar taşımaktadır. Kentli hakları, bu metinlerde bağlayıcı hukuki yükümlülükler doğuran “katı hukuk” (hard law) düzenlemeleri olarak değil; hukuki bağlayıcılığı olmayan rehber ilkeler ve politika yönelimleri sunan “yumuşak hukuk” (soft law) araçları aracılığıyla ele alınmıştır. Bu tercih, belgelerin farklı siyasal ve kurumsal bağlamlarda benimsenmesini kolaylaştırmakla birlikte, hakların korunması ve uygulanmasına ilişkin açık yükümlülüklerin ve yaptırım mekanizmalarının oluşmasını da sınırlandırmaktadır.

Aşağıda söz konusu belgeler, kentli haklarının kurumsallaşmasına yaptıkları katkılar ile normatif ve hukuki sınırlılıkları birlikte dikkate alınarak, tarihsel gelişim hattı gözetilen bir çerçevede incelenmektedir.

3.1. Avrupa Konseyi Belgeleri

Kentli haklarının uluslararası düzeyde en sistematik biçimde ele alındığı belgeler, Avrupa Konseyi çatısı altında geliştirilmiştir. Aşağıda kronolojik olarak bu belgeler değerlendirilmektedir:

3.1.1. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı: Kentli Haklarının Kurumsal ve Siyasal Zemini – 1985

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Avrupa Konseyi tarafından 15 Ekim 1985 tarihinde kabul edilmiş ve yerel yönetimlerin demokratik sistem içindeki konumunu güvence altına alan temel uluslararası belgelerden biri olmuştur. Şart, doğrudan kentli haklarını veya kent hakkını tanımlayan bir belge olmamakla birlikte, bu hakların yerel düzeyde hayata geçirilebilmesi için gerekli olan idari, mali ve siyasal özerkliğin ilkesel çerçevesini ortaya koyması bakımından merkezi bir öneme sahiptir (Council of Europe, 1985).

Şart'ın temel çıkış noktası, yerel yönetimlerin demokratik yönetimin vazgeçilmez unsurları olduğu ve kamu işlerinin yurttaşlara en yakın düzeyde yürütülmesinin hem demokrasi hem de etkinlik açısından zorunlu olduğudur. Bu yaklaşım, yerel yönetimleri yalnızca merkezi idarenin uygulayıcı birimleri olarak değil; kendi yetki alanlarında karar alma ve uygulama kapasitesine sahip siyasal aktörler olarak tanımlar. Bu yönüyle Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli haklarının ve yerel düzeyde insan haklarının kurumsal temelini oluşturan anayasal nitelikte bir belge olarak değerlendirilmektedir (Council of Europe, 1985; Tekeli, 2016; Keleş, 2023).

Şart'ta yerel özerklik, “yerel makamların, kamu işlerinin önemli bir bölümünü, kanunlarla belirlenen sınırlar içinde, kendi sorumlulukları altında ve yerel halkın yararına düzenleme ve yönetme hakkı ve yeteneği” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, yerel yönetimlerin yalnızca görev üstlenen değil, aynı zamanda inisiyatif kullanabilen ve yerel ihtiyaçlara göre politika üretebilen özerk yapılar olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda özerklik, yalnızca idari bir düzenleme değil, aynı zamanda demokratik bir hak olarak ele alınmaktadır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın en kritik katkılarından biri, yerel özerkliğin yalnızca hukuki tanım düzeyinde bırakılmayarak, idari, mali ve siyasal boyutlarıyla birlikte ele alınmasıdır. Şart, yerel yönetimlerin görev ve yetkilerinin anayasa ya da yasa ile güvence altına alınmasını, merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki vesayet denetiminin istisnai ve orantılı olmasını öngörmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin, görevleriyle orantılı yeterli mali kaynaklara sahip olması gerektiği; bu kaynakların önemli bir bölümünün yerel vergiler ve gelirler yoluyla sağlanmasının, mali özerkliğin temel koşulu olduğu açıkça belirtilmektedir (Council of Europe, 1985).

Bu yönüyle Şart, kentli haklarının hayata geçirilmesini salt iyi niyet veya yönetsel kapasite meselesi olarak değil, yetki-kaynak-sorumluluk dengesi içinde ele alan yapısal bir çerçeve sunmaktadır. Konut, ulaşım, çevre, altyapı,

sosyal hizmetler, kültür ve yerel ekonomik kalkınma gibi alanlarda kentli haklarının korunması ve geliştirilmesi, ancak bu alanlarda karar alma yetkisine ve yeterli mali kaynaklara sahip yerel yönetimler aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli haklarının uygulanabilirliğinin ön koşulu olarak değerlendirilmelidir (Tekeli, 2016; Keleş, 2023).

Bununla birlikte, Şart'ın uygulama süreci eleştirel bir değerlendirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren refah devleti anlayışının gerilemesi ve neoliberal kamu yönetimi reformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, merkezi devletler birçok alandaki sorumluluklarını yerel yönetimlere devretmiş; ancak bu yetki devri çoğu zaman yeterli mali kaynak aktarımıyla desteklenmemiştir. Bu durum, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın öngördüğü özerklik anlayışı ile fiili yerelleşme uygulamaları arasında ciddi bir gerilim yaratmıştır. Kentli haklarının güvence altına alınması beklenen yerel yönetimler, sınırlı bütçelerle ve artan sorumluluklarla karşı karşıya kalmış, bu da kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, taşeronlaştırılması ve proje bazlı yönetim modellerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Harvey, 2015).

Bu bağlamda Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli hakları ve kent hakkı tartışmalarında iki yönlü bir işleve sahiptir. Bir yandan, demokratik yerel yönetimin ve kentli haklarının kurumsal temelini oluşturan bir çerçeve sunmakta, diğer yandan, neoliberal yerelleşme politikalarının yarattığı yapısal çelişkilerin de görünür kılınmasına imkân tanımaktadır. Kentli haklarının yalnızca yerel düzeyde tanımlanmasının yeterli olmadığı; bu hakların merkezi–yerel ilişkileri bağlamında yeniden düşünülmesi gerektiği, Şart'ın uygulanma pratikleri üzerinden açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli haklarını doğrudan tanımlayan bir belge olmamakla birlikte, bu hakların uluslararası düzeyde normatifleşmesini mümkün kılan yönetsel ve kurumsal zemini oluşturmaktadır. Şart, yerel yönetimleri demokratik meşruiyete sahip siyasal aktörler olarak tanımlayarak, insan haklarının kent ölçeğinde uygulanmasına ilişkin sorumluluğu yerel düzeyde görünür kılmaktadır. Bu yönüyle belge, kentli haklarının daha sonraki uluslararası metinlerde içeriksel olarak tanımlanabilmesinin ön koşulu olan yerel özerklik, mali yeterlilik ve karar alma kapasitesi ilkelerini kurumsal bir çerçeveye bağlamaktadır. Bununla birlikte Şart, bu ilkeleri bağlayıcı bir hak rejimiyle desteklemekten ziyade, genel yönetsel güvenceler düzeyinde bırakmakta, merkezî–yerel ilişkilerinde ortaya çıkan güç asimetrlilerine karşı yerel yönetimlerin insan hakları sorumluluğunu fiilen güvence altına alacak güçlü denetim ve yaptırım mekanizmaları öngörmemektedir. Dolayısıyla Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı,

kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla tanımlanması sürecinde doğrudan bir hak kataloğu sunmaktan çok, bu hakların uygulanabilirliğini mümkün kılan ancak kendi başına yeterli olmayan yapısal bir referans metin olarak değerlendirilebilir.

3.1.2. Avrupa Kentsel Şartı I: Yaşanabilir Bir Kent – 1992

Avrupa Kentsel Şartı I, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından 18 Mart 1992 tarihinde kabul edilmiştir. Şart, yerel düzeyde kentsel gelişim ve karar alma süreçlerinin farklı boyutlarına odaklanmakta; Avrupa'daki kasaba ve kentlerde yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik evrensel nitelikte ilke ve yöntemler ortaya koymaktadır (Council of Europe, 1992).

Belge, kentsel yaşamın geliştirilmesinde işbirliği ve dayanışma kavramlarını temel almakta; hakların kullanımının, sorumluluk sahibi ve aktif vatandaşlık anlayışıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, haklardan yararlanmanın, görev ve sorumlulukların eşit biçimde kabul edilmesine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Şart'ta katılımcılık ilkesi henüz sınırlı ve temenniler düzeyinde ele alınmakla birlikte, “kentsel gelişmenin temelinin, özerkliğe ve mali bağımsızlığa sahip yerel yönetimlerde halkın doğrudan katılımının sağlanması” olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu vurgu, daha sonra 2008 tarihli Avrupa Kentsel Şartı II'de çok daha güçlü ve merkezi bir ilke hâline gelecektir (Council of Europe, 1992; Council of Europe, 2008).

Avrupa Konseyi'nin temel özgürlüklerin ve insan haklarının korunmasına yönelik genel misyonuyla uyumlu olarak Şart, kentsel gelişimin niceliksel değil, niteliksel boyutlarına ve yaşam kalitesine odaklanmaktadır. Bu bağlamda ideal kent; kentli haklarını koruyan, en iyi yaşam koşullarını sağlayan, sakinlerine iyi bir yaşam biçimi sunan ve değerini orada yaşayan, çalışan, ziyaret eden, ticaret yapan, kültür, eğlence, bilgi ve eğitim arayışında olan tüm kesimlerden alan bir yaşam mekânı olarak tanımlanmaktadır. Kent, trafik, yaşam, çalışma ve dinlenme gibi farklı kentsel işlevleri uyum içerisinde barındıran çok boyutlu bir yaşam alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Council of Europe, 1992).

Avrupa Kentsel Şartı'na göre Avrupa yurttaşları kent yaşamı bağlamında geniş bir haklar dizisine sahiptir. Bu haklar şu şekilde sıralanmaktadır (Council of Europe, 1992):

1. Güvenlik: Kent; suçun, şiddetin ve yasa dışı faaliyetlerin en aza indirildiği, bireylerin gündelik yaşamlarını korku duymadan sürdürebildiği güvenli bir yaşam alanı olmalıdır.

2. Kirlenmemiş ve Sağlıklı Bir Çevre: Kentlilerin, hava, su, toprak ve gürültü kirliliğinden arındırılmış, ekosistemi ve doğal kaynakları korunan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı güvence altına alınmalıdır.

3. İstihdam: Yerel ölçekte yeterli ve nitelikli istihdam olanakları yaratılarak bireylerin ekonomik yaşama katılımı, gelir elde etme ve ekonomik özgürlüklerini geliştirme imkânı sağlanmalıdır.

4. Konut: Mahremiyet ve dokunulmazlık ilkeleri gözetilerek, sağlıklı, güvenli, erişilebilir ve satın alınabilir konutların tüm kentliler için yeterli düzeyde sunulması temel bir hak olarak kabul edilmelidir.

5. Dolaşım: Kent içi ulaşım sistemi; toplu taşıma, özel araçlar, yayalar ve bisikletliler arasında denge kuran, herkesin hareket özgürlüğünü kısıtlamadan erişilebilirliği sağlayan bütüncül bir düzen içinde planlanmalıdır.

6. Sağlık: Kent, yalnızca sağlık hizmetlerine erişimi değil; beden ve ruh sağlığını destekleyen fiziksel, çevresel ve toplumsal koşulların oluşturulmasını da kapsamalıdır.

7. Spor ve Dinlenme: Yaş, gelir düzeyi veya fiziksel yeterlilik farkı gözetilmeksizin tüm bireylerin spor yapabileceği ve boş zamanlarını değerlendirebileceği kamusal alanlar ve olanaklar sağlanmalıdır.

8. Kültür: Çeşitli kültürel ve yaratıcı faaliyetlerin yalnızca tüketim değil, katılım ve üretim boyutlarıyla da erişilebilir kılınması

9. Kültürler Arası Kaynaşma: Kentler, farklı kültürel ve etnik geçmişlere sahip toplulukların karşılıklı saygı ve barış içinde bir arada yaşayabildiği çoğulcu mekânlar olarak düzenlenmelidir.

10. Nitelikli Mimari ve Fiziksel Çevre: Tarihsel mirasın korunması ile çağdaş mimarinin nitelikli biçimde uygulanması arasında denge kurularak estetik, uyumlu ve yaşanabilir kentsel mekânlar oluşturulmalıdır.

11. Kentsel İşlevlerin Uyum: Barınma, çalışma, ulaşım ve sosyal etkinlik alanları arasında kopukluk yaratılmamalı; bu işlevler kentsel yaşamı kolaylaştıracak biçimde birbiriyle ilişkili olarak planlanmalıdır.

12. Katılım: Yerel yönetim süreçlerinde çoğulcu demokrasi anlayışı esas alınmalı; kurumlar arası işbirliği, şeffaflık, bilgilendirme ve bürokrasinin azaltılması yoluyla kentlilerin karar alma süreçlerine etkin katılımı sağlanmalıdır.

13. Ekonomik Kalkınma: Yerel yönetimler, doğrudan ya da dolaylı yollarla yerel ekonomik gelişmeyi desteklemek ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunmakla sorumlu aktörler olarak değerlendirilmelidir.

14. Sürdürülebilir Kalkınma: Ekonomik büyüme hedefleri ile çevrenin korunması arasında uzun vadeli ve dengeli bir uzlaşma sağlanması, yerel yönetimlerin temel yükümlülükleri arasında yer almalıdır.

15. Mal ve Hizmetlere Erişim: Kentlilerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlere, yerel yönetimler, özel sektör ya da kamu-özel ortaklıkları aracılığıyla erişilebilir, nitelikli ve kapsayıcı biçimde ulaşmaları sağlanmalıdır.

16. Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar: Yerel doğal kaynaklar ve çevresel değerler, kentte yaşayanların ortak yararı gözetilerek, adil, verimli ve sürdürülebilir bir biçimde korunmalı ve yönetilmelidir.

17. Kişisel Bütünlük: Kent, bireylerin yalnızca fiziksel değil; sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimlerini destekleyen, kişisel refahı artıran yaşam koşullarını sunmalıdır.

18. Belediyeler Arası İşbirliği: Kentlilerin, yaşadıkları yerleşimin diğer belediyelerle ve uluslararası ağlarla kurduğu işbirliği süreçlerine katılmaları teşvik edilmeli; bu ilişkiler demokratik biçimde geliştirilmelidir.

19. Mali Yapı ve Mekanizmalar: Yerel yönetimlerin, bu hakları hayata geçirebilmek için gerekli mali kaynakları oluşturma ve kullanma konusunda yetkilendirilmesi temel bir yönetsel ilke olarak kabul edilmelidir.

20. Eşitlik: Yerel yönetimler, tüm bu hakları cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal veya ekonomik durum, siyasal görüş ya da engellilik durumu gözetmeksizin, herkes için eşit biçimde sunmakla yükümlüdür.

Sonuç olarak Avrupa Kentsel Şartı I, kentli haklarını ilk kez kapsamlı ve sistematik bir biçimde tanımlayarak, insan haklarının kentsel yaşam bağlamında ele alınmasına yönelik önemli bir normatif çerçeve sunmuştur. Şart'ta yer alan haklar, klasik insan hakları kataloglarının ötesine geçerek yaşam kalitesi, kentsel hizmetler, çevre, katılım ve yerel karar alma süreçleri gibi alanları bütüncül bir yaklaşımla kapsamakta, bu yönüyle kentli haklarının içeriksel sınırlarını genişletmektedir. Bununla birlikte belge, bu hakların hukuki bağlayıcılığı ve uygulanmasını güvence altına alacak kurumsal ve yaptırıma dayalı mekanizmalar bakımından sınırlı kalmıştır. Bu nedenle Avrupa Kentsel Şartı I, kentli haklarının normatif düzeyde tanımlandığı ancak korunması ve hayata geçirilmesine ilişkin daha güçlü araçlara duyulan ihtiyacı da açık biçimde ortaya koyan bir referans metin niteliği taşımaktadır. Söz konusu sınırlılık, sonraki dönemde kentte insan haklarını bağlayıcı bir hukuki rejime dönüştürmeden de olsa, daha açık sorumluluk tanımları, izleme yaklaşımları ve katılım mekanizmalarıyla ele almaya yönelik yeni uluslararası belge ve girişimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

3.1.3. Avrupa Kentsel Şartı II: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto – 2008

Avrupa Kentsel Şartı II, 1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı'nın Avrupa genelinde önemli ölçüde benimsenmiş olmasından hareketle, değişen toplumsal, siyasal ve çevresel koşullar doğrultusunda Şart'ın bazı maddelerinin yeniden tanımlanması ve güncellenmesi ihtiyacına yanıt olarak hazırlanmıştır. 2008 yılında kabul edilen bu yeni metin, kentlerin karşı karşıya olduğu güncel sorunları dikkate alarak, kentsel karar alma mekanizmaları, sürdürülebilirlik ve katılım ilkelerini daha güçlü biçimde merkeze almaktadır (Council of Europe, 2008).

Şart II, kent hakkı kavramına açık bir atıf yaparak, bu hakkın Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının metinlerinde giderek daha görünür hâle geldiğini belirtmektedir. Bu bağlamda “yeni kentlilik” anlayışı, kentlerin yalnızca fiziksel mekânlar değil, demokratik katılımın, toplumsal uyumun ve sürdürülebilir yaşamın üretildiği kolektif alanlar olduğu kabulü üzerine inşa edilmektedir. Manifesto, yeni kentlilik kavramını dört temel başlık altında ele almaktadır.

İlk olarak “Kentliler Olarak Kent ve Kasaba Halkları” başlığı altında, kentsel politikaların merkezinde kentlilerin yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. “Kentler ve kasabalar kentlilerine aittir” yaklaşımından hareket eden bu bölüm, sorumlu, aktif ve bilgili kentliler olmaksızın kent yaşamının tam anlamıyla gerçekleşmeyeceği düşüncesini benimsemektedir. Bu çerçevede kent konseyleri, yerel referandumlar ve benzeri doğrudan demokrasi mekanizmaları teşvik edilmekte; kentlilerin bilgilendirilmesi, kamusal tartışma ortamlarının güçlendirilmesi ve planlama süreçlerinde halkla işbirliği esas alınmaktadır. Katılımcılık anlayışı, kentsel yaşama katkıda bulunan göçmenleri de kapsayacak biçimde genişletilmekte; yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden azami ölçüde yararlanılması önerilmektedir (Council of Europe, 2008).

İkinci başlık olan “Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar”, küresel çevre krizi ve iklim değişikliği bağlamında kentlerin yalnızca kendi yerel çevrelerini değil, aynı zamanda küresel çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve yönetilmesinde de önemli sorumluluklar üstlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Arazi kullanımının denetim altına alındığı, plansız büyümenin sınırlandırıldığı ve ulaşım politikalarında otomobil bağımlılığının azaltıldığı kentler, bu başlığın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Böylece sürdürülebilirlik, çevresel duyarlılıkla sınırlı olmayan, bütüncül bir kentsel politika alanı olarak ele alınmaktadır.

Üçüncü başlık olan “Uyumlu Kentler ve Kasabalar”, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca çevresel korumayla değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve sosyal adalet ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, yerel ölçekte ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlar arasında dengeli bir uzlaşının sağlanması zorunlu görülmektedir. Herkesin iyi bir yaşam kalitesine erişebildiği; özellikle eğitim, sağlık, kültür ve konut alanlarında yalnızca hizmete değil, nitelikli hizmete ulaşabildiği kentler hedeflenmektedir. Sosyo-mekânsal ayrışmanın olmadığı, dışlayıcı değil kapsayıcı yerleşimlerin oluşturulması için kentsel politikaların temel amacının sosyal ve mekânsal uyum olması gerektiği vurgulanmaktadır (Council of Europe, 2008).

Son olarak “Bilgi Temelli Kentler ve Kasabalar” başlığı altında, katılımcı demokrasinin bilgiye dayalı bir yerel yönetim anlayışıyla mümkün olabileceği belirtilmektedir. Dijital teknolojilere, akıllı mekânlara ve yenilikçi altyapılara yapılan yatırımların önemi vurgulanırken; kentlerin ve kasabaların eğitim ve araştırma sistemleri ile üretim süreçleri arasında bilgi transferini kolaylaştıran, yaygın ve sürekli işbirliği ağlarına ev sahipliği yapması gerektiği ifade edilmektedir. Bu yönüyle bilgi, yeni kentliliğin hem yerel karar alma süreçleri hem de kalkınma boyutunun temel unsuru olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Kentsel Şartı II, kentli haklarının uluslararası belgelerde geçirdiği dönüşümü yansıtan önemli bir metindir. 1992 tarihli Şart’ta yaşam kalitesi ve kentsel hizmetler çerçevesinde ele alınan kentli hakları, bu metinde katılım, sürdürülebilirlik ve toplumsal uyum gibi başlıklar etrafında daha kapsamlı bir biçimde yeniden tanımlanmıştır. Ancak bu kavramlar, çoğu zaman kentteki iktidar ilişkilerini ve karar alma süreçlerindeki eşitsizlikleri açık biçimde tartışmadan ele alınmaktadır.

Manifesto, kentleri yalnızca hakların sunulduğu mekânlar olarak değil, hakların birlikte üretildiği alanlar olarak kavramsallaştırmaktadır. Ne var ki bu ortak üretim sürecinde kimin söz sahibi olduğu, kararların hangi aktörler tarafından alındığı ve kamusal sorumluluğun nasıl belirlendiği soruları büyük ölçüde belirsiz bırakılmaktadır. Bu nedenle metin, katılımı vurgulamakla birlikte, bu katılımın hesap verebilirlik, temsil ve bağlayıcı yükümlülükler temelinde nasıl işleyeceğini netleştirmemektedir.

Avrupa Kentsel Şartı II’nin bağlayıcı bir hukuki niteliğe sahip olmaması, kentli haklarının korunması ve uygulanmasını büyük ölçüde ilkesel bir düzeyde bırakmaktadır. Bu durum, kentte insan haklarının daha açık sorumluluk tanımları, izleme ve denetim mekanizmaları ile ele alındığı küresel belgelerin önemini artırmakta; Avrupa ölçeğindeki normatif yaklaşımın, yerel uygulamaya doğrudan odaklanan daha güçlü uluslararası çerçevelerle tamamlanması gereğini ortaya koymaktadır.

3.1.4. Avrupa Kentsel Şartı III: Dönüşümler Çağında Kentsel Yaşam – 2023

Avrupa Kentsel Şartı III, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından 2023 yılında kabul edilmiş olup, 1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı ve 2008 tarihli Avrupa Kentsel Şartı II'nin ardından Şart'ın ikinci kapsamlı revizyonunu temsil etmektedir. Yeni metin, özellikle 2008 sonrasında hızlanan dijitalleşme, derinleşen toplumsal eşitsizlikler, iklim değişikliğinin artan etkileri ve Covid-19 küresel sağlık krizinin kent yaşamı üzerindeki dönüştürücü sonuçlarını dikkate alarak, Avrupa kentlerine ilişkin ilkesel çerçeveyi güncellemeyi amaçlamaktadır (Council of Europe, 2023).

Şart III, son on beş yılda kentlerin karşı karşıya kaldığı çok boyutlu krizlerin, sürdürülebilir dayanışma ve kolektif eylem olmaksızın yönetilemeyeceğini vurgulamaktadır. Özellikle pandemi sürecinde yerel yönetimlerin oynadığı kritik rolün altı çizilmekte, bu sürecin, daha dayanıklı, birbirine bağlı ve kapsayıcı toplumlar inşa etmek için önemli bir fırsat sunduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda yeni Şart, kentlerin krizlere karşı yalnızca dirençli değil, aynı zamanda demokratik ve adil biçimde yeniden örgütlenmesi gereğine işaret etmektedir.

Avrupa Kentsel Şartı III'ün temel özelliklerinden biri, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile açık ve sistematik bir uyum hedefi benimsemesidir. Şart, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini merkeze alırken, bu ilkeleri SKA'nın yerel düzeyde uygulanmasını destekleyecek ortak değerler bütünü içinde yeniden tanımlamaktadır. Böylece kentler, yalnızca hizmet sunan idari birimler olarak değil, küresel sürdürülebilirlik hedeflerinin hayata geçirildiği temel siyasal ve toplumsal mekânlar olarak konumlandırılmaktadır (Council of Europe, 2023).

Şart III, “yeni kentlilik” anlayışını, Kongre'nin dayanıklı, demokratik, birbirine bağlı ve dijital toplumları destekleme öncelikleriyle ilişkilendirerek ele almakta ve modern kent yaşamını altı ana tema altında yapılandırmaktadır. Her bir tema, ilgili alanı derinleştiren alt başlıklarla birlikte ele alınmaktadır.

İlk olarak demokrasi ve halkın katılımı teması, kent yaşamının demokratik niteliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda serbest seçimler, katılım ve danışma mekanizmaları, ifade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, dolaşım özgürlüğü, kapsayıcılık ve ayrımcılık yapmama ilkeleri öne çıkarılmaktadır. Cinsiyet eşitliği ve gençlerin yerel karar alma süreçlerine katılımı da bu temanın ayrılmaz unsurları olarak ele alınmaktadır.

İkinci tema olan sosyal haklar ile kültürel ve ekonomik kalkınma, kentlerin toplumsal refah üretme kapasitesine odaklanmaktadır. Sağlık, barınma,

eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve refah hizmetleri; kültür ve kültürlerarası diyalog; yerel ekonomik kalkınma ve altyapı; mimari kalite, kültürel mirasın korunması ile spor ve eğlence olanakları bu başlık altında bütüncül bir haklar ve hizmetler alanı olarak tanımlanmaktadır.

Üçüncü tema, sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunması ve iklim değişikliği başlığı altında ele alınmaktadır. Şart III, çevresel koruma ve iklim kriziyle mücadelenin yerel düzeyde temel bir sorumluluk olduğunu vurgulamakta; doğal zenginliklerin ve kaynakların korunması, sürdürülebilir ulaşım politikaları ve çevresel karar alma süreçlerine katılım gibi konuları bu çerçevede ele almaktadır.

Dördüncü tema olan dürüstlük ve yolsuzluğun önlenmesi; kamusal karar alma süreçlerinde etik, şeffaflık ve hesap verebilirlik boyutlarına odaklanmaktadır. Etik kuralların oluşturulması, çıkar çatışmalarının önlenmesi, kamu ihalelerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, demokratik yerel yönetimin vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanmaktadır.

Beşinci tema, güvenlik ve suçun önlenmesi, kentlerin yalnızca güvenli mekânlar olmasını değil, aynı zamanda krizlere ve risklere karşı dayanıklı yapılar geliştirmesini hedeflemektedir. Suç önleme politikaları, toplumsal güvenlik ve kentsel esneklik bu başlık altında birlikte ele alınmaktadır.

Son olarak dijitalleşme ve yapay zekâ teması, Avrupa Kentsel Şartları tarihinde ilk kez bu ölçekte yer almaktadır. Akıllı şehirler ve e-yönetişim uygulamaları, dijital eşitlik, dijital risklerin değerlendirilmesi ve azaltılması, kişisel verilerin korunması ve mahremiyet hakkı bu temanın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu yönüyle Şart III, dijital dönüşümün kent yaşamında yarattığı fırsatları ve riskleri insan hakları ve demokrasi perspektifiyle birlikte ele almaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Kentsel Şartı III, kentli haklarını ve kentsel yaşam kalitesini, dijitalleşme, iklim krizi ve toplumsal eşitsizlikler gibi çağdaş dönüşümler ışığında yeniden tanımlayan; Avrupa Kentsel Şartları dizisini günümüz koşullarına uyarlayan kapsamlı bir rehber sunmaktadır. Şart, kentli hakları yaklaşımını sürdürürken, kent hakkı tartışmalarıyla da örtüşen biçimde, kentleri demokratik, kapsayıcı ve sürdürülebilir yaşam alanları olarak yeniden düşünmeye davet etmektedir. İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesini Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile ilişkilendiren bu yaklaşım, kentleri yalnızca hizmet sunumunun gerçekleştiği idari birimler olarak değil, küresel normların yerel düzeyde somutlaştığı temel siyasal ve toplumsal mekânlar olarak

konumlandırmaktadır. Bununla birlikte Şart III, önceki metinlerde olduğu gibi bağlayıcı bir hukuki statüye sahip olmamakta; kentli haklarının korunması ve uygulanmasına ilişkin yükümlülükleri ağırlıklı olarak ilkesel ve yönlendirici bir çerçevede tanımlamaktadır. Bu yönüyle belge, kentli haklarının içeriksel olarak genişlediğini ve güncellendiğini ortaya koyarken, bu hakların etkin biçimde güvence altına alınabilmesi için çok düzeyli karar alma süreçleri, güçlü kurumsal mekanizmalar ve bağlayıcı normlara duyulan ihtiyacı da hatırlatmaktadır.

3.2. Küresel Düzeyde Belgeler

3.2.1. Dünya Kent Hakkı Şartı – 2005

Dünya Kent Hakkı Şartı, kent hakkı kavramını açık biçimde adlandıran ve tanımlayan ilk küresel belgelerden biri olarak kabul edilmektedir. 2005 yılında, Birleşmiş Milletler sistemiyle ilişkili kurumların (BM-Habitat ve UNESCO) eşlik ettiği çok aktörlü bir süreç sonucunda hazırlanan Şart, kenti ortak bir kamusal değer olarak ele almakta ve kentte yaşayan herkesi, yurttaşlık statüsünden bağımsız biçimde, hak öznesi olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle metin, kent hakkını bireysel değil, kolektif bir insan hakkı olarak formüle etmektedir.

Şart'ın ortaya çıkışı, 2001 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde düzenlenen ilk Dünya Sosyal Forumu'nda "Kimin Kenti?", "Nasıl Bir Yönetim?" ve "Nasıl Bir Kent?" başlıkları altında yürütülen tartışmalara dayanmaktadır. Bu tartışmalar, kent hakkının uluslararası düzeyde tanınmasına yönelik önemli bir süreci başlatmış, Habitat International Coalition (HIC) öncülüğünde, özellikle Latin Amerika'dan güçlü bir katılımı sivil toplum örgütleri, aktivistler, insan hakları savunucuları ve akademisyenler bir araya gelerek Dünya Kent Hakkı Şartının taslak yazım sürecini başlatmıştır (HIC, 2005). Taslak metin, Amerika Kıtası Sosyal Forumu (Quito, 2004), Dünya Kent Forumu (Barcelona, 2004) ve Dünya Sosyal Forumu (Porto Alegre, 2005) gibi uluslararası platformlarda tartışılarak olgunlaştırılmış ve Eylül 2005'te Barcelona'daki buluşma öncesinde son hâlini almıştır.

Dünya Kent Hakkı Şartı'nda kent hakkı, "kentlerin sürdürülebilirlik, demokrasi, hakkaniyet ve sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda adil biçimde kullanılması" olarak tanımlanmakta (World Charter for the Right to the City, 2005: md. 1.1); bu hak, uluslararası düzeyde kabul görmüş sivil, siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve çevresel hakların bütününe kapsayan bir çerçeve olarak ele alınmaktadır (World Charter for the Right to the City, 2005: md. 1.2). Bu doğrultuda barınma, çalışma, sendikal haklar, sosyal güvenlik, sağlık, temiz suya ve enerjiye erişim, ulaşım, yeterli beslenme ve

giyinme olanakları, bilgiye erişim, siyasal katılım, güvenli yaşam, adalete erişim ve temel özgürlükler kent hakkının politika ve uygulama alanı içerisinde tanımlanmaktadır. Metinde ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğine ve dezavantajlı grupların korunmasına yönelik açık vurgular yer almaktadır.

Şart'ın temel amacı, kentlerin toplumsal adalet ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda, adil kullanım hakkı temelinde yeniden yapılandırılmasına ilişkin bütüncül bir normatif çerçeve oluşturmak ve kent hakkının Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde hukuki bir statü kazanmasını sağlamaktır. Her ne kadar metin BM-Habitat ve UNESCO'nun çeşitli etkinlik ve yayınlarında yer bulmuş olsa da, BM İnsan Hakları Sözleşmeleri arasında bağlayıcı bir belge statüsü kazanamamıştır. Buna karşın, taslak yazım süreci boyunca gerçekleştirilen uluslararası buluşmalar, daha sonra Habitat III sürecinde etkin bir rol üstlenecek olan Kent Hakkı Küresel Platformunun oluşmasına zemin hazırlamıştır (HIC, 2005).

Dünya Kent Hakkı Şartı, uluslararası sözleşmelerde dağınık biçimde düzenlenen ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar ile çevre hakkını "kent hakkı" başlığı altında bütüncül ve görünür bir hukuki çerçevede yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda kent hakkı; çocuklar, kadınlar, yaşlılar, yoksullar, düşük gelirli, evsizler, engelliler, etnik azınlıklar, göçmenler, mülteciler ve zorla yerinden edilmiş kişiler dâhil olmak üzere tüm kent sakinlerinin, ayrımcılığa uğramaksızın kentin sunduğu olanaklara eşit erişimini, yerel yönetime demokratik katılımını ve temel hak ve özgürlüklerinin güçlendirilmesini içeren kolektif bir hak olarak kurgulanmaktadır. Ayrıca kentsel projeler ve yatırımların kent sakinlerinin yararını gözetmesi; özel ve kamusal mekânlar ile kamu mülkiyetinin kullanımının ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları ihlal etmemesi gerektiği açıkça vurgulanmaktadır (HIC, 2005).

Metin, kent hakkını yedi temel ilke etrafında sistematik biçimde yapılandırmaktadır: 1- Kentin demokratik yönetimi, 2- Kentin toplumsal işlevi, 3- Mülkiyetin toplumsal işlevi, 4- Vatandaşlık haklarına etkin erişim, 5- Ayrımcılık yapmama, eşitlik ve içermeye, 6- Dezavantajlı grup ve bireylerin özel olarak korunması ve 7- Özel sektörün toplumsal sorumluluğu. Bu yönüyle Dünya Kent Hakkı Şartı, kent hakkını yalnızca söylemsel bir talep olarak değil, normatif ve siyasal bir hak rejimi kurma iddiası taşıyan önemli bir uluslararası girişim olarak değerlendirilmektedir (HIC, 2005).

Sonuç olarak Dünya Kent Hakkı Şartı, kent hakkını kolektif ve dönüştürücü bir siyasal talep olarak adlandırmakla birlikte, bu talebi uluslararası insan hakları rejimiyle uyumlu bir çerçevede yeniden tanımlamaktadır. Şart, kentte yaşayan herkesi hak öznesi olarak tanımlayarak, insan haklarının

kentsel yaşam bağlamında bütüncül bir çerçevede ele alınmasını sağlamış; barınma, çevre, katılım, sosyal adalet ve ayrımcılık yasağı gibi alanları tekil hak başlıkları olmaktan çıkarak kentsel ölçekte ilişkilendirmiştir. Bununla birlikte belgenin hukuki bağlayıcılıktan yoksun olması ve Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmeleri arasında yer almaması, kentte insan haklarının korunmasına ilişkin daha kurumsal ve uygulanabilir normatif araçlara duyulan ihtiyacı da görünür kılmıştır. Bu yönüyle Dünya Kent Hakkı Şartı, kentli haklarının uluslararası belgelerde daha açık yükümlülükler, izleme mekanizmaları ve yerel yönetim sorumlulukları çerçevesinde ele alınmasına zemin hazırlayan, içeriksel açıdan güçlü ancak kurumsal açıdan sınırlı bir referans metin olarak değerlendirilebilir.

3.2.2. Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem – 2011

“Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem”, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler (UCLG) örgütünün öncülüğünde hazırlanmış ve kent ölçeğinde insan haklarının kurumsallaştırılmasına yönelik bir belge olarak kabul edilmiştir. Şart, kenti tüm sakinlerinin ortaklaşa sahip olduğu kolektif bir mekân olarak tanımlamakta, kent sakinlerinin toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve çevresel boyutlarda insan onuruna yakışır bir yaşam sürebilmeleri için gerekli koşullara sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır (UCLG, 2011).

Kent hakkı kavramı, Şart-Gündem’de “Haklar ve Yükümlülükler Gündemi” başlığı altında ele alınmakta ve ilk maddede çok boyutlu bir biçimde tanımlanmaktadır. Buna göre, tüm kent sakinleri, herkes için yeterli yaşam koşullarını güvence altına alan ve yerel otoritelerle sakinler arasında dayanışmaya dayalı bir birlikteliği mümkün kılan bir kente sahip olma hakkına sahiptir. Kadınlar ve erkekler, kent yaşamının tam ve eşit özneleri olarak, Şart’ta tanımlanan haklardan ayırım gözetilmeksizin yararlanırlar. Ayrıca kent sakinleri, barışçıl bir birlikte yaşamı sağlamak amacıyla kentsel alanların planlanması, yapılandırılması ve koordinasyonuna katılma hakkına sahiptir. Bu katılım, kentlilerin aktif özne olmalarını mümkün kılan alanlara ve kaynaklara erişimle desteklenmeli; çalışma ve ortak kullanım alanları, çoğulculuk ilkesine ve başkalarının değerlerine saygı temelinde düzenlenmelidir. Öte yandan Şart, kentin, sakinlerinin haklarını kullanabilmeleri için gerekli tüm araçları sunmakla yükümlü olduğunu belirtirken, kent sakinlerinin de diğer bireylerin hak ve onuruna saygı gösterme sorumluluğunu taşıdığını açıkça ifade etmektedir (UCLG, 2011).

Şart-Gündem, toplam on iki maddeden oluşmakta ve her bir maddeye eşlik eden eylem planlarıyla, kent politikalarında ve uygulama düzeyinde

atılması gereken somut adımları ortaya koymaktadır. Bu yönüyle belge, yalnızca ilkesel bir çerçeve sunmakla kalmamakta, aynı zamanda uygulanabilirlik iddiası taşımaktadır. Şart'ta yer alan on iki temel hak şu şekilde sıralanmaktadır: (1) Kent Hakkı, (2) Katılımcı Demokrasi Hakkı, (3) Kentte Huzur ve Güvenlik Hakkı, (4) Kadınlar ve Erkekler Arasında Eşitlik Hakkı, (5) Çocukların Hakları, (6) Erişilebilir Kamu Hizmetleri Hakkı, (7) Din, Vicdan, Düşünce ve Bilgi Özgürlüğü, (8) Barışçıl Gösteri, Örgütlenme ve Sendika Kurma Hakkı, (9) Kültürel Haklar, (10) Konut ve İkamet Hakkı, (11) Temiz Su ve Gıdaya Erişim Hakkı ve (12) Sürdürülebilir Kentsel Büyüme Hakkı (UCLG, 2011).

Bununla birlikte, Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem, kent hakkını daha sınırlı ve yönetsel bir çerçevede ele almaktadır. Belge, özellikle 1990'lı yılları, yerel yönetimlerin devletlerin demokratik niteliğinin temel dayanakları olarak tanınmaya başlandığı bir dönüm noktası olarak değerlendirmekte, yerel yönetimlerin kamu hizmetlerinin sunumu ile eğitim, sağlık ve konut politikalarının uygulanmasında kilit aktörler olduğuna vurgu yapmaktadır. Kentler, bu bağlamda, insan haklarının hayata geçirilmesinde temel sorumluluğu üstlenen yönetsel birimler olarak konumlandırılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, aynı zamanda eleştirel bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Refah devleti anlayışının gerilemesiyle birlikte, merkezi devletin eğitim, sağlık ve konut gibi temel alanlardaki yükümlülüklerini yerel yönetimlere devretmesi, neoliberal devlet politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Merkezi devletin bu alanlardan çekilmesi, mali ve kurumsal kapasiteleri sınırlı olan yerel yönetimlerin söz konusu hizmetleri etkin biçimde sunmasını zorlaştırmış; sonuçta kamu hizmetlerinin giderek özelleştirilmesi ve taşeronlaştırılması yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu durum, kent hakkının kamusal ve kolektif niteliğini zayıflatan yapısal bir gerilim alanı yaratmaktadır (UCLG, 2011; Harvey, 2015).

Sonuç olarak Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem (UCLG, 2011), kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla normatifleşme sürecinde, yerel karar alma süreçlerini ve uygulama boyutunu en açık biçimde öne çıkaran metinlerden biri olarak değerlendirilebilir. Şart-Gündem, insan haklarını kent ölçeğinde tanımlamakla yetinmeyerek, yerel yönetimleri bu hakların hayata geçirilmesinde asli sorumluluk taşıyan kurumsal aktörler olarak konumlandırmakta, eylem planları ve izleme mekanizmalarıyla normatif ilkeleri uygulamaya dönük bir çerçeveye taşımaktadır. Bu yönüyle belge, önceki metinlerde ağırlık kazanan ilkesel ve içeriksel hak tanımlarını, yönetsel kapasite, yerel sorumluluk ve politika uygulamalarıyla ilişkilendirerek kentli haklarının kurumsallaşmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, merkezi devletin yükümlülüklerinin yerel düzeye devri bağlamında

ortaya çıkan yapısal gerilimler, kentte insan haklarının korunmasının yalnızca yerel karar alma mekanizmalarına indirgenemeyeceğini de göstermektedir. Dolayısıyla Şart-Gündem, kentli haklarının uygulanabilirliğini güçlendiren önemli bir normatif araç olmakla birlikte, bu hakların güvence altına alınmasının çok düzeyli karar alma süreçleri ve merkezi–yerel sorumluluk paylaşımı çerçevesinde yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koyan bir belge niteliğindedir.

3.2.3. BM-Habitat Belgeleri ve Yeni Kentsel Gündem – 1976-2016

Küresel belge setini tamamlayıcı nitelikte değerlendirilmesi gereken bir diğer küresel çerçeve, BM-Habitat tarafından geliştirilen politika belgeleri ve ilkesel metinlerdir. Birleşmiş Milletler bünyesinde kentleşme, barınma ve sürdürülebilir kentsel gelişim alanlarında faaliyet gösteren BM-Habitat, insan haklarının kentsel ölçekte hayata geçirilmesine yönelik küresel politika çerçevelerinin oluşturulmasında merkezi bir rol üstlenmektedir (UN-Habitat, 2009). Bu çerçeve, kentli haklarını doğrudan bağlayıcı bir hak kataloğu biçiminde tanımlamaktan ziyade; barınma, temel hizmetlere erişim, katılım, yerel kapasite ve desantralizasyon gibi başlıklar üzerinden, yerel düzeyde uygulanabilir politika yönelimleri geliştirmeyi amaçlayan uygulamaya dönük bir perspektif sunmaktadır.

BM-Habitat koordinasyonunda şekillenen bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler’in insan yerleşimleri alanındaki temel platformunu oluşturan Habitat Konferansları aracılığıyla kurumsallaşmıştır. İlk olarak 1976 yılında Vancouver’da düzenlenen Habitat I Konferansı barınma ve insan yerleşimleri sorunlarını küresel gündeme taşıırken; 1996 yılında İstanbul’da gerçekleştirilen Habitat II Konferansı sürdürülebilir kentleşme ve yerel yönetimlerin rolünü öne çıkarmıştır (UN-Habitat, 1996). Bu sürecin devamı niteliğindeki Habitat III Konferansı’nda kabul edilen Yeni Kentsel Gündem, kentlerin kapsayıcı, güvenli, dirençli ve sürdürülebilir biçimde gelişmesini hedefleyen güncel küresel politika çerçevesini ortaya koymuştur (UN-Habitat, 2016). Yeni Kentsel Gündem, yerel yönetimlerin insan haklarının hayata geçirilmesindeki rolünü güçlendirmeyi amaçlamakla birlikte, önceki UN-Habitat metinlerinde olduğu gibi bağlayıcı hukuki yükümlülükler ve yaptırım mekanizmaları öngörmemekte, kentli haklarının korunması ve uygulanmasını büyük ölçüde ulusal ve yerel düzeydeki siyasal iradeye bırakmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışma, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla aşamalı bir normatif inşa sürecinden geçtiğini göstermektedir. İncelenen metinler birlikte okunduğunda, süreç; hakların kent ölçeğinde hayata geçirilebilmesi için gerekli kurumsal ön koşulların (yerel özerklik, mali yeterlilik, karar alma kapasitesi) tanımlanmasıyla başlamakta, kentsel yaşam kalitesi ekseninde hak alanlarının sistematik biçimde görünür kılınması ile genişlemekte, kent hakkı gibi kolektif bir hak iddiasının küresel düzeyde formüle edilmesiyle siyasal bir ufuk kazanmaktadır. Devamında, Avrupa Kentsel Şartı II ile katılım, sürdürülebilirlik, toplumsal uyum ve bilgi temelli yaklaşımlar üzerinden “yeni kentlilik” perspektifi güçlenmekte; UCLG Şart–Gündem’de ise haklar, eylem planları ve izleme iddiası aracılığıyla uygulama boyutuna bağlanmaktadır. Son dönemde Avrupa Kentsel Şartı III, dijitalleşme ve yapay zekâ dâhil olmak üzere yeni risk alanlarını hak gündemine ekleyerek, çoklu krizler çağında kentli haklarını demokrasi–haklar–hukukun üstünlüğü hattında güncellemektedir.

Bu kronolojik hat, aynı zamanda kentli haklarının uluslararası düzeyde iki tamamlayıcı kanaldan ilerlediğini de ortaya koymaktadır. Avrupa Konseyi eksenli belgeler, kentli haklarını yaşam kalitesi, yerel demokrasi ve katılım temelinde güçlü bir normatif dil ile kurarken; BM-Habitat süreci ve UCLG gibi küresel çerçeveler, hakları daha çok yerel uygulama kapasitesi, politika araçları ve eylem/izleme gündemi üzerinden ele almaktadır. Böylece kentli hakları, bir yandan insan haklarının mekânsal boyutunu görünür kılan bir referans çerçeve üretmekte, diğer yandan hakların “kentte nasıl hayata geçirileceği” sorusunu yerel ölçeğe taşımaktadır.

Bununla birlikte bulgular, kentli hakları rejiminin iki yapısal gerilim hattı üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Birinci gerilim, metinlerin önemli bölümünün yumuşak hukuk niteliği taşımasıdır: Belgeler kapsamlı bir hak dili üretse de bağlayıcı yükümlülükler, yaptırım ve etkili başvuru yolları çoğu zaman sınırlı kalmaktadır. Bu durum, hakların korunmasını ulusal hukuka aktarım, idari kapasite, siyasal irade ve yerel düzeyde kurumsallaşma derecesine bağımlı hâle getirmektedir. İkinci gerilim ise neoliberal yerelleşmenin yarattığı yetki–kaynak–sorumluluk dengesizliğidir: Merkezî devletin bazı sosyal yükümlülükleri yerel düzeye devrettiği koşullarda, bu devrin yeterli mali kaynak ve eşitleme mekanizmalarıyla desteklenmemesi, kentli haklarının pratikte piyasalaşma/özelleştirme baskıları altında aşınmasına yol açabilmektedir.

Bu çerçevede çalışma, kentli haklarının geleceğinin yeni hak başlıklarının eklenmesinden çok, mevcut hakların nasıl uygulanabilir ve izlenebilir hâle

getirileceği sorusunda yoğunlaştığını savunmaktadır. Kentli haklarının “iyi niyetli bir politika sözlüğü”ne indirgenmemesi; açık görev–yetki–sorumluluk ilişkilerine dayalı çok düzeyli bir hukuki çerçevenin kurulmasına, yerel düzeyde hak temelli izleme ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesine ve mali özerkliğin kaynak adaletiyle birlikte ele alınmasına bağlıdır. Aksi hâlde kentli hakları, kent mekânında artan eşitsizlikleri dönüştüren bir hak rejimi olmaktan ziyade, bu eşitsizlikler karşısında sınırlı bir normatif referans olarak kalma riskini taşımaktadır.

Sonuç olarak kentli hakları belgeleri, insan haklarının kent ölçeğinde somutlaştığını güçlü biçimde tescil eden bir normatif damar oluşturmuştur; bu damar 2023 sonrası dönemde dijitalleşme ve iklim krizi gibi yeni risk alanlarıyla daha da genişlemektedir. Ancak bu genişleme, bağlayıcılık, kurumsal kapasite ve kaynak adaletiyle desteklenmediğinde, kentli haklarının uygulanabilir bir hak rejimi olmaktan çok rehber ilkeler düzeyinde kalma riski sürmektedir. Dolayısıyla kentli haklarının geleceği, uluslararası metinlerin ürettiği normatif çerçevenin yerel demokrasiyi güçlendiren, izlenebilir ve hesap verebilir uygulama araçlarıyla bütünleştirilmesine bağlıdır.

Kaynakça

- Brenner, N. (2019). *New urban spaces: Urban theory and the scale question*. Oxford University Press.
- Brenner, N., & Schmid, C. (2015). Towards a new epistemology of the urban? *City*, 19(2–3), 151–182.
- Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government*. <https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3>
- Council of Europe. (1992). *European Urban Charter: A better quality of life in towns and cities*. <https://rm.coe.int/168071923d>
- Council of Europe. (2008). *Manifesto for a new urbanity: European Urban Charter II*. <https://rm.coe.int/urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity-publication-a5-58-pages-/168095e1d5>
- Council of Europe. (2023). *European Urban Charter III (2023): Urban living in the era of transformations*. <https://rm.coe.int/cg-gov-2023-1-04-european-urban-charter-iii-en/1680aa8a9d>
- Habitat International Coalition. (2005). *Toward a World Charter for the Right to the City*. <https://hic-net.org/toward-a-world-charter-for-the-right-to-the-city/>
- World Charter for the Right to the City (2005). <https://www.uclg-cisdp.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/WorldCharterRighttoCity.pdf>
- Harvey, D. (2015). *Asi şehirler*. Metis Yayınları.
- Keleş, R. (2023). *Yerinden yönetim ve siyaset*. Cem Yayınevi.
- Lefebvre, H. (2017). *Şehir hakkı*. Sel Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2016). *Dünya’da ve Türkiye’de kent-kır karşıtlığı yok olurken yerleşmeler için temsiller*. İdealkent Yayınları.
- UCLG. (2011). *Global Charter-Agenda for Human Rights in the City*. https://www.uclg-cisdp.org/sites/default/files/UCLG_Global_Charter_Agenda_HR_City_0.pdf
- UN-Habitat. (1996). *The Habitat Agenda: Goals and principles, commitments and the global plan of action*. <https://habitat3.org/wp-content/uploads/The-Habitat-Agenda-Goals-and-Principles-Commitments-and-the-Global-Plan-of-Action-2003.pdf>
- UN-Habitat. (2009). *International guidelines on decentralization and access to basic services for all*. <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/International%20Guidelines%20on%20Decentralization%20and%20Access%20to%20Basic%20Services%20for%20all.pdf>

UN-Habitat. (2016). *New Urban Agenda*. <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>

Yönetişim Kalitesi ve Sürdürülebilir Piyasaların Kurumsal Sınırları: Türkiye’den Kanıtlar

Hamdullah Dönmez¹

Zeynep Karhan²

Özet

Bu kitap bölümü, temel gösterge olarak reel kişi başına GSYİH’yi kullanarak, veri analitiğine dayalı bir bakış açısıyla yönetim kalitesinin Türkiye’nin sürdürülebilir ekonomik performansı üzerindeki etkisini incelemektedir. Kurumsal yapıların sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin uygulanabilirliği için kritik bir temel oluşturduğu varsayımından yola çıkan analiz, Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Yönetişim Göstergelerini (WGI) kullanmaktadır. İyi yönetişimin gelir üzerindeki etkisi, Doğrusal Olmayan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (NARDL) modeli kullanılarak analiz edilmiştir. F-sınır testi sonuçları, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Uzun vadeli NARDL tahminlerine göre, pozitif yönetim şokları reel kişi başına GSYİH’yi yaklaşık %3,15 oranında azaltırken, negatif yönetim şokları yaklaşık %0,30 oranında bir azalmaya yol açmaktadır. Bu bulgu, yönetim kalitesindeki iyileşmelerin her koşulda sürdürülebilir piyasa sonuçları yaratmayabileceğini ve firmalar, yatırımlar ve piyasa dinamikleri üzerinde kısa vadeli uyum maliyetleri getirebileceğini göstermektedir. Ayrıca, ihracat hacmi endeksindeki %1’lik bir değişim, kişi başına düşen reel GSYİH’yi %0,60 oranında artırırken, doğrudan yabancı yatırım ve brüt sermaye oluşumundaki %1’lik bir değişim sırasıyla %0,11 ve %0,10’luk artışlara yol açmaktadır. Genel olarak, bulgular Türkiye’de iyi yönetim ile ekonomik büyüme arasında asimetric bir ilişki olduğunu ortaya koymakta ve yönetim göstergelerindeki hem iyileşmelerin hem de bozulmaların ekonomik performansı daraltıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Çalışma, yönetim-büyüme ilişkisinin varlığını doğrulamakta ve bu ilişkinin doğası gereği asimetric olduğunu göstermektedir.

- 1 Bilim Uzmanı, MEB, Diyarbakır, Türkiye, hdonmez8588@gmail.com Orcid ID: 0009-0000-9141-1611
- 2 Doktora Öğrencisi, Van YÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, zeynepkarhann@gmail.com , Orcid ID: 0000-0001-6574-6936

1. Giriş

İktisat yazınının temel tartışma konularından biri olan bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha hızlı büyüdüğü sorusu, son yıllarda kurumsal iktisatçılar tarafından da ele alınmaktadır. Neoklasik büyüme yaklaşımlarının aksine, kurumsal iktisadi düşünceye göre iyi ve güçlü kurumlar ekonomik performansı olumlu yönde etkilerken, kötü ve zayıf kurumlar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi doğrudan veya dolaylı yollarla gerçekleşebilir. Bu alanda yapılan birçok çalışma, özellikle zayıf kurumsal yapıların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Örneğin, Acemoğlu vd. (2001, 2003), kötü kurumların yatırım ve ekonomik gelişmeye zarar verdiğini belirterek, kurumsal yapının zayıf olduğu ülkelerde daha fazla ekonomik istikrarsızlık yaşandığını ileri sürmüşlerdir. Yazarlara göre, kurumsal açıdan zayıf toplumlarda politikacılar üzerindeki kısıtlamalar yetersiz olduğundan, politik gücü kontrol edenler büyük kazanımlar elde ederken, kontrol edemeyenler kayba uğrar. Ayrıca, zayıf kurumsal yapılarda politik gücü ele geçirmek için gruplar arasında çatışma yaşanacak ve bu durum politik ve ekonomik karmaşaya yol açacaktır. Bunun yanı sıra, zayıf kurumlar nedeniyle sözleşmeye dayalı düzenlemeler daha kusurlu olacak ve ekonomik ilişkiler şoklara karşı daha hassas hale gelecektir (Artan ve Hayaloğlu, 2014, s.349).

Ülke ekonomilerinde, siyasal ve toplumsal ortamın yani kurumsal yapının düzeyi, kaynakların etkin kullanımı ve dağılımı açısından kritik bir rol oynamaktadır. Mülkiyet haklarının güvence altına alınması, yolsuzluk algısının düşük olması, politik ve ekonomik hakların korunması, siyasal istikrarın sağlanması ve hukukun üstünlüğünün tesisi gibi unsurlar, bu yapının temel bileşenlerindendir. Etkin işleyen bir kurumsal yapı, kaynak israfını önleyerek, piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırarak, belirsizlikleri azaltıp işlem maliyetlerini düşürerek, pozitif dışsallıklar yaratmakta ve yatırımlar için güvenli bir ortam sunarak girişimcileri üretken yatırımlara yönlendirmektedir. Başka bir ifadeyle, bir ülke ekonomisinde uzun vadeli ve sürdürülebilir ekonomik büyüme, ancak kurumsal yapının üretim ve yatırım kararlarını teşvik edebilme kapasitesi ölçüsünde mümkün olmaktadır (Pamuk, 2014, s. 40-41). Bu bağlamda, kurumsal iktisat yaklaşımı ve ekonomik büyüme literatürü, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme ve gelir düzeyi farklılıklarının temelinde, fiziki ve beşeri sermaye birikimindeki farklılıklardan ziyade, kurumların ve kurumsal yapıların kalitesindeki farklılıkların yattığına dikkat çekmektedir. Bu perspektif, ekonomik gelişmenin ve refahın sürdürülebilirliği açısından kurumsal yapıların ne denli önemli olduğunu vurgulamakta ve ülkelerin büyüme performansındaki farkların, büyük ölçüde kurumsal yapılarının etkinliğinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Kucuker, 2003, s.17).

Ulusal refahın artırılmasında önemli bir rol oynayan sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyüme, topluma daha fazla iş imkânı sunmanın yanı sıra bireylerin gelir düzeylerini olumlu yönde etkiler. Son yıllarda önemi giderek artan konulardan biri, kurumların ekonomik büyüme ile olan karşılıklı ilişkisidir. Bazı ülkeler neden ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerini etkili bir şekilde yönetebilirken diğerleri geri kalmaktadır veya geriye gitmektedir? Bu sorunun cevabı genellikle kurumların kalitesine işaret etmektedir. Kurumlar, bir toplumun kültürel kimliğini içeren ve toplumların varlığını, gelişmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan formel ve informal kuralların bütünüdür. Diğer bir deyişle, kurumlar, toplumların varlığını sürdürebilmesi için gereklidir, tıpkı bir kalp gibi. Bu nedenle, kurumların bu önemli işlevi göz önüne alındığında, ulusların ekonomik başarılarını veya başarısızlıklarını açıklamak için temel bir faktör olarak ön plana çıkmaktadırlar (Yolal ve Anavatan, 2017, s.40). Bu bağlamda, yönetim göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde önemli bir tartışma konusudur. Türkiye gibi çeşitli ülkeler üzerinde yapılan çalışmalar, yönetim göstergeleri ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki etkileşimleri detaylı bir şekilde incelemektedir. Literatürdeki çalışmalar, genellikle iyi yönetim göstergelerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Ancak bu etkinin zaman ve bağlam gözetildiğinde farklılık gösterebileceği vurgulanmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye özelinde yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve literatüre yeni bir bakış açısı sunulması amaçlanmaktadır.

2. Literatür Taraması

Literatürde ekonomik büyüme ile yönetim değişkenleri arasındaki ilişkiyi temel alan çalışmalar genel olarak üç ana grupta sınıflandırılabilir. Değişkenler arasındaki ilişki yönlü yapılabilir sınıflandırma; pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, negatif yönde bir ilişkinin olduğu ve değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı şeklinde gruplandırılabilir. Değişkenler arasında literatürde yer alan çalışmalarda yönetimin göstergesi olarak kullanılan değişkenler dikkat çeken bir olgudur. Genel olarak çalışmalarda Dünya Bankası tarafından hesaplanan yönetim endeksinin kullanıldığı ancak bazı çalışmalarda ise yönetimin alt faktörleri olarak kabul edilebilecek söz hakkı ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin yokluğu, düzenleme kalitesi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ve demokrasi gibi faktörlerin açıklayıcı değişken olarak analize dâhil edildiği söylenebilir. Çalışma sonuçları genel olarak gerek yönetim endeksinin gerekse yönetimin alt faktörlerinin ekonomik büyüme üzerinde

pozitif yönde bir ilişki olduğu yönündedir. Ancak az sayıda da olsa değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu ifade eden çalışmalar da mevcuttur. Evrensel (2010); çalışmasında ekonomik büyüme ile yolsuzluk arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Şanlısoy ve Kök (2010)’de çalışmalarında ele aldıkları değişkenler arasında uzun dönemli, negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Çalışmalarda yönetişimin alt faktörleri olarak kabul edilebilecek değişkenlerin ele alınmasının doğal bir sonucu olarak değişkenler arasındaki ilişki yönlü farklı etkileşim sonuçlarının yer aldığı çalışmalara da rastlanılmaktadır. Diğer bir ifade ile çalışma sonuçları, ele alınan alt faktörle göre pozitif ya da negatif etki yönde değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin; Shchegolev ve Hayat (2018) çalışmasında ekonomik büyüme ile hükümetin etkinliği, idari kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk arasında pozitif ve anlamlı, hesap verebilirlik (şeffaflık) ile pozitif ve anlamsız, politik istikrar ile ise negatif ve anlamsız bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Figankaplan (2017) çalışmasında; mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ile Kişi Başına Reel GSMH arasında pozitif, idari kalite ile ise negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ünlükaplan vd. (2018) çalışmalarında; ekonomik büyüme ile idari kalite, yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği ve ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik arasında pozitif, hukukun üstünlüğü ile ise negatif bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Zhuo, O, Muhammad ve Khan (2020) çalışmalarında; hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirlik ve yolsuzluğun kontrolü ile ekonomik büyüme arasında pozitif; siyasi istikrar ve şiddetin yokluğu, düzenleyici kalite ve devlet etkinliği arasında ise negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Benzer şekilde; Gani (2011), Omoteso ve Mobolaji (2014), Siddique, Nawaz ve Majeed (2016), Abdelbary (2018), Awan, vd. (2018), Fagbemi, vd. (2021) ve Feyisa, vd. (2022)’nin çalışma sonuçlarında da değişkenlere göre pozitif veya negatif etki olduğu yönünde bulgular yer almaktadır. Beşkaya ve Manan (2009) ise çalışmalarında; ekonomik büyüme ve ekonomik özgürlükler arasında pozitif bir ilişki bulunurken; demokrasi ile arasında ilişkiye dönük bir yargı tespit edememişlerdir.

Diğer taraftan çalışmaya dâhil edilen ülke/ülke grupları açısından da çalışma sonuçlarının değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif veya negatif etki şeklinde farklılaşmaktadır. Özdemir ve İmamoğlu (2021) çalışmalarında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin; gelişmiş ülkelerde, devlet etkinliği, düzenleyici kalite ile söz hakkı ve hesap verebilirlik arasında nedensellik olduğunu, gelişmekte olan ülkelerde ise nedenselliğin olmadığı şeklinde ileri sürmüşlerdir. Mohammadi, Mohammadi ve Targari-Seraji (2017) çalışmalarında ele aldıkları ülkelerin gelir gruplarına göre değişkenler

arasında pozitif veya negatif etki olduğunu ifade etmişlerdir. Abdelbary ve Benhin (2018) çalışmalarında kullandıkları modelde yönetişimin genel olarak büyümeyi pozitif etkilerken, Arap ülkeleri örneğinde ise negatif etkilediğini ileri sürmüştür. Rodrik vd. (2004) çalışmalarında analize dâhil edilen gelişmiş ülkelerde pozitif, az gelişmiş ülkelerde ise negatif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Yalçınkaya ve Yazgan (2016)'ın ise çalışma sonuçları, yönetim ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki ve G-9 ülke grubunda pozitif, G-10 ülke grubunda ise negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

3. İyi Yönetişimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Uygulama

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de iyi yönetişimin kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu bağlamda, iyi yönetişimin kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisi, Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (NARDL) kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu doğrultuda kullanılan veri seti, 1996-2022 yıllarını kapsamaktadır. Modelde bağımsız değişken olarak iyi yönetim göstergeleri (YON); bağımlı değişken olarak ise kişi başına düşen reel GSYH göstergesi (GDP), kontrol değişkenleri olarak ise doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ihracat hacim endeksi (IHI) ve brüt sermaye oluşumu (BSO) değişkenleri kullanılmıştır. Değişen varyans sorununa karşı veri setlerinin doğal logaritması kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankasının elektronik veri dağıtım sisteminden (Dünya Bankası (<https://data.worldbank.org/>)) elde edilmiştir. Tablo 1’de değişkenlere ilişkin kısaltmalar ve tanımlamalar sunulmuştur.

Table 1: Değişken Tanımlamaları

Değişken Kısaltması	Değişken Tanımı
GDP	Kişi başına düşen gelir (2015 sabit fiyatları ile (\$))
YON	İyi yönetim göstergelerinin ortalaması endeksi
YON ⁺	Pozitif ayrıştırılmış iyi yönetim göstergelerinin ortalaması endeksi
YON ⁻	Negatif ayrıştırılmış iyi yönetim göstergelerinin ortalaması endeksi
DYY	Doğrudan yabancı yatırım
IHI	İhracat hacim endeksi
BSO	Brüt sermaye oluşumu
C	Sabit katsayı

Kaynak: Dünya Bankası (<https://data.worldbank.org/>)

3.1. Ekonometrik metodoloji

Bu bölümde zaman serisi veri analizinin tanımı ve genel bilgileri ifade edilmiştir. Kullanılmış olan ekonometrik model, kullanılan testler ile analiz yöntemleri açıklanmıştır.

3.1.1. Zaman serisi verisi

Ekonometrik araştırmalarda üç farklı veri türü kullanılmaktadır. Kullanılan bu veri seti türleri; zaman serisi verisi, yatay kesit veri ve panel veri olarak sıralanabilmektedir. Yatay kesit verisi, birden fazla değişkenin değerlerinin aynı zaman döneminde incelenen veriler olarak tanımlanırken (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s.1-2); panel veri ise zaman serileri ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesiyle oluşan belirli birimlerin zaman içindeki değişimlerini gösteren havuzlanmış veriler olarak tanımlanmaktadır (Şimşek Atalay, 2019, s.60).

Zaman serileri, zaman birimlerine göre değişim gösteren serilerdir ve en az iki değişkenden oluşurlar. Birincisi zaman birimlerinin yer aldığı zaman değişkeni diğeri ise zamanla değişen değişkenlerdir. Zaman serileri, zaman birimlerine göre değişimleri incelerler ve birden fazla değişkenin birlikte değişimini gösterirler. Örneğin, yıllık gayri safi yurt içi hâsıla ve yıllık dış ticaret açığı gibi bileşik seriler örnek verilebilir. İki değişkenli zaman serileri grafiklerle gösterilirken genellikle yatay eksenle zaman değişkeni, dikey eksenle ise diğer değişkenin aldığı değerler yer alır. Bu şekilde, serinin zaman içindeki değişimleri görsel olarak incelenebilir (Güriş, Çağlayan Akay ve Güriş, 2020, s. 2).

Zaman serileri, ekonometri araştırmalarda önemli bir yere sahiptir ve farklı şekillerde tanımlanabilirler. En basit tanımıyla, zaman serileri toplanan verilerin zaman birimlerine göre düzenlenmesiyle oluşturulan serilerdir. Bu seriler, birbirini izleyen zaman dilimlerinden elde edilen gözlemlerden oluşur. İncelenen bir zaman serisi genellikle Y ile ifade edilir ve gözlemler $t = 1, 2, \dots, T$ olmak üzere $Y_1, Y_2, \dots, Y_T$ şeklinde gösterilir. Zaman serisini ifade etmek için “ t ” indisini kullanılmaktadır (Güriş, Çağlayan Akay ve Güriş, 2020, s. 141).

Zaman serisi veri analizlerinde kullanılan temel model;

$$Y_t = c + \Phi_1 Y_{t-1} + \Phi_2 Y_{t-2} + \dots + \Phi_p Y_{t-p} + \theta_1 \varepsilon_{t-1} + \theta_2 \varepsilon_{t-2} + \dots + \theta_q \varepsilon_{t-q} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bu denklemde:

Y_t , zaman serisinin değerini temsil eder.

c , sabit terimi ifade eder.

$\Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_p$ otoregresif terimlerdir, yani geçmiş değerlerin katsayıları.

$\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_q$ hareketli ortalama terimleridir, yani hata terimlerinin katsayıları.

ε_t , zaman serisinin hata terimidir (Sevüktekin, Nargeleçekenler, 2007, s.45-52).

Zaman serisi analizlerindeki en temel varsayımlardan biri, serinin durağan olduğunun kabul edilmesidir (İzolluoğlu, 2019, s.3).

3.1.2. Zaman serilerinde durağanlık

Durağanlık, zaman serisi verilerinin sürekli artma veya azalmanın olmadığı ve belirli bir ortalama etrafında dalgalanma eğiliminde olduğu durumu ifade eder. Bu durum, verilerin zaman içinde belirli bir dağılım göstermesi ve varyanslarının zaman boyunca sabit kalmasıyla ortaya çıkar. Durağanlık, zaman serilerindeki istikrarlı davranışın bir göstergesidir (Sevüktekin, Nargeleçekenler, 2007, s.229).

Durağanlık, zaman serilerinin ortalaması ve varyansının sabit kaldığı ve hesaplanan kovaryansın iki dönem arasındaki uzaklıkla ilişkili olduğu bir stokastik süreç olarak tanımlanabilir (Güdelci vd., 2025). Bu tanıma göre, durağanlık aynı zamanda zayıf durağanlık, kovaryans durağanlık veya olasılıksal durağanlık olarak da adlandırılır. Durağan zaman serilerinin temel bir özelliği, serinin ortalamasının zamanla değişmemesi ve ardışık değerler arasındaki farkların zamanın kendisinden değil, zaman birimleri arasındaki mesafeden kaynaklanmasıdır. Ancak, ekonomik zaman serileri gerçekte çoğu zaman durağan olmayabilir; serinin ortalaması zamanla değişebilir, artan veya azalan bir trend gösterebilir ve serideki dalgalanmalar sonucu meydana gelen kırılmalar durağanlığı bozabilmektedir (Kutlar, 2017, s.4'ten aktaran İzolluoğlu, 2019, s.5).

Y_t , aşağıdaki özellikleri taşıyan bir zaman serisi ise:

$$\text{Ortalama: } E(Y_t) = \mu \quad (2)$$

$$\text{Varyans: } Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (3)$$

$$\text{OrtakVaryans: } y_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \quad (4)$$

Denklemlerde kullanılan μ ortalama değerini, y_k ise Y_t ile Y_{t+k} arasındaki k dönemlik farkı temsil eden ortak varyansı ifade eder. Durağan bir zaman serisi özelliklerine sahip serilerde, ortalaması, varyansı ve farklı zaman dilimlerindeki ortak varyans değerleri, ölçüm yapılan her zaman periyodu için sabit kalır. Bu varsayımları karşılamayan zaman serileri ise durağan

olmayan zaman serisi olarak tanımlanmaktadır (Gujarati and Porter, 2009, s.740).

3.1.3. Zaman serisi modelleri

Bu çalışmada Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (NARDL) kullanılarak analiz yapılmıştır.

3.1.3.1. Doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (NARDL Modeli)

ARDL yöntemi ve NARDL yöntemi, ekonometrik analizde yaygın olarak kullanılan yöntemlerdir. ARDL yöntemi, bağımsız değişkenlerdeki artış ve azalışların bağımlı değişken üzerindeki etkisinin simetrik olduğunu varsaymaktadır. Yani, bağımsız değişkenlerde meydana gelen artış veya azalışın, bağımlı değişken üzerinde aynı yönde ve aynı büyüklükte bir etkiye sebep olduğu düşünülmektedir. Ancak, NARDL yöntemi bu etkiyi pozitif ve negatif olarak ayırtmaktadır. Yani, bağımsız değişkenlerdeki artışın bağımlı değişkene olan etkisinin, azalıştan farklı olabileceğini kabul etmektedir. Bu iki yöntem arasındaki fark, bağımsız değişkenlerin etkisinin nasıl modellendiğiyle ilgilidir. ARDL yöntemi, etkiyi simetrik olarak ele alırken, NARDL yöntemi etkiyi pozitif ve negatif olarak ayırtmaktadır (Göksu ve Balkı, 2023, s.78). Bu çalışmada da NARDL analizi kullanılarak, yönetim endekslerinin GDP üzerindeki eşbütünleşme etkisini pozitif ve negatif olarak ayırtmasına bakılmaktadır.

ARDL sınır testi, Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen asimetrik eşbütünleşme ilişkisini incelemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, doğrusal olmayan modellerin tahmin edilmesinde de etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Geleneksel doğrusal modeller, durağan olmayan stokastik değişkenleri simetrik doğrusal bir kombinasyon olarak ele aldığından, uzun dönem ilişkileri kısıtlayıcı olarak görülebilmektedir. Ancak NARDL yaklaşımı, Granger ve Yoon’un (2002) tanımladığı saklı eşbütünleşme kavramına dayanır ve asimetrik eşbütünleşmeyi inceleyebilmektedir. Bu yaklaşım, Pesaran vd.’lerinin (2001) önerdiği ARDL sınır testinin uyarlanmış halidir ve doğrusal olmayan ilişkileri daha doğru bir şekilde modellemeye olanak tanımaktadır. NARDL modeli, ortak bütünleşme ve asimetriklerin birlikte modellenmesinde diğer modelleme tekniklerine (yani hata düzeltme modeli (ECM), eşik ECM, Markov anahtarlamalı ECM ve Düzgün Geçiş ECM) göre önemli avantajlar sunmaktadır (Aspensis, 2014, s.2).

NARDL yöntemi, geleneksel eşbütünleşme testlerinin varsayımlarını genişleterek daha esnek bir çerçeve sunmaktadır. Bu yöntemde, değişkenlerin

hem $I(0)$ hem de $I(1)$ olabileceği kabul edilir ve ayrıca değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi de incelenebilmektedir (İçen, 2021, s.10).

Ekonomik büyüme ile iyi yönetim göstergeleri arasındaki ilişkinin araştırılmasında kullanılan asimetrik eşbütünleşme regresyonu aşağıdaki gibidir:

$$\ln GDP_t = \beta^+ \ln YON_t^+ + \beta^- \ln YON_t^- + \mu_t \quad (16)$$

Burada β^+ ve β^- uzun dönem parametrelerini ifade etmektedir ve YON 'deki pozitif ve negatif değişimlerin kısmi toplam süreçleri şu şekilde ayrıştırılmaktadır:

$$\ln YON_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta \ln YON_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta \ln YON_j, 0) \quad (17)$$

$$\ln YON_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta \ln YON_j^- = \sum_{j=1}^t \max(\Delta \ln YON_j, 0) \quad (18)$$

Denklem (16)'da yer alan asimetrik eşbütünleşme denklemi asimetrik hata düzeltme formunda;

$$\begin{aligned} \Delta \ln GDP_t = & a + \rho \ln GDP_{t-1} + \theta^+ \ln YON_{t-1}^+ + \theta^- \ln YON_{t-1}^- + \beta \ln DYY_{t-1} + \chi \ln IHI_{t-1} + \eta \ln BSO_{t-1} \\ & + \sum_{j=1}^{k-1} \gamma_j \Delta \ln GDP_{t-j} + \sum_{j=1}^{l-1} (\varphi^+ \Delta \ln YON_{t-j}^+ + \varphi^- \Delta \ln YON_{t-j}^-) + \\ & \sum_{j=1}^{m-1} c \Delta \ln DYY_{t-j} + \sum_{j=1}^{n-1} d \Delta \ln IHI_{t-j} + \sum_{j=1}^{s-1} e \Delta \ln BSO_{t-j} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (19)$$

olarak ifade edilmektedir. Yukarıda denklem 3.19'da yer alan “ Δ ” fark operatörünü, değişkenlerin başındaki “ $\ln$ ” doğal logaritmalarının alındığını, “ ε_t ” hata terimini, “ a ” sabit terimini, “ $\gamma_j, \varphi^+, \varphi^-, c, d, e$ ” kısa dönem katsayılarını, “ $\rho, \theta^+, \theta^-, \beta, \chi, \eta$ ” uzun dönem katsayılarını ve “ k, l, m, n, s ” gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Burada Denklem (3.19)'den hareketle asimetrik uzun dönem ilişkisi $\rho = \theta^+ = \theta^- = \beta = \chi = \eta = 0$ kısıtlamaların test edilmesiyle araştırılmaktadır. Pozitif yönetim oranı, negatif yönetim oranı, doğrudan yabancı yatırım oranı, ihracat hacim endeksi ve brüt sermaye oranı uzun dönem katsayıları ise sırasıyla $-\theta^+ / \rho, -\theta^- / \rho, -\beta / \rho, -\chi / \rho, -\eta / \rho$ şeklinde hesaplanmaktadır. Ayrıca eşitlik (3.19)'da standart bir Wald testi ile uzun dönem ve kısa dönem

asimetrisi test edilmektedir. Uzun dönem simetrisi için Wald testine ilişkin H_0 hipotezi $-\theta^+ / \rho = -\theta^- / \rho$ şeklinde hesaplanmaktadır. Kısa dönem asimetri güçlü ve zayıf form olmak üzere iki şekilde test edilmektedir. Kısa dönem asimetri için aynı gecikme uzunluğuna sahip pozitif ve negatif kısa dönem parametrelerinin birbirine eşitliği ($\varphi^+ = \varphi^-$) Wald testi ile sınanmaktadır. Zayıf asimetri ise pozitif kısa dönem parametrelerinin toplamının negatif olanların toplamına eşitliğinin ($\sum_{j=1}^{q-1} \varphi^+ = \sum_{j=1}^{q-1} \varphi^-$) Wald testi ile sınanmasına dayanmaktadır (İçen, 2021, s.11).

3.2. Ampirik bulgular

Çalışmada NARDL tahmini gerçekleştirilmeden önce değişkenlerin birim kök özellikleri sınanmıştır. Değişkenlere ilişkin birim kök analizlerinde ADF birim kök testleri uygulanmıştır ve sonuçlar Tablo 5’te özetlenmiştir.

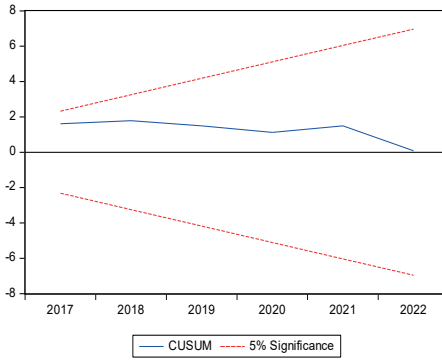
Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	DÜZEYDE		BİRİNCİ FARKTA	
Değişken	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık
GDP	0.4177	0.9798	-2.9951	0.0497
YON	0.5231	0.9842	-2.1973	0.0297
DYY	-2.0967	0.2475	-5.8558	0.0000
IHI	-1.0193	0.7309	-1.7700	0.0730
BSO	-1.3043	0.6120	-4.8944	0.0000

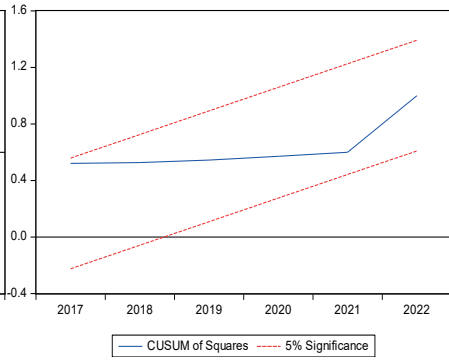
Tablo 5 incelendiğinde, elde edilen birim kök bulgularına göre değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı; ancak birinci farkta durağan oldukları görülmektedir. Yani değişkenlerin $I(1)$ ’de durağan oldukları tespit edilmiştir.

Brown, Durbin, and Evans (1975) tarafından geliştirilen CUSUM testleri, bir modeldeki kırılmayı veya parametre stabilitesini sınamak için kullanılır. Analiz sonuçları grafiksel olarak sunulur ve ardışık kalıntılardan elde edilen değerlerle güvenlik sınırları belirlenir. Bu testler, zaman içindeki değişimleri ve modelin istikrarını değerlendirmede önemli bir araç olarak kabul edilir. CUSUMQ yöntemi ise, güven sınırları ve grafik için ardışık kalıntıların kareleriyle hesaplanır. Bu yöntemde, alt ve üst sınırlar %5 anlamlılık düzeyinde belirlenir. Grafik, elde edilen değerlerin güven aralıklarının dışına çıkması durumunda modelde yapısal bir kırılmanın varlığını veya parametre istikrarının olmadığını gösterir. Ancak grafikteki dalgalanmalar, parametrelerin istikrarlı olduğunu ve yapısal bir kırılmanın olmadığını işaret

eder (Yerdelen Tatoğlu, 2020,s.209-212). Çalışmada kullanılan verilere ait CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Grafik 2 ve Grafik 3'te özetlenmiştir.

Grafik 2: CUSUM

Grafik 3: CUSUMQ

Grafik 2 ve Grafik 3'te tahmin edilen doğrusal olmayan ARDL modeline dayanan CUSUM ve CUSUMQ yapısal istikrar test sonuçlarına göre, %5 düzeyinde herhangi bir gözlemde bant dışına çıkmadığı görülmüştür. Bu durum grafiklerinin, %95 güven aralığına sahip olup istenilen sınırlar içinde yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, modelde ele alınan dönem boyunca yapısal bir istikrarsızlık belirtisi olmadığını ve tahmin edilen regresyon denkleminin istikrarlı olduğunu göstermiştir. Yani, model genel olarak geçerli ve güvenilir olarak kabul edilebilir. Bu sonuçlar, modelin analiz edilen değişkenler arasındaki ilişkiyi doğru şekilde yakaladığı ve modelin uygulandığı dönemde istikrarlı bir şekilde çalıştığını göstermiştir.

3.2.1. NARDL sınır testi

Doğrusal olmayan ARDL sınır testi yaklaşımına ilişkin F-istatistiği değeri ve kritik sınır değerleri Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: NARDL sınır testi sonuçları

Test İstatistiği	Değer	Signif.	I(0)	I(1)
F ist.	4.24	5%	3.1	3.87
k	2			

NARDL sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan F-istatistiği 4.24 olarak bulunmuştur. Bu F-istatistiği değeri, %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınır değerlerinden ($4.24 > 3.87$) daha yüksek çıkmıştır ve bu, istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, çalışmada kullanılan değişkenler arasında sınır testi

yaklaşımına göre doğrusal olmayan eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2. Katsayıların hesaplanması

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlendikten sonra, bu değişkenlerin katsayıları analiz edilmiştir. Bu analiz, değişkenlerdeki %1’lik bir artışın veya azalışın GDP’yi ne kadar artırıp azaltacağını incelemiştir. Katsayılar ile ilgili sonuçlar, Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7: Katsayıların hesaplanması

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
LNYON_POS	-3.1489	0.5162	-6.1008	0.0009
LNYON_NEG	-0.3022	0.1366	-2.2114	0.0690
IHI	0.5980	0.1018	5.8736	0.0011
DYY	0.1146	0.0329	3.4844	0.0131
BSO	0.1055	0.0313	3.3696	0.0150
C	4.5041	0.7188	6.2665	0.0008

$$GDP = (-3.1489 * LNYON_POS - 0.3022 * LNYON_NEG + 0.5980 * IHI + 0.1146 * DYY + 0.1055 * BSO + 4.5041)$$

Tablo 7’de elde edilen sonuçlara göre, uzun dönem katsayıların ve “C” sabit katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, yönetim endeksi ortalamasındaki artış veya azalışların ekonomik büyüme oranını aynı yönde etkilediğini göstermektedir. Başka bir deyişle, yönetim endeksine gelen pozitif ve negatif şoklar ekonomik büyümeyi benzer şekilde değiştirmektedir. Bu nedenle yönetim endeksleri ortalamasındaki artış veya azalışların, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin büyüklüğü açısından bir asimetri olduğu anlaşılmaktadır. Uzun dönem itibariyle pozitif yönetim ortalamaları katsayısı -3.1489 iken, negatif yönetim ortalamaları katsayısı -0.3022’dir. Bu sonuç doğrultusunda yönetim endeksinde yaşanacak % 1’lik artışın, GDP’de yaklaşık olarak % 3.15’lik azalışa sebep olacağı, bununla beraber yönetim endeksinde yaşanacak % 1’lik azalışın da GDP’de yaklaşık olarak % 0.30 gibi bir azalışa sebep olacağı görülmüştür. Ayrıca, ihracat hacmi endeksi oranında meydana gelecek olan % 1’lik artış (azalış) GDP’de yaklaşık % 0.60 artışa (azalışa), doğrudan yabancı yatırım oranındaki % 1’lik artış (azalış) GDP’de yaklaşık % 0.11 artışa (azalışa) ve brüt sermaye oluşumu oranındaki % 1’lik artış (azalış) GDP’de yaklaşık % 0.10 gibi bir artışa (azalışa) sebep olacağı görülmüştür.

4. Sonuç ve Öneriler

Yönetişim kavramı, devletin yönetimiyle sınırlı kalmayıp diğer paydaş gruplarını da içine alan geniş bir perspektife sahiptir. Bu perspektif, karar alma süreçlerinde katılımcılığı, şeffaflığı, hesap verebilirliği, iş birliğini ve sorumluluğu teşvik ederek daha kapsayıcı ve adil bir yönetim anlayışını desteklemektedir. Yönetişim ilkeleri, paydaşların etkili bir şekilde katılımını sağlayarak toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerini dikkate alma ve ortak çözümler bulma sürecini güçlendirerek değerlendirmeler yapmaktadır (Toksöz, 2008, s.17). Yönetişim, altı farklı göstergeye dayanarak bu değerlendirmeyi yapmaktadır. DB tarafından yayınlanan kamuya açık küresel yönetim göstergeleri: söz hakkı ve sorumluluk, hukukun üstünlüğü, hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu ve düzenleyici kalitedir (Kaufmann, 2007, s.3-4).

İktisat biliminin önemli konularından biri olan ekonomik büyüme ise, politika yapımcılarının ve araştırmacıların odaklandığı temel bir hedeftir. Bu nedenle, ekonomik büyümeyi anlama ve büyümeyi yönlendiren faktörleri belirleme çabası büyük önem taşımaktadır. Bu çaba, ekonomik büyüme üzerine birçok bilimsel araştırmayı ortaya çıkartmıştır. Ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden bir de GSYH'dir (Uyan, 2023, s.63). Bu çalışmamızda da ekonomik büyümeyi ölçmek için kişi başına düşen reel GSYH'yi temsil eden GDP kullanılmıştır.

Tüm ülkelerin en büyük hedeflerinden biri, ekonomik büyümeyi sağlayarak vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmektir. Ekonomik büyüme ile beraber vatandaşların yaşam standartları daha iyi koşullarda sürdürülebilir olduğu görülmektedir. Bir ülkenin ekonomik büyümesinin temel göstergesi kişi başına düşen reel GSYH'dir. Dolayısıyla kişi başına düşen reel GSYH'yi etkilen diğer koşullar da doğal olarak ekonomik büyümeyi etkileyecektir. Bu çalışmada kişi başına düşen reel GSYH ile yönetim kalitesi arasındaki ilişki sınanmıştır. Bu bağlamda iyi yönetişimin kişi başına düşen gelir üzerindeki asimetrik etkisi, Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (NARDL) kullanılarak analiz edilmiştir. Modelde kullanılan bağımlı değişken, ekonomik büyüme göstergesi olarak GDP alınırken; bağımsız değişkenler olarak da DB tarafından yayınlanan kamuya açık altı küresel yönetim göstergelerinin ortalamasını temsil eden YON değişkeni ile kontrol değişkenleri olarak da doğrudan yabancı yatırım (DYY), ihracat hacim endeksi (IHI) ve brüt sermaye oluşumu (BSO) dâhil edilmiştir.

Genel olarak birinci bölümde, çalışma genel hatlarıyla özetlenmiştir. İkinci bölümde ise yönetim kavramı ve önemi, tarihsel gelişimi, temel aktör ve ilkeleri, ölçülmesi ve türleri ile ekonomi büyümenin kavramsal ve

kurumsal yapısı, önemi, ölçülmesi ve maliyeti açıklanmıştır. Devamında ise iyi yönetim göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan ampirik literatüre yer verilmiştir. Genel olarak ikili arasındaki ilişki, ülke ve dönem bazında farklılık göstermiş olsa da çoğunlukla pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 1996-2022 yılları arasında iyi yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye özelinde zaman serisi analizi metodu ile incelenmiştir. Bu doğrultuda ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına düşen reel GSYH kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak ise doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat hacim endeksi ve brüt sermaye oluşumu değişkenleri modele dâhil edilmiştir. Bu çerçevede kurulan model, Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (NARDL) metodu ile tahmin edilmiştir. Bu bağlamda kurulan modele normallik testi, otokorelasyon testi, değişen varyans testi ve Ramsey-RESET testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kurulan modelde otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatasının olmadığı ve modele ait değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. CUSUM ve CUSUMQ grafikleri ile dönem aralığında parametrelerin istikrarlı olup olmadığı ile yapısal kırılmanın varlığı sınanmış, analiz sonuçlarına göre çalışma döneminde kullanılan parametrelerin istikrarlı olduğu ve yapısal kırılmadan etkilenmediği tespit edilmiştir.

Bu kitap bölümünde, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı F sınır testi yardımıyla araştırılmıştır. Hesaplanan F istatistiği (4,24), kritik değerden (3,87) büyük olduğundan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiş, sonrasında ise NARDL uzun dönem katsayıları hesaplanmıştır.

Hesaplanan uzun dönem katsayıları incelendiğinde pozitif yönetim endeksi katsayısı -3.1489 iken, negatif yönetim endeksi katsayısı -0.3022’dir. Bu sonuç doğrultusunda yönetişimin kalitesinde ki % 1’lik artışın, GDP’de yaklaşık olarak % 3.15’lik azalışa sebep olacağı, bununla beraber yönetişimin endeksinde yaşanacak % 1’lik azalışın da GDP’de yaklaşık olarak % 0.30 gibi bir azalışa sebep olacağı tespit edilmiştir. Bu sonuç, yönetim endeksine gelen pozitif şokların, negatif şoklara kıyasla kişi başına düşen reel GSYH üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle yönetim endeksi üzerine gelen herhangi bir pozitif şokun yani yönetim kalitesini artıracak politikaların kişi başına düşen geliri azalttığı buna paralel olarak yönetim endeksinde yaşanacak negatif şoklarında kişi başına düşen geliri azaltacağı sonucuna varılmıştır. Bu durum, ilgili dönemde Türkiye

örnekleminde, yönetim kalitesi ile ekonomik büyüme arasında asimetrik bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Yine elde edilen sonuçlara göre, ihracat hacim endeksinde meydana gelecek %1’lik bir artış veya azalış, GDP’de yaklaşık % 0.60 oranında bir artış veya azalışa neden olmaktadır. Benzer şekilde, doğrudan yabancı yatırım oranında %1’lik bir artış veya azalış, GDP’de yaklaşık % 0.11 oranında bir artış veya azalışa yol açtığı tespit edilmiştir. Ayrıca, brüt sermaye oluşumu oranındaki %1’lik bir artış veya azalış, GDP’de yaklaşık % 0.10 oranında bir artış veya azalış meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde çalışmanın ana hipotezi olan “yönetişim kalitesi ve ekonomik büyüme arasında ilişki vardır” önermesi kabul edilmiştir. Bununla beraber Türkiye’de iyi yönetim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, asimetrik bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yönetim göstergelerinde meydana gelecek artış veya azalışların ekonomik büyüme oranını azaltacağı belirlenmiştir.

Çalışmada Türkiye’de ilgili dönemler itibariyle iyi yönetim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, asimetrik bir ilişki olduğu tespit edildiğinden Türkiye özelinde ve genel itibariyle asimetrik ilişki çıkan çalışmalarda, politika yapıcılara ve araştırmacılara aşağıdaki öneriler sunulabilmektedir:

- Asimetrik ilişkiler nedeniyle, yönetim reformlarının ani ve köklü değişiklikler yerine, dengeli ve aşamalı bir yaklaşımla uygulanması tavsiye edilmektedir.
- Yönetişim reformları, uzun vadeli ekonomik planlamayla uyumlu olmalı ve bütçe dengelenmesi de göz önünde bulundurulmalıdır.
- Yönetişim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini asimetrik olarak daha ayrıntılı değerlendirmek amacıyla, altı göstergenin ayrı ayrı incelendiği derinlemesine çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalarla, her bir göstergenin ekonomik büyüme üzerindeki belirli etkilerini ve bu etkilerin potansiyel etkileşimlerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.
- Çalışmadaki verilere ek olarak, Türkiye’nin yanı sıra farklı ülke gruplarını da içeren bir panel veri modeli kullanılabilir. Bu model sayesinde ülkeler arasında karşılaştırmalı analizlerin yapılabilir. Bu şekilde, farklı ülkeler arasındaki dinamikler daha iyi anlaşılabilir ve yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdelbary, I., 2018, Governance matters and economic growth: beyond the Egyptian revolution. *Theoretical Economics Letters*, 8(4), 741-754.
- Abdelbary, I., and Benhin, J., 2019, Governance, capital and economic growth in the Arab Region. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 73, 184-191.
- Acemoğlu, Daron vd., 2001, The colonial origins of comparative development: an empirical investigation, *American economic review*, 1369-1401.
- Acemoğlu, Daron vd., 2003, Institutional causes, macroeconomic symptoms volatility, crises and growth, *Journal of Monetary Economics*, 50, 49-123.
- Acer, A., 2019, Türkiye'de 2000 sonrası ekonomik büyümenin başlıca belirleyicileri, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ali, M., 2015, Governance and good governance: a conceptual perspective, *Dialogue (Pakistan)*, 10(1).
- Artan, S., and Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 22(22).
- Aslan, F., 2010, İktisadi büyümenin ekolojik sınırları ve kalkınmanın sürdürülebilirliği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Awan, R. U., Akhtar, T., Rahim, S., Sher, F., and Cheema, A. R., 2018, Governance, corruption and economic growth. *Pakistan Economic and Social Review*, 56(1), 1-20.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö., 2009, Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Çukurçayır, M. A., Özer, M. A., ve Turgut, K., 2012, Yerel yönetimlerde yolsuzlukla mücadelede yönetim ilke ve uygulamaları, *Sayıştay Dergisi*, (86), 1-25.
- DPT, 2007, Kamuda iyi yönetim özel ihtisas komisyonu raporu, (Rapor No: 2721). <http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/ezQdE+o-ik674.pdf>, [Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023].
- Emara, N., and Chiu, I., 2016, The impact of governance environment on economic growth: The case of Middle Eastern and North African countries. Emara, N. and Chiu, I-Ming (2016). The Impact of Governance Environment on Economic Growth: The Case of Middle Eastern and North African Countries, *Journal of Economics Library*, 3(1), 24-37.
- Emara, N., and Jhonsa, E., 2014, Governance and economic growth: interpretations for MENA countries. Emara, Noha and Jhonsa, Eric (2014).

- Governance and Economic Growth: The Case of Middle East and North African Countries, 47-71.
- Erdoğan, Z., 2018, İktisadi büyüme kavramı, Günsoy, G ve Erdoğan, Z. (Ed), İktisadi Büyüme, Eskişehir, Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Evrensel, A. Y., 2010, Corruption, growth, and growth volatility”, *International Review of Economics and Finance*, 19 (3), 501-514.
- Fagbemi, F., Nzeribe, G. E., Osinubi, T. T., and Asongu, S., 2021, Interconnections between governance and socioeconomic conditions: Understanding the challenges in sub-Saharan Africa. *Regional Sustainability*, 2(4), 337-348.
- Feyisa, H. L., Ayen, D. D., Abdulahi, S. M., and Tefera, F. T., 2022, The three-dimensional impacts of governance on economic growth: Panel data evidence from the emerging market. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 6(1), 42-55.
- Figankaplan, T. 2017, Ekonomik büyüme ve kurumsal kalite ilişkisi: Bir panel veri analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 11(1), 65-91.
- Gani, A., 2011, Governance and growth in developing countries. *Journal of Economic Issues*, 19-39.
- Gök, A., 2012, Büyümede yönetişimin rolü az gelişmiş ülkeler, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat (İng) Anabilim Dalı, İstanbul.
- Granger, C. W. J. & Yoon, G., 2002, Hidden cointegration (No. 2), *Economics Working Paper Series*, San Diego: University of California.
- Gujarati, D. N., and Porter, D. C., 2009, *Basic econometrics*, McGraw-hill.
- Güdelci, Erkin Nevzat, Karhan, Gökhan & Şimşek, Hamza, Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Manisa: Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 32(2), 2025, s.225-246.
- Güven, A. ve Alan, Ç., 2019, Türkiye’de yerel demokrasiyi güçlendirme aracı olarak yönetişim ve yerel yönetimlerde işleyişi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 47-61.
- Güven, A., Karkacier, A. ve Şimşek, T., 2017, Merkezileşme yerelleşme tartışmaları kapsamında yerel yönetimlerde vesayet denetimi sorunu, *Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 12(2).
- Hayaloğlu, P., 2015, MINT ülkelerinde demokrasi ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir?, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 17-29.
- Ho, C. K., 2005, Corporate governance and corporate competitiveness: an international analysis, *Corporate Governance: An International Review*, 13(2), 211-253.
- <https://freedomhouse.org/about-us>, [Erişim Tarihi: 20 Ocak 2024].

<https://www.icrgonline.com/about-icrg/>, [Erişim Tarihi: 19 Ocak 2024].

<https://www.transparency.org/>, [Erişim Tarihi: 20 Ocak 2024].

İçen, H., 2021, Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki asimetrik ilişkinin analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(2), 1-18.

İmamoglu, İ. K., 2021, Yönetişim, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örnekleri, *Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

IMF, 2008, Governance of the imf an evaluation, International Monetary Fund, Washington D.C., s.2.

İzolluoğlu, C., 2019, Zaman serisi birim kök testleri ve bir uygulama, *Yüksek Lisans Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Kaufmann, D., 2007, Yönetişim konuları VI: Toplu ve bireysel yönetim göstergeleri, 1996-2006 (Cilt 4280), Dünya Bankası Yayınları.

Kaufmann, D., and Zoido-Lobaton, P., 2002, “Governance matters II: updated indicators for 2000-01”. World Bank Publications, Vol: 2772. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/613411468765868451/pdf/multi-0page.pdf>, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2024].

Kaufmann, D., Kraay, A., and Mastruzzi, M., 2010, The worldwide governance indicators: methodology and analytical issues (World Bank Policy Research Working Paper 5430).

Khan, J., Burdey, M. B., and Farooq, R. M. A., 2019, Governance and economic growth: a case of selected saarc countries. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 39(4), 1383-1394.

Kucuker, C., 2003, Türkiye iktisat kongresi büyüme stratejileri çalışma grubu, Discussion Paper, Turkish Economic Association, No. 2003/5.

Kutlar, A., 2017, Ekonometrik Zaman Serileri: Teori ve Uygulama Eviews ve GiveWin2 (PcGive), 2. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Maliye Bakanlığı, 2003, İyi yönetişimin temel unsurları, Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, s.2-34.

Mohammadi, H., Mohammadi, M. ve Tırgari-Seraji, M., 2017, Farklı Ülke Gruplarında Kişi Başına GSYİH Büyümesini Etkileyen Faktörlerin Yönetişim Göstergeleri Odaklanarak Araştırılması. *Ekonomik Modelleme Araştırmaları Dergisi*, 8 (30), 109-145.

Mohammadi, H., Shahnoushi, N., and Ronaghi, M., 2017, The effects of governance indicators on per capita income, investment and employment in selected Mena countries. *Iranian Economic Review*, 21(2), 211-229.

Nawaz, S., Iqbal, N., and Khan, M. A., 2014, The impact of institutional quality on economic growth: Panel evidence. *The Pakistan Development Review*, 15-31.

- OECD, 1995, Participatory development and good governance, development co-operation guidelines series, Organisation for Economic Co-operation and Development, s.14.
- Omoteso, K., and Mobolaji, H. I., 2014, Corruption, governance and economic growth in Sub-Saharan Africa: a need for the prioritisation of reform policies. *Social Responsibility Journal*, 10(2), 316-330.
- Özdemir, D., ve İmamoğlu, İ. K., 2021, Yönetişim göstergeleri ve büyüme: gelişmiş ve gelişmekte olan G20 ülkeleri için bir nedensellik analizi/Governance Indicators and Growth: A Causality Analysis for Developed and Developing G20 Countries. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 5(1), 113-135.
- Pamuk, Ş., 2014, Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi (I. Basım), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pasaran, M. T., 2021, Economic growth, governance and educational sustainability: A VAR analysis. *Education Sciences*, 11(7), 343.
- Pasaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J., 2001, Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rodrik, D., 2000, "Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them", *Studies in Comparative International Development*, 35 (3), 3-31. doi:10.3386/w7540.
- Shchegolev, I., ve Hayat, A., 2018, Institutional quality, governance and economic growth: evidence from former Soviet countries. *Journal of Advances in Economics and Finance*, 3(4), 120-127.
- Shin, Y., Yu, B. & Greenwood-Nimmo, M., 2014, Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework, In R. C.
- Siddique, H. M. A, Nawaz, A. and Majeed, M.T., 2016, The impact of institutional governance on economic growth: A Panel Data Analysis. *Bulletin of Business and Economics*, 5(4), 210-219.
- Singh, B. P., 2022, Does governance matter? Evidence from BRICS. *Global Business Review*, 23(2), 408-425.
- Şanlısoy, S. ve Kök, R., 2010, "Politik istikrarsızlık-ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1987-2006)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 101-125.
- Şimşek Atalay, S. (2019). Kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş üst orta gelir grubu ülkeleri üzerine panel nedensellik analizi.
- Toksöz, F., 2008, İyi yönetim el kitabı, Tesev, İstanbul.
- UNDP, 1997, Governance for sustainable human development: a UNDP policy document, UNDP Publications.

- UNESCAP, 2005, What is good governance? <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>, [Erişim Tarihi: 09 Ocak 2024].
- Ünlükaplan, İ., Arısoy, İ. ve Canıkalp, E., 2018, “yönetişim kalitesi ve iktisadi büyüme: Türkiye ekonomisi için bir ampirik analiz”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 487-508.
- Uyan, Ö. N., 2023, Ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Tokat.
- WORLD BANK, 1989, Sub-saharan Africa: from crisis to sustainable developmen, The World Bank Publication, Washington.
- Yalçınkaya, Ö. ve Yazgan, S., 2016, Kurumsal Yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: G-20 ülkeleri üzerinde bir uygulama (1996-2014), *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 31.
- Yerdelen Tatoğlu, F., 2020, *Ekonometri: stata uygulamalı*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, A., 2019, İyi yönetim ve Türkiye performansı, *Journal of Academic Value Studies*, Vol: 5, Issue: 5; pp: 818-835 (ISSN: 2149-8598).
- Yıldırım, S., 2009, Aghion-howitt büyüme modeli çerçevesinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel veri analizi, *DPÜ Sbe Dergisi*, 25, 259-268.
- Yolal, M. and Anavatan, A., 2017, Ülkelerarası Büyüme Farklılıklarını Açıklanmasında Kurumların Önemi: Panel Veri Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (632), 39-53.
- Yüksel, M., 2000, Yönetişim kavramı üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*, 58(3), 145-159.
- Zhuo, Z., O, A. S. M., Muhammad, B., and Khan, S., 2021, Underlying the relationship between governance and economic growth in developed countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 12, 1314-1330.

Kredi Kartı Kullanımının Türkiye’de Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Hamza Şimşek¹

Seda Özcan²

Özet

Bu kitap bölümü, Türkiye’de kredi kartı kullanımının hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkisini kavramsal ve kuramsal bir çerçevede ele almaktadır (Evans & Schmalensee, 2005; Mann, 2006). Çalışma, kredi kartlarını yalnızca bir ödeme aracı olarak değil; aynı zamanda bireylerin tüketim kararlarını psikolojik, davranışsal ve beklenti temelli mekanizmalar aracılığıyla şekillendiren önemli bir finansal araç olarak değerlendirmektedir. Kredi kartlarının tüketimi öne çekici rolü; gelir belirsizlikleri, yüksek enflasyon ve finansal piyasalardaki dalgalanmalar bağlamında tartışılmaktadır.

Bölümde klasik tüketim teorilerinin yanı sıra davranışsal iktisat literatürüne dayalı kavramsal bir analiz sunulmaktadır. Özellikle zihinsel muhasebe, kayıptan kaçınma, zaman tutarsızlığı ve özdenetim problemleri üzerinden kredi kartı-tüketim ilişkisi açıklanmaktadır (Thaler, 1999; Kahneman & Tversky, 1979; Laibson, 1997). Türkiye özelinde yapılan değerlendirmeler, kredi kartı kullanımının kısa vadede tüketim sürekliliği sağlarken uzun vadede hanehalkı borçluluğu ve finansal kırılganlık risklerini artırabileceğini göstermektedir.

Bu çerçevede çalışma, finansal okuryazarlığın güçlendirilmesi, gelirle uyumlu kredi kartı limitleri, tüketici koruma mekanizmalarının geliştirilmesi ve davranışsal politika araçlarının kullanılması yönünde kavramsal politika önerileri sunmaktadır.

1 Doç Dr. Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, hamza.simsek@batman.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-1141-0307

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü.

1. Giriş

Finansal piyasaların derinleşmesi, dijital ödeme araçlarının yaygınlaşması ve bankacılık sektöründe yaşanan teknolojik dönüşümle birlikte kredi kartları, modern ekonomilerde tüketim davranışlarını şekillendiren temel finansal enstrümanlardan biri hâline gelmiştir (Evans & Schmalensee, 2005; Durkin, 2000). Kredi kartları, bireylere nakit taşımadan harcama yapma imkânı sunmakta; bununla birlikte tüketimin zamanlamasını değiştiren, borçlanma davranışlarını etkileyen ve bütçe algılarını dönüştüren bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde gelir belirsizlikleri, yüksek enflasyon ve yaşam maliyetlerindeki artış, kredi kartlarını hanehalkları açısından önemli bir likidite ve uyum aracı hâline getirmektedir. Türkiye ekonomisi de bu bağlamda kredi kartı kullanımının hızla yaygınlaştığı ülkeler arasında yer almaktadır. Taksitli satış uygulamaları, kampanyalar ve dijital bankacılık hizmetleri kredi kartlarının günlük yaşamda merkezi bir rol üstlenmesine yol açmıştır.

Kredi kartlarının tüketim üzerindeki etkileri yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda psikolojik ve davranışsal boyutlar içermektedir. Davranışsal iktisat literatürü, bireylerin kredi kartı kullanımı sırasında ödeme acısını daha az hissettiklerini ve bu durumun harcama eğilimini artırdığını ortaya koymaktadır (Prelec & Loewenstein, 1998; Prelec & Simester, 2001). Zihinsel muhasebe, özdenetim sorunları ve zaman tutarsızlığı gibi mekanizmalar, kredi kartı kullanımının tüketim kararlarını nasıl dönüştürdüğünü açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bu kitap bölümü, kredi kartı kullanımının tüketim harcamaları üzerindeki etkisini ampirik analizlere dayanmaksızın, kavramsal ve kuramsal bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Bölümde davranışsal iktisat, klasik tüketim teorileri ve Türkiye’nin makroekonomik yapısı birlikte ele alınarak bütüncül bir değerlendirme sunulmaktadır.

2. Tüketim Teorileri ve Kredi Kartları

Klasik tüketim teorileri, bireylerin rasyonel olduğu ve yaşam boyu gelirlerini dikkate alarak fayda maksimizasyonu çerçevesinde karar aldıkları varsayımına dayanmaktadır (Keynes, 1936; Friedman, 1957). Keynesyen tüketim fonksiyonu, tüketimi cari gelirin bir fonksiyonu olarak ele alırken; Friedman’ın Sürekli Gelir Hipotezi ve Modigliani’nin Yaşam Döngüsü Hipotezi, bireylerin tüketim kararlarını uzun dönemli gelir beklentileri doğrultusunda şekillendirdiğini ileri sürmektedir.

Bu teorik yaklaşımlar, kredi piyasalarının mükemmel işlediği ve bireylerin borçlanma olanaklarına sınırsız erişimi olduğu varsayımını içermektedir. Ancak gerçek dünyada finansal kısıtlar, belirsizlikler ve psikolojik faktörler, bu varsayımların geçerliliğini sınırlamaktadır. Kredi kartları, bu noktada bireylerin karşılaştığı likidite kısıtlarını gevşeten bir araç olarak öne çıkmakta; tüketimin zamanlar arası dağılımını değiştirmektedir.

Kredi kartları sayesinde bireyler, gelecekte elde edecekleri gelirleri bugünkü tüketime dönüştürebilmekte; bu durum özellikle zorunlu harcamaların finansmanında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak klasik teoriler, kredi kartı kullanımının yol açtığı davranışsal yanlışlıkları ve borçlanma tuzaklarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

3. Davranışsal İktisat Perspektifi

Davranışsal iktisat, bireylerin ekonomik karar alma süreçlerinde tam rasyonel olmadığını; sınırlı bilişsel kapasite, duygusal tepkiler ve sistematik yanlışlıklar nedeniyle kararların öngörülebilir biçimde sapmalar içerdiğini ortaya koymaktadır (Simon, 1955; Kahneman & Tversky, 1979). Bu yaklaşım, kredi kartı kullanımının tüketim davranışları üzerindeki etkilerini açıklamada klasik iktisadi modellerden daha kapsayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Kredi kartları, ödeme ile tüketim arasındaki zaman ayrışmasını derinleştirerek bireylerin harcama kararlarını psikolojik açıdan daha az maliyetli hâle getirmektedir. Nakit ödemelerde harcama anında hissedilen “ödeme acısı”, kredi kartı kullanımında zayıflamakta; bu durum tüketim eğilimini artırmaktadır (Prelec & Loewenstein, 1998). Özellikle günlük ve tekrarlanan harcamalarda kredi kartlarının bu etkisi daha belirgin hâle gelmektedir.

3.1. Kayıptan Kaçınma ve Algılanan Maliyet

Hem davranışsal iktisat hem de psikoloji tarafından incelenen beklenti teorisi varsayımına göre, insanlar kararlarını riskli durumlar altında almaktadır (Şimşek & Atalay Şimşek, 2018). Beklenti Teorisi’ne göre bireyler, kayıplara kazançlardan daha fazla ağırlık vermekte ve kararlarını referans noktalarına göre şekillendirmektedir (Kahneman & Tversky, 1979). Kredi kartı kullanımı, harcamanın maliyetini geleceğe erteleyerek kayıp algısını zayıflatmakta; bireylerin cari tüketim kararlarında daha cömert davranışlarına yol açmaktadır. Bu mekanizma, özellikle enflasyonist dönemlerde daha güçlü biçimde işlemektedir.

3.2. Zihinsel Muhasebe ve Bütçe Algısı

Zihinsel muhasebe yaklaşımı, bireylerin parayı homojen bir kaynak olarak değil; farklı zihinsel hesaplar altında değerlendirdiğini ileri sürmektedir (Thaler, 1999). Kredi kartı harcamaları çoğu zaman “gelecekte ödenecek borç” olarak ayrı bir hesapta algılanmakta; bu durum cari gelir kısıtlarının olduğundan daha esnek değerlendirilmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak bireyler, bütçelerini aşan harcamaları daha kolay meşrulaştırabilmektedir.

3.3. Özdenetim Problemleri ve Zaman Tutarsızlığı

Davranışsal iktisat literatürü, bireylerin bugünkü faydayı gelecekteki maliyetlere kıyasla aşırı ağırlıklandırıldığını göstermektedir (Laibson, 1997). Bu zaman tutarsızlığı, kredi kartı kullanımını teşvik eden temel mekanizmalardan biridir. Bireyler, tüketim anında elde ettikleri faydayı yüksek algılayarak, gelecekte karşılaşacakları borç geri ödeme yükünü sistematik biçimde küçümsemektedir.

Kredi kartları bu eğilimi kurumsal olarak güçlendiren araçlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle temassız ödeme, dijital cüzdan entegrasyonu ve otomatik ödeme talimatları, harcama ile ödeme arasındaki psikolojik bağı daha da zayıflatmaktadır. Bu durum, özdenetim mekanizmalarının devre dışı kalmasına ve tüketim kararlarının daha dürtüsel hâle gelmesine neden olmaktadır.

Uzun vadede ise bu süreç, bireylerin finansal stres düzeylerini artırmakta ve borç yönetimini zorlaştırmaktadır. Davranışsal iktisat perspektifi, bu nedenle kredi kartı kullanımının yalnızca bireysel tercih değil; kurumsal tasarım ve politika çerçevesiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

4. Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımının Gelişimi

Türkiye’de kredi kartı kullanımı özellikle 2000’li yılların başından itibaren bankacılık sektöründe yaşanan yapısal dönüşümle birlikte hızlı bir ivme kazanmıştır. Finansal serbestleşme, teknolojik altyapının güçlenmesi ve tüketici kredilerine erişimin kolaylaşması, kredi kartlarını hanehalkları açısından temel bir finansman aracı hâline getirmiştir (BDDK, 2023).

Taksitli satış uygulamalarının yaygınlaşması, kredi kartlarının yalnızca bir ödeme aracı olmaktan çıkarak fiili bir kısa vadeli kredi mekanizmasına dönüşmesine yol açmıştır. Bu durum, özellikle dayanıklı tüketim malları, eğitim, sağlık ve turizm harcamalarında kredi kartı kullanımını artırmıştır. Dijital bankacılık uygulamaları ve mobil ödeme sistemleri, kredi kartlarının kullanım sıklığını ve harcama hacmini daha da yükseltmiştir.

Türkiye ekonomisinde yüksek ve dalgalı enflasyon, hanhalklarının reel gelir algısını zayıflatmakta; bu koşullar altında kredi kartları tüketimin sürdürülebilmesi açısından bir uyum ve dengeleme aracı olarak kullanılmaktadır (TCMB, 2023). Enflasyon beklentilerinin yükseldiği dönemlerde borçlanarak tüketim yapma davranışı güçlenmekte; kredi kartları bu davranışın başlıca finansal altyapısını oluşturmaktadır.

Bu gelişmeler, kredi kartı harcamalarının toplam özel tüketim içindeki payının zamanla artmasına yol açmıştır. Söz konusu artış, kredi kartı-tüketim ilişkisinin geçici bir konjonktürel olgudan ziyade, Türkiye ekonomisinde yapısal bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Ancak kredi kartı kullanımındaki bu artış, hanhalkı borçluluğu ve finansal kırılganlık açısından da dikkatle değerlendirilmelidir. Özellikle asgari ödeme alışkanlığının yaygınlaşması, borçların uzun vadeye yayılmasına ve faiz yükünün artmasına neden olmaktadır. Bu durum, kredi kartlarının kısa vadeli faydalarının uzun vadeli maliyetlerle dengelendiğini ortaya koymaktadır.

5. Sosyoekonomik ve Kurumsal Boyutlar

Kredi kartı kullanımının tüketim davranışları üzerindeki etkileri, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı ve kurumsal düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde daha görünür hâle gelmektedir (Deaton, 1992; Cynamon & Fazzari, 2008).. Gelir dağılımındaki bozulma, yüksek kayıt dışılık oranı, düzensiz istihdam yapısı ve reel ücretlerin enflasyon karşısında aşınması, kredi kartlarını hanhalkları açısından yalnızca bir tercih değil, çoğu zaman bir zorunluluk hâline getirmektedir.

Türkiye'de düşük ve orta gelirli hanhalkları için kredi kartları, özellikle gıda, enerji, kira ve eğitim gibi zorunlu harcamaların finansmanında kullanılan temel bir likidite aracı hâline gelmiştir. Bu gruplarda kredi kartı borçları, kısa vadede gelir şoklarına karşı bir tampon işlevi görse de, uzun vadede borç sarmalı ve finansal dışlanma risklerini artırmaktadır. Buna karşılık yüksek gelir gruplarında kredi kartı kullanımı daha çok taksit avantajı, ödeme kolaylığı ve harcama takibi amacıyla gerçekleşmektedir.

Türkiye'de gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artması, kredi kartı kullanımının bu ayrıştırıcı etkisini daha da belirginleştirmektedir. Kredi kartları, kısa vadede refah kaybını telafi eden bir araç gibi görünse de, uzun vadede düşük gelir grupları aleyhine işleyen bir borçlanma mekanizmasına dönüşebilmektedir. Bu durum, kredi kartı borçluluğunu yalnızca bireysel bir sorun olmaktan çıkararak toplumsal bir mesele hâline getirmektedir.

Enflasyonist dönemlerde tüketimi öne çekme davranışı Türkiye’de oldukça yaygındır. Paranın gelecekteki satın alma gücünün hızla azalacağı beklentisi, borçlanarak tüketim yapmayı rasyonel bir tercih gibi göstermektedir. Kredi kartları bu davranışın en işlevsel araçlarından biri olarak öne çıkmakta; ancak bu süreç makroekonomik düzeyde finansal istikrar üzerinde baskı yaratmaktadır.

Kurumsal çerçeve açısından bakıldığında, Türkiye’de kredi kartı piyasasına yönelik düzenlemeler tüketici davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Kredi limitlerinin gelirle ilişkilendirilme biçimi, taksitlendirme sürelerine getirilen dönemsel sınırlamalar ve asgari ödeme oranları, bireylerin borçlanma kararlarını yönlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle kredi kartı politikalarının Türkiye özelinde, sosyal politika ve davranışsal iktisat perspektifleriyle birlikte ele alınması gerekmektedir.

6. Politika Tartışması ve Davranışsal Düzenlemeler

Türkiye’de kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, yalnızca bireysel tüketim davranışlarını değil; aynı zamanda makroekonomik istikrarı, finansal sistemin dayanıklılığını ve sosyal refah düzeyini de doğrudan etkilemektedir (Barba & Pivetti, 2009; Mann, 2006).. Özellikle yüksek enflasyon, sıkılaşma–gevşeme döngüleri ve gelir oynaklığının belirgin olduğu dönemlerde kredi kartları, tüketimin sürdürülmesinde kritik bir rol üstlenmektedir.

Bu bağlamda Türkiye’de kredi kartlarına yönelik politika tartışmaları, klasik bankacılık düzenlemelerinin ötesine geçerek davranışsal iktisat temelli yaklaşımlarla ele alınmalıdır. Davranışsal kamu politikaları, bireylerin karar alma süreçlerindeki bilişsel sınırlılıkları dikkate alarak daha etkili ve hedefli düzenleme araçları geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

6.1. Asgari Ödeme Mekanizmaları ve Türkiye Deneyimi

Türkiye’de asgari ödeme oranları, kredi kartı borçlanmasının seyrini belirleyen en kritik unsurlardan biridir. Uygulamada birçok kart kullanıcısının yalnızca asgari tutarı ödemeyi tercih ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, borçların uzun vadeye yayılmasına ve toplam faiz yükünün artmasına neden olmaktadır. Davranışsal iktisat literatürü, asgari ödeme tutarının güçlü bir referans noktası olarak algılandığını ve bireylerin bu tutarın üzerinde ödeme yapmaktan kaçındığını göstermektedir.

Türkiye özelinde, asgari ödeme oranlarının dönemsel olarak yeniden düzenlenmesi ve borç geri ödeme sürelerinin ekstrelerde daha açık biçimde gösterilmesi, hanehalkı borçluluğunun kontrol altına alınmasına katkı sağlayabilir.

6.2. Taksitlendirme Politikaları ve Konjonktürel Düzenlemeler

Taksitli satış uygulamaları, Türkiye’de kredi kartı kullanımını artıran en önemli faktörlerden biridir. Dayanıklı tüketim malları başta olmak üzere birçok sektörde taksit, fiilî bir talep artırıcı araç olarak kullanılmaktadır. Ancak bu uygulama, bireylerin toplam borç yükünü yeterince fark edememesine yol açabilmektedir.

Bu nedenle Türkiye’de taksitlendirme politikalarının makroekonomik konjonktüre duyarlı biçimde düzenlenmesi önemlidir. Enflasyonist baskıların arttığı ve finansal kırılganlıkların yükseldiği dönemlerde taksit sürelerinin sınırlandırılması; ekonomik istikrarın güçlendiği dönemlerde ise daha esnek uygulamalara izin verilmesi, politika etkinliğini artırabilir.

6.3. Finansal Okuryazarlık ve Davranışsal Müdahaleler

Türkiye’de finansal okuryazarlık düzeyinin görece düşük olması, kredi kartı kullanımının olumsuz sonuçlarını derinleştirebilmektedir. Faiz oranları, gecikme cezaları ve bileşik borç maliyetleri konusunda bilgi eksikliği, özellikle gençler ve düşük gelirli gruplar açısından önemli bir sorun alanıdır.

Bu nedenle kredi kartı ekstrelerinin sadeleştirilmesi, dijital bankacılık uygulamalarında davranışsal uyarıların kullanılması ve kamu destekli finansal eğitim programlarının yaygınlaştırılması, Türkiye’de kredi kartı kaynaklı finansal kırılganlıkların azaltılmasına katkı sağlayabilecek politika araçları arasında yer almaktadır.

7. Sonuç

Bu kitap bölümünde kredi kartı kullanımının Türkiye’de hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkileri; kavramsal, kuramsal ve davranışsal iktisat perspektifleri çerçevesinde, Türkiye’nin özgün sosyoekonomik ve kurumsal yapısı dikkate alınarak ele alınmıştır. Çalışma, kredi kartlarını yalnızca teknik bir ödeme aracı olarak değil; yüksek enflasyon, gelir oynaklığı ve kurumsal düzenlemelerle şekillenen Türkiye ekonomisinde tüketimin sürekliliğini sağlayan kritik bir finansal mekanizma olarak değerlendirmektedir.

Türkiye örneği, kredi kartlarının kısa vadede hanehalklarının reel gelir kayıplarını telafi eden ve tüketimi öne çekerek yaşam standartlarını korumaya yardımcı olan bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Özellikle gıda, enerji, eğitim ve sağlık gibi zorunlu harcamalarda kredi kartları, hanehalkları açısından fiilî bir likidite aracı hâline gelmiştir. Ancak bu işlev, uzun vadede artan borçluluk, faiz yükü ve finansal kırılganlık riskleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Davranışsal iktisat çerçevesinde yapılan tartışmalar, Türkiye’de kredi kartı kullanımının bireylerin algıladığı bütçe kısıtlarını gevşettiğini ve ödeme acısını azaltarak aşırı tüketime zemin hazırlayabildiğini ortaya koymaktadır. Zihinsel muhasebe, özdenetim problemleri ve zaman tutarsızlığı gibi mekanizmalar, özellikle enflasyonist beklentilerin güçlü olduğu dönemlerde daha belirgin hâle gelmektedir. Bu durum, kredi kartı borçluluğunun bireysel bir tercihten ziyade, makroekonomik koşullar ve kurumsal tasarımlarla yakından ilişkili bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Türkiye’de kredi kartı politikalarının yalnızca bankacılık sektörü düzenlemeleri kapsamında ele alınması yeterli değildir. Finansal okuryazarlığın artırılması, davranışsal temelli düzenleme araçlarının yaygınlaştırılması, asgari ödeme ve taksitlendirme uygulamalarının konjonktüre duyarlı biçimde tasarlanması ve tüketici koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi, hem bireysel refahın hem de makroekonomik istikrarın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak bu kitap bölümü, kredi kartı–tüketim ilişkisini Türkiye bağlamında; davranışsal, kurumsal ve sosyoekonomik boyutlarıyla bütüncül bir çerçevede ele alarak literatüre ülke-odaklı teorik bir katkı sunmaktadır. Türkiye deneyimi, modern tüketim toplumlarında borçlanma temelli finansal araçların tasarımında ve düzenlenmesinde davranışsal iktisat perspektifinin dikkate alınmasının gerekliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Politika Önerisi; Türkiye’de kredi kartı politikaları, enflasyon ve gelir oynaklığı gibi makroekonomik koşulları dikkate alan, davranışsal yanlılıkları sınırlayıcı ve hanehalkı borçluluğunu sürdürülebilir düzeyde tutmayı amaçlayan bir çerçevede yeniden tasarlanmalıdır. Bu doğrultuda asgari ödeme ve taksitlendirme düzenlemelerinin konjonktüre duyarlı biçimde uygulanması, finansal istikrarı destekleyen temel politika araçlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Aktaş, E., & Erturgut, R. (2020). *Finansal okuryazarlık ve bireysel borçlanma davranışları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Barba, A., & Pivetti, M. (2009). Rising household debt: Its causes and macro-economic implications. *Cambridge Journal of Economics*, 33(1), 113–137.
- BDDK. (2023). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri*. Ankara: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Cynamon, B. Z., & Fazzari, S. M. (2008). Household debt in the consumer age. *Capitalism and Society*, 3(2), 1–30.
- Deaton, A. (1992). *Understanding Consumption*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkin, T. A. (2000). Credit cards: Use and consumer attitudes. *Federal Reserve Bulletin*, 86, 623–634.
- Evans, D. S., & Schmalensee, R. (2005). *Paying with Plastic: The Digital Revolution in Buying and Borrowing*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton: Princeton University Press.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291.
- Laibson, D. (1997). Golden eggs and hyperbolic discounting. *Quarterly Journal of Economics*, 112(2), 443–477.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44.
- Mann, R. J. (2006). *Charging Ahead: The Growth and Regulation of Payment Card Markets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prelec, D., & Loewenstein, G. (1998). The red and the black: Mental accounting of savings and debt. *Marketing Science*, 17(1), 4–28.
- Prelec, D., & Simester, D. (2001). Always leave home without it: A further investigation of the credit-card effect on willingness to pay. *Marketing Letters*, 12(1), 5–12.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99–118.
- Şimşek, H., & Şimşek, S. A. (2018). Davranışsal İktisadin Gelişimi. *Current Debates in Economics & Econometrics: Volume 2*, 15.
- TCMB. (2023). *Finansal İstikrar Raporu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183–206.

- TÜİK. (2023). *Hanehalkı Tüketim Harcamaları İstatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- World Bank. (2022). *Global Financial Development Report*. Washington, DC: World Bank.

Döviz Rezervleri ve Borsa: Merkez Bankası Politikalarının Pazar Üzerindeki Rolü

Esat Atalay¹

Özet

Bu kitap bölümü, borsa ve döviz rezervlerinin Merkez Bankası tarafından geliştirilen ve uygulanan politikaların pazar kapsamındaki rolünün değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda döviz rezervinin tanımı yapılmış, merkez bankaları ile para politikalarının bağlantısı kurulmuş, merkez bankalarının uygulama ve politikalarındaki hedefleri ile kullandığı araçlara Türkiye’de bulunan merkez bankasının rezerv gelişimine yönelik bilgi verilmiştir. Sonrasında Türkiye dahilinde döviz rezervlerine etkisi olan unsurların ve rezerv değişimlerinin finansal piyasalara olan etkileri değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda Merkez Bankası politikalarının finansal piyasa dengelerinin değiştirilmesi ile korunmasında yoğun etkinlik gösterdiği belirlenmiştir. Bunun yanında ekonomik büyümenin de merkez bankasını politikalara yönelik olarak etkilendiği görülmüştür. Çalışmanın sonuç bölümünde merkez bankasının politikalarının etkilerinin gösterilmesi yoluyla önerilerde bulunulmuştur.

1. Giriş

Finansal sistemin sürekliliği, sürdürülebilir büyüme ile çağdaş ekonomilerin en temel hususlar arasında gündeme gelmektedir. Bu yönde merkez bankaları tarafından geliştirilen para politikalar, Pazar ve piyasa dinamiklerinin değişmesinde yoğun etkinlik göstermektedir. Özellikle borsa ve döviz rezervleri, Merkez Bankası politika ve uygulamalarının etkinliklerinin yoğun olarak deneyimlendiği alanlar olarak gündeme gelmektedir. Döviz rezervlerinde merkez bankalarının politikaları, yalnızca par birimlerinin değerine yönelik değil, uluslararası yatırımcı güvenlerini ve ticaret dengelerini de etkilemektedir (Akay ve Nargeleçkenler, 2006, s.11).

1 Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, esat.atalay@batman.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-4095-1583.

Döviz rezervleri ülkenin ekonomik anlamda dış bağlantılarında temel araçlar arasında yer almaktadır. Merkez bankaları, döviz rezervlerini etkin biçimde yöneterek ülkedeki döviz kurlarını düzenli hale getirebilmekte ve ekonomik dalgalanmalar karşısında tampon oluşturabilmektedirler. Ülkenin uluslararası Pazar ve piyasalarda güvenlik ve güvenilirliğini artırması ile yabancı yatırımcıları ülkeye çekme olasılığını da içermektedir (Delice, 2015, s.24).

Borsa, ülkenin ekonomik büyüme, piyasa ve yatırımcı güveni benzeri hususlarda göstergesi olarak hizmet verebilmektedir. Merkez bankaları tarafından geliştirilen politikalar ile kontrol edilen para arzı, likidite ve faiz oranları, ülkenin borsa verimliliğini de etkileyerek piyasalarda dalgalanma oluşumuna neden olabilmektedir. Merkez bankalarının toplum, vatandaşlar ve yatırımcılar tarafından kullanılacak strateji ve politikaları da döviz rezervleri ile borsadaki etkileri yönünden önemlidir. Merkez Bankası tarafından geliştirilen politikalar, yatırımcı beklentilerinin istenen yönde geliştirilmesine imkân verebilmekteyken, ülke ekonomisinin gelişimini sağlayabilmektedir. Bundan dolayı Merkez bankalarının yatırımcıları ve yabancı yatırımları ülkesine çekmek için piyasa istikrarına yönelik politikalar geliştirmesi önemli unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2022, s.37).

Bu çalışmada borsa ve döviz rezervleri bağlamında Merkez Bankası politikalarının Pazar ve piyasa yönündeki rolünün değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak döviz rezervi ve para politikası hakkında bilgi verilmesi, sonrasında merkez bankalarının politika geliştirme hususunda hangi araç ve amaçları kullandığına, merkez bankasının rezervlerine, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın rezerv gelişim sürecine yönelik bilgi verilmesi planlanmaktadır. Ardından Türkiye içerisinde döviz rezervlerine etkileri bulunan faktörlerin ve Rezervlerdeki değişimlerin finansal piyasalara yönelik etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Borsa ve döviz rezervleri, Merkez Bankası politikalarının piyasadaki etkilerinin görülmesi hususunda önem kazanan iki ifade olarak gündeme gelmektedir. Bundan dolayı Merkez Bankası tarafından geliştirilen politikaların değerlendirilmesi, sürdürülebilir yapıda ekonominin geliştirilmesi adına önemlidir. Merkez bankalarının ilerleyen süreçteki uygulama ve politikalarının piyasa dinamikleri ve ekonomik şartlar doğrultusunda değişkenlik kazanacağı, bundan dolayı finansal sistemin istikrarına yönelik ilgi ve çalışmaların artacağı öngörülmektedir. Bu çalışma borsa ve döviz rezervleri kapsamında Merkez Bankası politikalarının

karmaşık yapılarının belirginlik kazanarak anlaşılmasını ve ilgili alanyazına, diğer çalışma ve araştırmalara yarar sağlaması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Döviz Rezerv Tanımı

Uluslararası para sisteminin yanında likiditenin parçaları arasında bulunan uluslararası ve ulusal döviz rezervleri devletlerin barındırdığı yönetim ve para liderleri tarafınca kontrol edilen ve harici ödeme problemlerinin meydana gelmesi benzeri güçlüklerde kullanılmaya hazır varlıklar olarak ifade edilebilmektedir. Uluslararası rezervler farklı kaynaklarda dış varlıklar, rezerv ve dış kaynaklar olarak isimlendirilmektedir. Bu kapsamda bahsi geçen dış kaynaklar yalnızca finansal varlıkları değil finansal kaynakların toplamı olarak belirtilmektedir. Dış kaynaklar uluslararası sermayenin yetersiz olduğu dönemlerde devletin korunması adına finansal kurumlarca sigorta aracı olarak kullanılan döviz varlıkları şeklinde ifade edilmektedir (Park ve Estrada, 2014, s.301).

Merkez bankasının dış kaynaklarının düzeylerine yönelik çalışmalar dış kaynak birikimlerinin dengelerinde öngörülemeyen dengesizlikleri yok etmeyi hedeflediğini savunmaktadır. Bu alanda yapılan nispeten yeni çalışmalar (Cinel, 2015; Kartal, 2013, s.190) dış kaynak servetlerine yönelinmesinin ülke kaynakları ile karşılanması halinde gündeme gelecek maliyetlerin düşürülmesine bağlamakta ve muhtemel krizler karşısında önlem olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda dış kaynakların yeterliliği önemli ekonomik ve finansal kırınglık göstergeleri arasında yer almaktadır (Gogul, 2020, s. 238).

Dış kaynaklar ülkelerin cumhuriyet merkez bankasında uluslararası altın ve diğer değerlerin toplamından oluşan ve kendisini farklı döviz kaynaklarına aktarabilen aktifler toplamı şeklinde belirtilebilmektedir. Dış kaynaklar finansal dengesizlik hallerinde istikrarın oluşturulmasına yarar sağlamasından dolayı merkez bankalarının yakın takip ettiği bilanço kalemleri arasında bulunmaktadır. İktisadi alanyazında rezervin tam olarak neleri karşıladığı ve şekilde tanımlandığı hususunda farklı tanımlar yapılmıştır. Rezervler devletin parasal kurumlarca denetlenen ekonomik gerileme ve durgunluk durumlarında politik araç olarak değerlendirilen, birbirine yönelik değişme niteliği bulunan ve uluslararası dış ödeme aracı şeklinde kullanıma hazır bulunan varlıkları temsil etmektedir (Memiş,2014, s. 144).

IMF kapsamında yapılan tanımda da rezerv ifadesi, gereksinim görülen durumlarda para politikalarını yönlendiren otoriteler tarafından

denetlenmekte kullanılan, ödemeler dengesinde erişilebilir riskleri karşılayan, ülkenin döviz piyasası kapsamında meydana gelebilen iktidarsızlık oranını düşüren ve yaşanabilir farklı olumsuzluklar karşısında tampon şeklinde kullanılabilen dış aktifleri temsil etmektedir (IMF, 1993, s.424).

Rezervlerin modern dönemde benimsenmiş ve sık kullanılan IMF tanımı kapsamında, para otoritelerince finansal dengesizlikleri gidermek ve bu planlama kapsamında döviz kurunun etkilenmesi ya da farklı hedeflerle döviz piyasalarına müdahale edebilmek adına kullanılan dış kaynakları temsil etmektedir. Farklı uluslararası rezerv ifadeleri de bulunmasına karşın genel olarak bu tanımlar döviz gereksinimi ile döviz arz ve talebi arasında dengesizliklerin giderilmesinde kullanım gören tampon olduğu yönünde fikir birliği içermektedir. Benimsenen tanımlardan elde edilen sonuç, dış kaynaklar, devletin merkez bankalarında birden çok varlığın toplamı ile oluşan ve yabancı kaynakların karşılığı olan tüm altın ve değerler olmaktadır (Şişman, 2008, s. 69).

Rezervlerin kategorilere ayrılması hususu değerlendirildiğinde belirlenen sorunlar arasında uluslararası rezerv kompozisyonlarında varlıklardan hangilerinin olduğu da bulunmaktadır. Uluslararası para sistemine dahil edilen ve bilinen bütün varlıkların bazı nitelikleri taşınması gerekmektedir. Bahsi geçen nitelikler arasında yabancı ya da milli para türünden olması ya da uluslararası şartları karşılaması, rezerv olarak değerlendirilmesi adına belirleyici unsurlar arasında bulunmaktadır. Fakat uluslararası piyasalarda bulunan yabancı paralar bütün rezerv araçları arasında ABD, Avrupa Birliği ülkeleri ve İngiltere rezervlerini farklı değerlendirmelere dahil etmenin daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Bahsi geçen ülkelerin rezervlerin farklı olarak değerlendirilmesi için temel sebep uluslararası piyasalarda rezerv aracı olarak kullanım görmesidir ve aktarılan ülkelerin piyasa sitemlerini etkileme becerisini artırmaktadır. Yapılan çalışmalarda sıklıkla benimsenen ve rezerv şeklinde merkez bankalarının bilanço kalemlerinde varlık gösteren ve IMF kapsamında benimsenen bilgilerden hareketle küresel olarak benimsenen resmi rezervler, Uluslararası Standartta altın, konvertibl döviz varlıkları, SDR, IMF Rezerv Pozisyonu olarak ‘Özel Çekme Hakları’ ile Diğer Rezerv Kalemleri bulunan alt araçlardan oluşmaktadır (Gursel, 1978, s.16).

2.2. Merkez Bankası ve Para Politikası

Ülkedeki ekonomik ilerleme noktaları, ülkenin sahip olduğu para hakimiyetindeki kurumların denetlenmesiyle ekonomik politikalar belirlenmektedir. Bu doğrultuda birçok ülke ekonomisinin takibi merkez banlarına ait olmaktadır. Bahsi geçen ülkelerde merkez bankaların ekonomik

dengelemlerin oluşturulması noktasında belirleyici olmaktadır. Bunun nedeni faizlerin saptanması, para politikalarının oluşturulması, rezerv planının gerçekleştirilmesinin merkez bankaları çevresinde yapılmasıdır. Merkez bankaları yaptıkları ekonomi politikalarıyla eş zamanlı belirlenen amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bunun yanında bu şekilde ekonomide sürekli gelişme, yüksek iş gücü, para ve fiyat piyasası dengesinin oluşturulması, faiz yüzdelerinin dengeli hale getirilmesi ve döviz piyasalarında tutarlı büyümenin sağlanması amaçlanmaktadır (Mishkin, 2014, s.2-3).

Merkez bankaları ülkelerin ekonomilerini yönlendiren kurumlar olarak gündeme gelmektedir. Farklı bir aktarımla bu bankalar, ülkelerin para politikalarına rehberlik eden bir hükümet kuruluşu niteliğinde bulunmaktadır. Para politikalarının amaçları incelendiğinde tarih sürecinde fiyat dengesi oluşturmaya ek olarak enflasyonu minimum seviyede korunması bulunmaktadır ve bu sorumluluk merkez bankasına aittir. Çoğunlukla gerçekleştirilen para politikaları ile hızlı sonuç sağlanması ve brüt faiz yüzdesinin '*nominal faiz oranı*' olması amaçlanmaktadır. Fakat merkez bankalarındaki rezervler hususunda politikalar uzun vadeli etkili olmaktadır. Bu yönde para politikalarının belirleyicisi olan kaynaklar arasında döviz rezervleri ve bu rezervlere ödenen faiz yüzdeleri bulunmaktadır (Curdia ve Woodford, 2008, s.20).

Para politikaları hususunda yapılan değişiklikler, merkez bankalarının milli para birimine yönelik amaçlarını etkilemesinin yanında para politikasına yönelik farklı amaçlarını da etkilemektedir. Bunun yanında para politikalarının temel hedefleri arasında bulunan ülkenin finansal istikrarını oluşturmaya ve korumaya yönelik amaçlar modern dönemde ülkelerin ekonomilerini şekillendirirken değerlendirdikleri hususlar arasında bulunmaktadır.

2.3. Merkez Bankası Amaç ile Araçları

Merkez bankaları, devletlerin para otoriteleri yönünde para politikalarını düzenlerken bazı unsurları temel alarak hareket etmektedir. Bundan dolayı merkez bankalarının para politikalarını etkileyen en temel öge finansal istikrarın oluşturulmasıdır. Finansal istikrarın oluşturma amacı esnasında merkez bankaları bazı yasak düzenlemeler yapmak durumundadır. Merkez bankaları hususunda açıklamalar yapan Fisher, merkez bankalarının finans hususunda düzenlemeler yaparken para politikalarının hedeflerini gündeme getirme becerisine "*amaç bağımsızlığı*" demektedir. Amaç bağımsızlığı politikasının belirlenmesi esnasında kullanacağı araçları belirleme kuvvetine de "*araç bağımsızlığı*" demektedir (Mishkin, 2004, s.5). Mishkin'in savunmasına göre de merkez bankalarının siyasi otoritelerden bağımsız kurul

ve başkanı bulunması gerekmektedir. Bundan dolayı merkez bankaları yasal düzenlemeleri yaparken bağımsızlıklarını kullanabilecek şekilde düzenlemeler geliştirmelidir (Mskhin, 2004, s.7-8). Merkez bankalarının yetki ve görevleri değerlendirildiğinde ülkelerde farklı yetki ve görevleri bulunmaktadır. Bunun yanında ortak yetki ve görevler listesinin şu şekilde aktarılması mümkündür (Serel ve Özkurt, 2014, s.59):

- Bağlı bulunduğu devletin para politikasının belirlenmesi sırasında şartlara göre değerlendirme yapılmasının ve bahsi geçen politikanın uygulanmasını sağlamaktan sorumlu olmak,
- Bankacılık hususunda düzenlemeler ve denetlemeler yapmak,
- Ülkenin ve farklı finans kurumlarının başvurduğu kredi merciini oluşturmak,
- Arzın temelini oluşturan para miktarını kontrolünde bulundurmak
- Devletin sahip olduğu uluslararası rezervlerin değerlendirmesini ve yönetimini yapmak.

Merkez bankalarının bu yöndeki işlevlerini yerine getirebilmesi için para politikasındaki araçların şunlar olması gerekmektedir (Başı ve Kara, 2011, s. 11):

- Döviz alım satımı
- Açık piyasa işlemleri (APİ)
- Altın alım satımı
- Orunlu rezerv oranları
- Doğrudan alım satım

Merkez Bankası tarafından belirlenen para politikalarının uygulamak için yönelinen teknikler olarak dikkat çekmektedir. Merkez bankasının para politikalarını belirlediği esnada kullandığı araçlar para politikası olarak isimlendirilebilmektedirler.

2.4. Merkez Bankası Rezervleri

Merkez bankalarında geliştirilen para politikalarına yönelik olarak rezervlerden bazılarını içermektedir. Bahsi geçen rezervler öncesinde belirtildiği üzere döviz ve altın şeklinde olabilmektedir. Merkez bankasına bağlı ticari bankalarda bulunan rezervler de kısa vadeli faiz oranları içerebilmektedir. Bu yönde kısa vade barındıran piyasa faiz oranlarının daha verimli bir noktada bulunmasından merkez bankalarının para politikalarında

en temel unsurlar arasında ticari bankaların rezervleri bulunmaktadır. Küresel anlamda gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin brüt döviz rezerv oranları değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerin döviz rezerv oranlarının yüksek seviyede bulunduğu, gelişmekte olan ülkelerdeki rezervlerin ise nispeten düşük düzeylerde bulunduğu görülmektedir. Döviz rezervlerinin listelenmesinde Çin, Japonya, Avrupa Birliği, İsviçre, Rusya listenin yüksek sıralarında bulunurken, Türkiye listenin orta ya da geri kısımlarında bulunmaktadır. Ülkelerin döviz rezervlerine ek olarak altın rezervleri de önemli bir noktada bulunmaktadır. Altın, tarih sürecinden modern döneme kadar farklı hedefler ile kullanım gören önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Modern dönemde altını ticari hedeflerle Merkez Bankası rezervlerinde tutmaktadır. Bu kapsamda ülkelerin merkez bankalarının içerdiği altın rezervleri değerlendirildiğinde, 2023 yılının ilk çeyreğinde dünyada yüksek miktarda altın rezervi barındıran ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktadır.

2.5. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Rezerv Gelişimi

Küresel anlamda yaşanan savaşlar, yükseköğretimde eğitim alan öğrencilerin ve demografik unsurlarda artış yaşanması ile beraber bazı ülkelerdeki nüfus oranlarında değişimler görülmüştür. Bunun yanında sosyoekonomik halin iyi hale gelmesi de nüfus oranlarının düşmesine etki etmektedir. Küresel boyutta meydana gelen savaşlar Avrupa'da istihdam oranının artmasına ve kalkınma döneminin başlamasına neden olmuştur. Bunun sonucunda işçi oranlarında da artış yaşanmış, düşük ücretli çalışan sayısında yükseliş meydana gelmiştir. Bu kapsamda işgücü yönündeki açık miktarının azaldığı dikkat çekmektedir. Avrupa'da yaşandığı oranda Türkiye'yi de etkileyen savaş, öğrencilerin yükseköğretim kurumlarında eğitim görmesi benzeri nedenlerden dolayı bazı işsizlik sorunları gündeme gelmiş ev düşük ücretli personellerin çalışma hayatına katılması sonucunda hayat şartlarında düşüş yaşanmıştır. Buna ek olarak meydana gelen göç dalgası sonucunda işsizlik oranlarında artış görülmüştür (Artukoğlu, 2005, s.42).

Ülkeler gerçekleşen göçlerin ardından ülkelerinde gündeme gelen sorunları engellemek için bazı sözleşme ve düzenlemeler yapmaktadırlar. bu kapsamda Türkiye'de 1961 yılında kabul edilen yasayla beraber Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı geliştirilmiştir. Bahsi geçen kalkınma planı 1962-1967 arasındaki yılları içermektedir. Geliştirilen kalkınma planı yönünde daha yoğun işgücü ihraç edilecek ve bundan dolayı göçmenler yoluyla ülkeye sokulan döviz birikiminde artış sağlanması planlanmıştır. Bunun yanında ülkedeki işsizlik sorununa da potansiyel çözüm sunacağı düşünülmüştür.

Türkiye Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında Almanya'yla işgücü sözleşmesi imzalanarak Batı Almanya'ya işçi ihracı düzenlemesini kabul etmiştir (Genel, 2014, s.305).

Batı Almanya'yla imzalanan sözleşmeyle beraber Türkiye'den Batı Almanya'ya göç eden gurbetçiler yoluyla Türkiye'ye döviz kaynağı oluşturulmuştur. Türkiye bahsi geçen dönemde gurbetçiler yoluyla kazandığı döviz oranlarını Türkiye'de daha güvenilir biçimde kullanmak ve düzenlemek adına döviz tedarik sistemine gereksinim görmektedir. Sarıtaş bu yönde şu ifadeleri kullanmaktadır; *“Bu yıllarda gittikçe artan dış ticaret açığı için gönderilen dövizler Türkiye için çok önemli bir role sahipti. 1964 yılında işçi dövizleri gelirleri sekiz milyon ABD Doları iken, 1976 yılında bir milyar ABD Doları'nın üzerine çıkmıştır. Bunun sonucunda ödemeler dengesinde oluşan dış ticaret açığını işçi dövizlerinin karşılama oranı 1964 yılında %6 iken, bu oran 1972 yılında %109'a, 1973 yılında da %154'e ulaşmıştır. Bu karşılama oranı 1974–1978 yılları arasında ortalama %30 civarında iken daha sonra tekrar yükselişe geçmiştir, fakat hiçbir zaman 1972 ve 1973'teki rakamlara ulaşamamıştır. Örneğin 1980 yılında %41, 1985 yılında %51, 1990 yılında %35, 1995 yılında %24 ve 2003 yılında %3'e kadar düşmüştür”* (Sarıtaş, 2011, s.166).

T.C. Merkez Bankası kapsamında bulunan bilgiler değerlendirildiğinde ülkenin döviz piyasası 20. yüzyılın III. çeyreğinde ülkenin yoğun bir kontrolü bulunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'ye sokulan dövizler merkez bankasının yönetiminde olmaktadır. Türkiye'de 1970 yıllarında Türkiye'deki yurttaşların üzerlerinde döviz tutması ülke kontrolüne ve ülke iznine bağlı bulunmaktadır. 1976'da *“Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları”* sisteminin faaliyet göstermesiyle beraber ülkeye döviz sokulmasının artırılmasına dair girişim yapılmıştır. Bu sistemde Türkiye'de döviz tevdiat hesabı kullanılmaya başlamış ve Almanya'nın yanında farklı ülkelerde çalışan Türklerin dövizlerini kullanabilecekleri hesaplar açılmıştır. Bahsi geçen sistemin açılma hedefi değerlendirildiğinde çalışanların dövizlerini hesaba aktarmasıyla ülkeye daha çok döviz girişi sağlamaktadır. Fakat Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları kapsamında bulunan en temel risk bahsi geçen hesaplara dövizleri aktaran çalışanların yatırdığı dövizleri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na aktarma mecburiyeti bulunmasıdır. Bunun yanında kur farkı da risk etkenleri arasında bulunmaktadır. 1983'te sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesi neticesinde Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları sistemi kullanımı bırakılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kapsamında 1970'te Almanya'daki işgücü sözleşmesiyle beraber Türkiye'nin Merkez Bankasında bulunan döviz rezervi gelişimi yüksek oranda gelişmiştir. Yurtdışında bulunan çalışanların Türkiye'ye geldikleri zamanlarda ülke

içindeki bankalarda kullandıkları dövizlerle beraber ülkenin döviz kaynakları olumlu etkilenmektedir. Bu yönde ülkeye dahil edilen paralar arasında İsviçre Frangı, Alman Markı, İngiliz Sterlini ve Amerikan Doları bulunmaktadır. Ülke içinde döviz hususunda yeni girişimler yapmak ve ülkeye döviz girişlerini artırmak hedefiyle Merkez Bankası yurtdışındaki Türkler için bazı hesapları oluşturma olanağı sağlamıştır. Bu kapsamda yurtdışındaki Türklerin ülkeye döviz sağlamasını artırma hedefi de gündeme gelmektedir. Bu yönde 1970 yıllarında Süper Döviz Hesapları ve Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı açabilme olanakları verilmiştir. Kredi Mektuplu Döviz Mevduat Hesabı değerlendirildiğinde bu hesaplarda bulunan döviz çeşitleri şöyle listelenebilmektedir;

- Amerikan doları,
- İsviçre frangı,
- İngiliz sterlini

Süper Döviz Hesabında bulunan döviz çeşitlerinin de şöyle listelenmesi mümkündür;

- Amerikan doları
- Euro

Süper Döviz Hesaplarının ve Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabının oluşturulmasıyla beraber toplam mevduatta düzenli artışın oluşturulması sağlanmıştır. Sonrasında gelişen dönemde de bahsi geçen artış düzenli olarak sürdürülmüştür. Bahsi geçen istikrar, Körfez Krizi'ne değin sürmüştür fakat Körfez Krizinin gündeme gelmesiyle beraber bazı sorunlar oluşmuştur. Süper Döviz Hesapları ve Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabının yurt dışındaki Türklerce tercih edilmesinin nedeni de Merkez Bankasına yönelik güven, bu kapsamda para çekme, para yatırma ve uygun faiz gerisi işlemlerinin kolay ve hızlı şekilde yapılması bulunmaktadır. Bahsi geçen hesaplar ülkeye sokulan döviz girdisini artırmasının yanında döviz ihtiyacını gidermesi yönünden önemlidir (TCMB, 2024, s.1).

20. yüzyılın son dönemlerinde 1990 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasında bulunan brüt döviz rezervi 6.069 milyon Amerikan doları olarak varlık göstermektedir. Yurtdışında çalışan Türklerin ülkedeki dövizlerinin de 7.541,10 milyon Amerikan doları olmaktadır. Bu yönde yurtdışında bulunan Türklerin döviz hesaplarının oranı Merkez bankasının brüt kaynaklarının büyüklüğünden %124,24 fazladır. 2000 yılında Merkez Bankasının 19.635 milyon Amerikan doları brüt dövizini olmaktadır. Bunun yanında 2000 yılında ülke dışında çalışan Türklerin, ülke içindeki döviz hesap

oranları da 10.514,20 milyon Amerikan doları olduğu görülmektedir. Bu yönde 2000 yılı içerisinde ülke dışında çalışan Türklerin döviz hesaplarının oranı Merkez bankasının döviz rezervleri kapsamında %53,55 olmaktadır. 2009 yılının kasım ayında T.C Merkez Bankası kapsamında bulunan döviz rezerv oranları 71.510 milyon Amerikan doları olmaktadır. Bu dönemde yurtdışında çalışan Türklerin döviz hesaplarının toplam değeri 13.565,26 milyon Amerikan doları olmaktadır. Bu yönde yurtdışında çalışan Türklerin döviz hesaplarının oranı Merkez bankasının döviz hesapları karşısındaki oranı %18,9 olmaktadır. Bu yöne Merkez Bankası 1990 dönemine oranla döviz rezervlerinin artmasına neden olmuştur (Sarıtaş, 2011, s.170).

Bahsi geçen veriler değerlendirildiğinde 1990 döneminde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının döviz rezerv oranı yurtdışında çalışan Türklerin döviz hesaplarının büyüklük oranlarından nispeten düşük oranda bulunmaktadır. Fakat 2009 dönemine girildiğinde T.C. Merkez Bankasının döviz rezervlerindeki artış ile beraber T.C. Merkez Bankasının yıllara oranla rezervlerinde gelişim yaşandığı görülmektedir (Fırat, 2009, s.502).

2.6. Türkiye’de Döviz Rezervlerini Etkileyen Temel Faktörler

Türkiye kapsamında döviz rezervlerine etkisi bulunan birçok ekonomik etken bulunmaktadır. Döviz rezervlerinde yaşanan değişimleri açıklama hususunda ihracat fiyatı, ödemeler dengesi, döviz kuru, ithalat fiyatı, dolaşımdaki para, ekonomik büyüme, para arzı, işsizlik, enflasyon, faiz oranları ve sermaye hareketleri önemlidir. Döviz kurunda yaşanan artış ülke içindeki para biriminin değerini yitirmesine ve ülke dışı para biriminin değer kazanmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda ithalatın daralmasına ve ihracatın canlanmasına neden olurken döviz rezervlerinin artmasına neden olmaktadır. Döviz rezervlerinin büyüklük oranı döviz kurunda yaşanan artışa paralel olarak artmaktadır. Bu yönde bankalar ve Merkez Bankası piyasaya döviz satılması ile müdahale etmektedirler. Devlet borçlanma kâğıdı ihracında başarılı politika yürüttüğü oranda merkez bankasının döviz satış işlemlerine nispeten az gereksinim görmektedir. Ödemeler dengesinde yaşanan değişimler döviz kurları ve döviz rezervleri kurlarının öngörülmesinde önemli göstergeler arasında bulunmaktadır. Ülke içindeki ödemeler dengesi pozitif olarak değişmesi halinde uluslararası rezervlerin artması ve dış borç oranlarının azalması şeklinde olmaktadır. Bu durum ülke içindeki paranın değerinde pozitif etki uyandırmaktadır. Ödemeler dengesinin olumsuz olması durumunda cari dengede fazla oluşuyor ise bu durumun etkileri uluslararası rezervlerin artması ve dış borçların azalması şeklinde yaşanmaktadır. İhracat maliyetindeki artış, ülke dışındaki taleplerin kaydırılması ve daralması, mevcut mallar adına yerli krediye

yönelik gereksinim Türk lirasının değer kazanmasına imkân vermekte ve bundan kaynaklı piyasada artan dövizden kaynaklı Merkez Bankası rezervi artmaktadır. Bu yönde ülkenin yabancılara yönelik borç faizleri ve anapara benzeri sorumlulukları dikkate alınmamaktadır. İhracat oranlarının döviz rezervi ile olumsuz bağlantısının bulunduğu haller de bulunmaktadır. Bu durum ihracat artışlarının neden olduğu kredi artışından kaynaklı Merkez Bankası kaynaklarının azalmasından kaynaklı yaşanabilmektedir. Merkez Bankası döviz kaynaklarında yaşanan değişimlerde dış ticaretin ithalat alanındaki fiyat ve miktar değişimleri önemlidir. İthal ürünlerin maliyetlerindeki artışın döviz rezervlerini yükseltmesinde, yabancı ürünler karşısında azalan yurtiçi gereksinimden kaynaklı mevcut dövizin kısmi olarak bankacılık yoluyla merkez bankasına aktarılması ekilidir. Bu yönde bankacılık alanının bulunması koşul özelliği göstermemektedir (Toprak, 1996, s.83).

Ekonomik büyüme miktarının döviz rezervindeki etkilerinin değerlendirilebilmesi adına büyümenin temel kaynaklarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Eğer büyüme halinin temeli bütçe ve iç tüketim açıkları olarak gündeme gelirse bahsi geçen şartlarda ülkenin ithalat oranlarında artış yaşanmaktadır. Dövizle yönelik talebin arttığı ve ülke içindeki paranın değerinin azaldığı görülmektedir. Fakat büyüme halinin temeli ülke içindeki yatırımlar ve yabancı yatırımlarla ihracat durumunda da ülke içindeki parası değerlendirilmekte ve rezerv miktarı artmaktadır. Piyasada kullanılan Merkez Bankası döviz rezervi olumlu bağlantılı olmaktadır. Piyasada bulunan para düzeylerinde yaşanan değişimleri açıklama hususunda faiz ve döviz temelde bulunmaktadır. Piyasada bulunan para hacminde yaşanan artış, döviz rezervlerinin de artmasına neden olmaktadır. Piyasa içindeki Türk lirası oranlarının arttığında devlet beklentileri kapsamında cazip faizli menkul değer artışı ile piyasadaki fazla parayı çekmektedir. Bahsi geçen durum sıklıkla dövizin Türk lirasına çevrimlerini de sağlamaktadır. Merkez Bankasında bulunan döviz rezervleri de dolaylı artış yönelimine dahil olmaktadır. Ülke içinde para arzının gereksinim görülen seviyenin üstünde artması halinde enflasyonist baskılara neden olacağı görülmektedir. Bu, ülke içindeki paranın satın alım kuvvetinin ve değerinin azalacağına, rezerv miktarının düşeceğini göstermektedir (Yüksel ve Özşarı, 2017, s.44).

Merkez Bankası gerekli görülmesi halinde piyasadan döviz satımı ve döviz alımı yaparak döviz kurunu dengelemektedir. Bu yönde döviz rezervlerinde artma veya azalmada uzun vadeli tehlikeli fakat mevcut parasal genişlemeye oranla gerekli bir durum olarak gündeme gelmektedir. Bu kapsamda dış açık düzeyinin artması, ülke içinde kullanım gören paranın değerinin azalmasına ve rezerv miktarının düşmesine kadar ilerleyen süreci başlatmaktadır. Bunun yanında enflasyon oranının artmasıyla dövizin Türk lirası karşısındaki

etkileri de artmaktadır. Bu durum merkez bankasının öngörülemeyen şoklar karşısında nispeten çok döviz barındırmasını gerektirmektedir. Bu yönde döviz fiyatları yükselmekte, bono ve tahvil faizlerinin yükseldiği görülmektedir. Ülkedeki işsizlik oranı, vergi oranlarında yaşanan değişimler, ülke içinde kişi başına düşen milli gelir seviyesi, yatırımlar, para talebi benzeri çok sayıda ekonomik gösterge döviz rezerv düzeylerini ve ülke ekonomisinin verimliliğini yüksek oranda etkilemektedir. Bu yöndeki göstergeler ekonomik verimliliğin arttığını göstermesine karşın bu durum neticesinde ülke içinde kullanılan paraya yönelik talep ve arzla dövize yönelik talepteki etkilerin incelenmesi gerekmektedir (Yüksel ve Özşarı, 2017, s.44).

Türkiye kapsamında ekonominin dışa yönelik açıklık kazanmasıyla beraber ülkenin uluslararası finans hareketlerinden etkilenmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Risk primlerinin yüksek düzeyde bulunması ile kamu ekonomisinden dolayı yapısal problemlerden dolayı, sermaye hareketlerinin özelliği de paralel olarak uzun vadeli yatırım hedefli olmasından çok, kısa vadeli spekülasyon hedeflidir. Eskiden sermaye akımları az olmasından dolayı cari denge uygulamaları sermaye akımlarının belirleyicisi olmaktadır. Fakat modern dönemde sermaye uygulamaları cari denge uygulamalarından daha yoğun olmasından kaynaklı sermaye uygulamaları cari denge uygulamalarını belirlemektedir. Bundan dolayı döviz kuru da yüksek oranda sermaye uygulamalarını belirleyen etkenler, finans piyasası koşulları ile faizlerle belirlenmektedir (Gökçe, 1995, s.7).

Sermaye uygulamalarının modern dönemde yüksek oranda artması, sermayenin dış ticaretten önemli olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda sermayenin amaç ve vadesi önemlidir. Uzun vadeli yatırım hedefli gelen sermaye ülkenin istihdam seviyesinde ve ülke ekonomisinde olumlu etkiler oluşmasına neden olmaktadır. Bunun yanında kısa vadeli ve spekülasyon uygulamalardan kazanç elde etme hedefli sermaye uygulamaları öngörülen kârları sağladığı durumda hızlı şekilde çıkarak döviz rezerv dengelerini değiştirmektedir. Sermaye uygulamalarının serbest yapılı olmasının yanında istikrar uygulamalarının kullanıldığı ülkelerde, ülkenin dış kaynaklardan yararlanması güçtür. fakat para ikamesi olgusu bulunuyor ve yaygın halde kullanılıyor ise sermaye hareketlerinin serbest olarak değerlendirilmesi mümkündür.

2.7. Rezerv Değişimlerinin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri

Rezerv değişimleri, temelde merkez bankalarının para politikası faaliyetleri kapsamında, finansal piyasalarda önemli etkilere sahip olabildiği görülmektedir. Rezerv artışları, Merkez Bankası rezervlerinin artması

durumunda bankaların likidite düzeyleri iyileşmektedir. Bu durumda genel faiz oranlarının azalması mümkündür. Bunun nedeni bankaların bu gibi hallerde daha çok kredi vermesinin mümkün olmasıdır. Rezervlerin azalması, bankaların kredi sağlamasını sınırlandırabilen ve faiz oranlarının artmasına neden olabilmektedir. Rezerv değişimleri temelde döviz kurların ve döviz rezervlerini etkileyebilmektedir. Rezerv miktarının artması, ülke içinde kullanılan para biriminin değerini artırabilirken, rezervlerin azalması ülke parasının değerinin azalmasına sebep olabilmektedir. Rezervlerin artması ülkenin dahil olduğu piyasaların daha çok likidite sağlayabilmesine imkân vermektedir. Bu gibi durumlar hisse senedi maliyetlerinin pozitif yönlü etkilenmesine neden olabilmektedir (Aklan ve Nargeleçkenler, 2008, s.110).

Rezerv artışları enflasyon öngörülerini arttırdığı durumda yatırımcılar, yatırım planlarına yönelik temkinli davranmaya yönelebilmekte ve bu durum borsa performansının azalmasına neden olabilmektedir. Rezerv düzeylerinde yaşanan değişimler, bankaların kredi verme yönelimlerini ve kredi maliyetlerini etkileyebilmektedir. Bunun yanında rezervlerde değişim yaşanmasının yatırımcı güvenlerin ülkeye yönelik etkilenmesine neden olabilmektedir. Merkez bankasında bulunan rezerv oranlarının yükselmesi, piyasalara yönelik güven hissinin sağlanmasına imkân verebilirken, ülke rezervlerinin azalması ekonomi yönünde belirsizlik ortamının oluşmasına neden olabilmektedir. Ayrıca ülke rezervlerinde yaşanan değişimler, deflasyon, enflasyon ve para arzı beklentilerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu kapsamda ülke rezervleri kapsamında yaşanan değişimlerin, finansal piyasa dinamiklerini doğrudan etkileyen önemli etkenler arasında bulunmaktadır (Atalan, 2021, s. 82).

3. Sonuç

Merkez bankaları, geliştirilen para politikalarının bileşenlerini kullanarak ekonomik açıdan istikrar oluşturma, ülke içindeki işsizlik oranlarını düşürme, ülke enflasyonunu kontrol altına alma benzeri önemli amaçları sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda geliştirilen politikaların finansal piyasalara yönelik göstergeleri, yatırımcı tutumları ve ekonomik büyüme kapsamında etkili olduğu görülmektedir.

Merkez Bankası politikalarının piyasalara yönelik etkileri arasında likiditenin de bulunduğu belirlenmiştir. Merkez bankaları tarafından rezervlerin artırılması, bankaların daha çok kredi vermesine imkân verirken, ülke içindeki ekonomik etkinliği de artırabilmektedir. Bu kapsamda kriz süreçlerindeki geliştirilen para politikalarının ekonomik toparlanmayı ve likidite sağlanması hedefiyle önemli olabileceği düşünülmektedir.

Bunun yanında merkez bankalarının politikalarında rezervleri az ya da çok sağlamasının dengesizliklere neden olabileceği görülmüştür. Bundan dolayı merkez bankasının alım-satım dengesini sağlayacak şekilde dengeli geliştirilmesinin önemi görülmüştür.

Merkez bankalarının faiz oranlarında değişiklikler yapmasının kredi maliyetlerini ve yatırımları da etkilediği dikkat çekmektedir. Düşük faiz oranlarının, yatırımcıları ülke içindeki hisse senetlerine yatırım yapmaya yöneltirken borsa verimliliğinin de artmasına olanak sağladığı görülmüştür. Buna ek olarak yüksek faiz oranlarının yatırımcılar ve vatandaşlar için borçlanmaları daha külfetli bir hale getirdiği belirlenmiş, bu durumun ekonomik büyüme oranını azaltacağı öngörülmüştür. Bundan dolayı merkez bankalarında geliştirilen faiz politikalarının finansal piyasalar kapsamında dalgalanmalara neden olabileceği görülmüştür. Ayrıca faiz oranları ve rezerv değişimlerinin dövizlerde dalgalanmalara sebep olabileceği dikkat çekmektedir. Ülke içinde kullanılan para biriminin değer kazanması ya da değer kaybetmesinin, ülke vatandaşlarının, yurt dışında yaşayan ülke vatandaşlarının ya da yatırımcıların teşvik edilmesi ile ekonomik dengeyi şekillendirebildiği görülmüştür. Gelişen piyasalarda yaşanan döviz dalgalanmalarının, yatırımcıların ülkeye ve ülke piyasalarına yönelik güvenlerini etkilemesi ile ülke içindeki sermaye akışlarını düzenleyebildiği belirlenmiştir. buna ek olarak merkez bankalarının uygulama ve politikaları ile piyasa dahilinde bulunan vatandaşların ve yatırımcıların beklentilerini şekillendirebildiği düşünülmektedir. Merkez bankalarının politika ve uygulamaları ile yatırımcıların karar verme süreçlerini etkileyebildiği de dikkat çekmektedir.

Merkez Bankası tarafından geliştirilen ve uygulanan politikaların, ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemesinin yanında finansal piyasa dengelerinin değiştirilmesi ve korunmasında da etkili olduğu belirlenmiştir. Merkez bankalarının finansal piyasa değer ve dengelerine yönelik belirleyici özellik göstermesinin, merkez bankalarının ülke kapsamında ve küresel anlamda değer kazanmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aklan, N., & Nargeleçekenler, M. (2008). Para politikalarının banka kredi kanalı üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 109-132.
- Artukoğlu, O. S. (2005). “Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Banka Sistemi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkiler”. *Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Atalan, İ. (2021). Altıncı Bölüm Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Faiz Kararlarının Borsa İstanbul Üzerindeki Etkisi. *Finansal Piyasalar Modern ve Teorik Bir Bakış*, 82.
- Başçı, E., & Kara, H. (2011). Finansal istikrar ve para politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(302), 9-25.
- Cinel, E. (2015). Türkiye’de Döviz Rezervleri Yeterli mi?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 131-144.
- Curdia, V., and M. Woodfort (2008). “Credit Frictions and Optimal Monetary Policy. BIS Annual Conference, “Whither Monetary Policy?” June 2008. NBER, Working paper 16208.
- Delice, G. (2015). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 21-55.
- Fırat, E. (2009). Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan üç büyük kriz ve sonuçlarının ekonomi-politiği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 501-524.
- Genel, M. (2014). Almanya’ya giden ilk türk işçi göçünün türk basınındaki izdüşümü “sirkeci gari’ndan munchen hauptbahnhof’a”. *Selçuk İletişim*, 8(3), 301-338.
- Gogul, P. (2020). Merkez Bankası Döviz Rezervi Ve Cari Açık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama 1995-2019. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 238-249.
- Gökçe, D. (1995), “Türkiye’de Sermaye Akımları”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 8-9.
- Gursel, H. F. (1978). *Özel Çekme Hakları Kavramı* (Special Drawing Rights Concept of International Monetary Fund).
- IMF. (1993). International Monetary Fund: Balance of Payments Manual. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

- Kartal, F. (2013). Merkez Bankası Bilançosu Ve Parasal Büyüklüklerin Gelişimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 185-204.
- Memiş, H. (2014). Küreselleşme ve yoksulluk ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 144-161.
- Mishkin, F. S. (2004). “Para politikası stratejisi”. (Ö. F. Çolak & A. Zengin, Çev.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Park, D., & Estrada, G. (2014). “The Emergence of Sovereign Wealth Funds in Asia”, D. Lee and G.N. Gregorou (eds.), *Handbook of Asian Finance: Financial Markets and Sovereign Wealth Funds*, 299-313.
- Sarıtaş, H. (2011). İşçi Dövizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosuna Etkisi” *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 3/1 163-182.
- Serel, A., & Özkurt, İ. C. (2014). Geleneksel Olmayan Para Politikası Araçları Ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. *Journal of Management and Economics Research*, 12(22), 56-71.
- Şişman, M. (2008). İkinci bretton woods çökerken dünya ekonomisi ve gelişmekte olan ülkeler üzerine değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 65-80.
- TCMB (2024). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/PPK/2024>. (Erişim Tarihi: 02.10.2024).
- Toprak, M. (1996). Türkiye Ekonomisinde Reel ve Finansal Etkileşim: Bankacılık Kesimi Fonlarında Kaynak-Kullanım-Maliyet 1990-1994. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(7).
- Yıldırım, B. (2022). *Merkez bankası faiz kararlarının finansal piyasalara etkisi* (Master’s thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yüksel, S., & Özşarı, M. (2017). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Döviz Rezervlerine Etki Eden Makroekonomik Faktörlerin Belirlenmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (631), 41-53.

Özel Güvenlik Personelinde İş Doyumu ve Psikolojik Güçlendirme Uygulamalarının Yaşam Kalitesine Etkisi: Batman İli Örneği

Hamza Şimşek¹

Nalan Altun²

Özet

Türkiye’de özel güvenlik sektörü, hem kamu kurumlarının hem de özel sektör işletmelerinin artan güvenlik ihtiyacına bağlı olarak son yirmi yılda hızla büyüyen bir hizmet alanı hâline gelmiştir. Sektörde çalışan özel güvenlik görevlileri, yüksek riskli ortamlarda çalışmaları, yoğun ve düzensiz vardiya sistemine tâbi olmaları, düşük ücret ve sınırlı yükselme olanaklarıyla karşı karşıya kalmaları nedeniyle iş yaşamı açısından dezavantajlı bir grup olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, söz konusu çalışanların iş doyumu, psikolojik iyi oluşu ve genel yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bölümde, Batman ilinde görev yapan özel güvenlik personelinin iş doyumu ve psikolojik güçlendirme algılarının yaşam kalitesi üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Araştırmanın evrenini Batman ilinde farklı kurum ve kuruluşlarda görev yapan özel güvenlik görevlileri oluşturmakta; örneklem kapsamında 350 çalışandan anket yoluyla veri toplanmıştır. Çalışmada Minnesota İş Doyumu Ölçeği, Spreitzer Psikolojik Güçlendirme Ölçeği ve WHOQOL Yaşam Kalitesi Ölçeği kullanılmış; elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları aracılığıyla doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli (SEM) ile analiz edilmiştir. Bulgular, iş doyumu ile yaşam kalitesi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu, psikolojik güçlendirme algısının ise hem iş doyumu hem de yaşam kalitesi üzerinde güçlü ve anlamlı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Batman örneğinde psikolojik güçlendirmenin yaşam kalitesine etkisinin literatürdeki birçok çalışma ile karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuç, bölgesel ve sektörel koşulların çalışan refahı üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

1 Doç Dr. Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, hamza.simsek@batman.edu.tr , Orcid ID: 0000-0003-1141-0307

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü.

1. Giriş

Özel güvenlik sektörü, kamusal ve özel alanların korunmasında üstlendiği rol nedeniyle hızla büyüyen önemli bir istihdam alanıdır. Alışveriş merkezleri, hastaneler, eğitim kurumları ve kamu binaları gibi pek çok alanda görev yapan özel güvenlik görevlileri, toplumun güvenlik algısının şekillenmesinde belirleyici bir konuma sahiptir. Ancak sektörde yaygın olan yoğun iş yükü, düşük ücret düzeyi, vardiyalı ve gece çalışması ile yüksek fiziksel ve psikolojik riskler, çalışanların iş deneyimlerini ve iş doyumunu olumsuz etkilemektedir.

İş doyumunu, çalışanların işlerine ilişkin bilişsel ve duygusal değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkan memnuniyet düzeyi olarak tanımlanmakta ve iş performansı, örgütsel bağlılık, devamsızlık ve işten ayrılma niyeti gibi önemli örgütsel sonuçlarla yakından ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle özel güvenlik çalışanlarının iş doyumunun artırılması, yalnızca bireysel refah açısından değil, sunulan hizmetin kalitesi ve toplumsal güvenin sürdürülebilirliği açısından da önem taşımaktadır.

Batman ili, güvenlik ihtiyacının ve bu ihtiyaca yönelik hassasiyetin yüksek olduğu bölgelerden biri olup, kentin sosyo-ekonomik yapısı ve istihdam koşulları özel güvenlik personelinin iş yükünü ve risk algısını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda Batman'da görev yapan özel güvenlik çalışanlarının iş doyumunu ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi, sektörel olduğu kadar bölgesel ve toplumsal açıdan da anlamlıdır.

Psikolojik güçlendirme, çalışanların iş süreçlerinde kendilerini anlamlı, yeterli, etkili ve özerk hissetmelerini ifade eden ve iş doyumunu ile yaşam kalitesini artıran temel bir kavramdır. Özellikle stres ve risk düzeyi yüksek olan özel güvenlik sektöründe, güçlendirme uygulamaları çalışanların psikososyal dayanıklılığını destekleyen önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bu bölümde, Batman ilinde görev yapan özel güvenlik personeli üzerinde yürütülen ampirik bir araştırma kapsamında iş doyumunu, psikolojik güçlendirme ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkileri incelemekte; söz konusu ilişkileri kuramsal ve uygulamalı boyutlarıyla ele almaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde araştırmanın temel değişkenleri olan iş doyumunu, psikolojik güçlendirme ve yaşam kalitesi kavramları literatür doğrultusunda ele alınmakta ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler açıklanmaktadır. Sunulan kuramsal çerçeve, çalışmada test edilen yapısal eşitlik modelinin teorik temelini oluşturmaktadır.

2.1. İş Doyumu

İş doyumu, bireyin işine ve iş deneyimlerine ilişkin bilişsel ve duygusal değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkan memnuniyet düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Locke, 1976). Örgütsel davranış literatüründe iş doyumunun iş performansı, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, tükenmişlik ve yaşam doyumu gibi birçok değişkenle yakından ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Judge & Bono, 2001).

Özel güvenlik sektöründe düşük ücret, uzun ve düzensiz çalışma saatleri, vardiyalı ve gece çalışması ile yüksek fiziksel ve psikolojik riskler, iş doyumunu olumsuz etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Batman ili gibi güvenlik risklerinin ve sosyo-ekonomik sorunların görece yoğun olduğu bölgelerde bu faktörlerin etkisi daha belirgin hâle gelmektedir. Bu nedenle özel güvenlik çalışanlarının iş doyumunu, yaşam kalitesinin anlaşılmasında önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Psikolojik Güçlendirme

Psikolojik güçlendirme, çalışanların iş süreçlerinde kendilerini anlamlı, yeterli, özerk ve etkili hissetmelerini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır (Spreitzer, 1995). Bu algı, çalışanların içsel motivasyonlarını güçlendirmekte ve örgütsel süreçlere daha aktif katılım göstermelerini sağlamaktadır (Thomas & Velthouse, 1990).

Literatürde psikolojik güçlendirmenin iş doyumunu, örgütsel bağlılık ve performans üzerinde anlamlı ve olumlu etkileri olduğu ortaya konmuştur (Seibert, Wang & Courtright, 2011). Özel güvenlik sektöründe görev tanımlarının netleştirilmesi, geri bildirim mekanizmalarının geliştirilmesi ve karar süreçlerine katılımın artırılması gibi uygulamalar, güçlendirme algısını destekleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi, bireyin fiziksel, psikolojik, sosyal ve çevresel koşullarını kapsayan çok boyutlu bir iyi oluş göstergesidir (WHO, 1998). Çalışma yaşamına ilişkin koşullar, bireyin yaşam kalitesi algısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Özel güvenlik çalışanları açısından vardiyalı çalışma, gece mesai, düzensiz uyku, stres, fiziksel riskler ve ekonomik koşullar yaşam kalitesini olumsuz etkileyen başlıca faktörlerdir. Batman ilinde istihdam olanaklarının sınırlı olması da bu etkileri artırabilmektedir. Bu bağlamda iş doyumunu

ve psikolojik güçlendirme, özel güvenlik çalışanlarının yaşam kalitesini şekillendiren temel değişkenler olarak değerlendirilmektedir.

3. Yöntem

Bu kitap bölümü, Batman ilinde görev yapan özel güvenlik personelinin iş doyumu, psikolojik güçlendirme ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla nicel yöntemlerle yürütülmüştür. Araştırma tasarımı, birden fazla bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin aynı anda test edilmesine olanak sağlayan yapısal eşitlik modeli (SEM) temelinde oluşturulmuştur. Çalışma modeli, iş doyumu, psikolojik güçlendirme ve yaşam kalitesi değişkenleri üzerine kurulmuş ve güçlendirme ile iş doyumunun yaşam kalitesi üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olarak test edilmiştir.

Araştırmanın evrenini Batman ilinde kamu ve özel sektörde çalışan yaklaşık 2.100 özel güvenlik görevlisi oluşturmakta olup, örneklem olarak basit tesadüfi yöntemle 350 katılımcı belirlenmiştir. Örneklem, çeşitli kurumlarda görev yapan güvenlik personelinde oluşmakta, katılımcıların %72'si erkek, yaş ortalaması 32,4 yıl ve ortalama çalışma süresi 5,8 yıl olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %64'ü vardiyalı sistemde çalışmakta ve %58'i özel sektörde, %42'si kamu kurumlarında görev yapmaktadır.

Veriler üç ölçüm aracıyla toplanmıştır: Minnesota İş Doyumu Ölçeği (MSQ), Spreitzer Psikolojik Güçlendirme Ölçeği ve WHOQOL-BREF Yaşam Kalitesi Ölçeği. Tüm ölçekler 5'li Likert tipinde olup, güvenilirlikleri yüksek bulunmuştur (Cronbach's Alpha: MSQ 0.89, Psikolojik Güçlendirme 0.91, WHOQOL-BREF 0.88). Veriler 2023 yılı içinde yüz yüze anket yöntemiyle toplanmış ve katılımcılara araştırmanın amacı, gizlilik ilkesi ve gönüllülük esası açıklanmıştır.

Analiz süreci SPSS 25 ve AMOS 24 yazılımları kullanılarak gerçekleştirilmiş, ön analizlerde aykırı değerler, eksik veriler ve normallik testleri incelenmiş; ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilikleri doğrulayıcı faktör analizi (CFA) ile değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayılarıyla belirlenmiş ve araştırmanın hipotezleri SEM ile test edilmiştir. Model uyum indeksleri uluslararası literatüre göre kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Araştırma sürecinde etik ilkelere uyulmuş, Batman Üniversitesi Etik Kurulu onayı alınmış ve katılımcıların bilgileri gizli tutulmuştur.

4. Bulgular

Bu kitap bölümünde, Batman ilinde görev yapan 350 özel güvenlik personelinin elde edilen veriler analiz edilmiştir. Katılımcıların %72'si erkek, %28'i kadın olup yaş ortalaması 32,4'tür ve ortalama çalışma süresi 5,8 yıldır. %64'ü vardiyalı, %36'sı gündüz sistemiyle çalışmaktadır. Tanımlayıcı istatistikler, psikolojik güçlendirme, iş doyumu ve yaşam kalitesi ölçeklerinde genel olarak orta-yüksek düzeyde puanlar elde edildiğini göstermiştir; vardiyalı çalışanların yaşam kalitesi puanları gündüz çalışanlara göre daha düşüktür.

Doğrulamalı faktör analizi (CFA) sonuçları, Minnesota İş Doyumu, Spreitzer Psikolojik Güçlendirme ve WHOQOL-BREF ölçeklerinin iyi uyum değerlerine sahip olduğunu ortaya koymuştur (CFI=0.93, TLI=0.91, RMSEA=0.062, SRMR=0.048), ölçeklerin faktör yapıları örnekleme güvenilir biçimde doğrulanmıştır.

Korelasyon analizleri, psikolojik güçlendirme ile iş doyumu ($r=.58$), iş doyumu ile yaşam kalitesi ($r=.46$), psikolojik güçlendirme ile yaşam kalitesi ($r=.41$) arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, literatürde güçlendirmenin iş doyumu ve yaşam kalitesi üzerindeki etkisini desteklemektedir.

Yapısal eşitlik modeli (SEM) analizi, psikolojik güçlendirmenin iş doyumu ($\beta=.61$, $p<.01$) ve yaşam kalitesi ($\beta=.32$, $p<.05$) üzerindeki doğrudan etkisini ve iş doyumu aracılığıyla yaşam kalitesi üzerindeki dolaylı etkisini ($\beta=.43$, $p<.01$) doğrulamıştır. Aracı değişken analizleri, iş doyumu psikolojik güçlendirme ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkide kısmi aracı rol oynadığını göstermiştir. Bu bulgular, çalışanların güçlendirilmesinin hem iş doyumunu hem de yaşam kalitesini artırdığını ortaya koymaktadır.

Özetle, araştırmanın tüm hipotezleri desteklenmiş olup, Batman'daki özel güvenlik personelinin iş doyumu, psikolojik güçlendirme ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkileri literatürle tutarlı biçimde doğrulamaktadır.

5. Tartışma

Bu kitap bölümü çalışmada elde edilen bulgular, Batman ilindeki özel güvenlik personelinin iş doyumu, psikolojik güçlendirme algısı ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkileri desteklemektedir. Psikolojik güçlendirme ile iş doyumu arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmuş ($\beta = .61$) ve bu, çalışanların işlerini daha anlamlı bulmaları, özerklik ve yeterli algılarının artmasıyla iş doyumu yükseldiğini göstermektedir. Özellikle vardiyalı çalışanlarda güçlendirme uygulamalarının iş doyumu üzerindeki etkisi daha

belirgin olarak ortaya çıkmıştır. İş doyumu ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki de anlamlıdır ($\beta = .43$); uzun çalışma saatleri, gece vardiyaları, düşük ücret ve sosyal yaşamdan kopma gibi olumsuz koşullar yaşam kalitesini düşürürken, işin değerli bulunması, adil görev dağılımı ve yöneticilerden alınan takdir yaşam kalitesini artırmaktadır. Psikolojik güçlendirmenin yaşam kalitesi üzerindeki doğrudan etkisi ($\beta = .32$) de anlamlı olup, çalışanların iş ortamında kendilerini etkili ve yetkin hissetmeleri, hem iş hem de genel yaşam memnuniyetine katkı sağlamaktadır. Batman örneğinde bu etkinin güçlü çıkması, bölgesel sosyo-ekonomik koşullar, yüksek güvenlik riski ve özerklik algısının sınırlı olmasıyla açıklanabilir. Vardiyalı çalışma koşulları ise yaşam kalitesini olumsuz etkileyen kritik bir değişken olarak öne çıkmakta ve güçlendirme uygulamaları bu grupta daha belirgin fayda sağlamaktadır. SEM sonuçları ve korelasyon analizleri, psikolojik güçlendirme ile iş doyumu ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkilerin hem doğrudan hem de kısmi dolaylı yollarla güçlü olduğunu doğrulamaktadır. Bu bulgular, literatürdeki kuramsal çerçeve ile uyumlu olup, Batman özel güvenlik örneğinin bölgesel politika ve uygulamalara rehberlik edebilecek özgün bilgiler sunduğunu göstermektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu kitap bölümünde, Batman ilinde görev yapan özel güvenlik personelinin iş doyumu, psikolojik güçlendirme algısı ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli (SEM) ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular, psikolojik güçlendirmenin iş doyumu üzerinde güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu, iş doyumunun ise yaşam kalitesinin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca psikolojik güçlendirmenin yaşam kalitesini hem doğrudan hem de iş doyumu aracılığıyla dolaylı biçimde etkilediği saptanmıştır. Bu sonuçlar, güçlendirme uygulamalarının çalışan refahı üzerindeki çok boyutlu etkisini ortaya koymaktadır.

Araştırma, vardiyalı çalışma düzeninin özel güvenlik personelinin yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini de göstermektedir. Özellikle gece vardiyalarının uyku düzeni ve iş-özel yaşam dengesi üzerindeki olumsuz etkileri, vardiyalı çalışanların yaşam kalitesinin düşmesine yol açmaktadır. Batman örneğinden elde edilen bulguların, güçlendirme-iş doyumu-yaşam kalitesi ilişkisini açıklayan kuramsal modellerle uyumlu olması, çalışmanın kuramsal geçerliliğini desteklemektedir.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak, özel güvenlik sektöründe psikolojik güçlendirme uygulamalarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Çalışanlara daha fazla özerklik tanınması, yetki devrinin artırılması ve şeffaf performans değerlendirme sistemlerinin oluşturulması, iş doyumunu ve yaşam kalitesini

artıracaktır. Bunun yanı sıra aşırı iş yükünün dengelenmesi ve vardiya planlamalarının çalışan refahı gözetilerek yapılması önem taşımaktadır.

Bu kitap bölümü çalışmasında koşullarının iyileştirilmesi kapsamında düzenli mola sistemlerinin uygulanması, dinlenme alanlarının geliştirilmesi ve özellikle gece vardiyalarında dinlenme sürelerinin artırılması önerilmektedir. Ücret politikalarının gözden geçirilmesi, yan hakların genişletilmesi ve mesleki gelişimi destekleyen eğitim programlarının artırılması da çalışanların yaşam kalitesine olumlu katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak bu bölümde yapılan araştırma, özel güvenlik çalışanlarının yaşam kalitesinin artırılmasında psikolojik güçlendirme, iş doyumu ve adil çalışma koşullarının belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulguların, sektör yöneticileri ve politika yapıcılar için yol gösterici nitelikte olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Çakır, Ö., & Uğurlu, Ö. (2020). Özel güvenlik görevlilerinde iş stresi ve yaşam kalitesi ilişkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 155–169.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1980). *Work redesign*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Herzberg, F. (1966). *Work and the nature of man*. Cleveland, OH: World Publishing.
- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80–92.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Korukçu, Ö. (2019). Güvenlik sektöründe çalışma koşulları ve iş doyumu. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Dergisi*, 4(1), 44–58.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 1297–1350). Chicago: Rand McNally.
- Morgeson, F.P., & Humphrey, S. E. (2006). The Work Design Questionnaire (WDQ): Development and validation. *Journal of Applied Psychology*, 91(6), 1321–1339.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., & Podsakoff, N. P. (2012). Sources of method bias in social science research and recommendations for remedy. *Annual Review of Psychology*, 63, 539–569.
- Seibert, S. E., Wang, G., & Courtright, S. H. (2011). Antecedents and consequences of psychological and team empowerment: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*, 96(5), 981–1003.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442–1465.
- Thomas, K. W., & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: An interpretive model. *Academy of Management Review*, 15(4), 666–681.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, Vol. 22.
- World Health Organization. (1998). *WHOQOL user manual*. Geneva: WHO Press.

Sosyal Bilimlerde Güncel Paradigmalar ve Uygulama Pratikleri

Editörler:

Sidar ATALAY ŞİMŞEK

Gökhan KARHAN